

Mehmet Görmez
GENÇLİĞİN ANLAM ARAYIŞI VE İSLAM

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ	1
ÖNSÖZ	2
1. İNSANIN ANLAM ARAYIŞI	5
Anlam Krizinin Çaresi: İslam.....	7
2. GENÇLİĞİN ANLAM ARAYIŞI VE İSLAM	9
Gençlerin Din ile İlişkisindeki Değişimin Anlamı.....	9
Gençliğin Dini Sorgulamasının Yedi Sebebi.....	9
Gençlerin Din Sorgulamalarının Çözüm Yolları.....	12
Gençlerin Hayatını Tahrip Eden Üç Boşluk.....	13
3. İNSANIN RABBİ İLE ÜÇ MİSAKI	15
Şehadet Misakı.....	15
Emanet Misakı.....	16
Risalet Misakı.....	17
4. BEŞERİYET, ÂDEMİYET, İNSANİYET	20
Beşer / Beşeriyet.....	21
Âdem / Âdemiyet.....	22
İnsan / İnsaniyet.....	23
5. HAKİKAT ARAYICISININ YOL HARİTASI	27
Marifetullah.....	27
Tezkiyetü'n-Nefs.....	28
Salih Amel.....	29
6. DİN TARTIŞMALARI VE İHTİLAF AHLAKI	32
Beyhude Din Tartışmaları.....	32
İhtilaf Ahlakı.....	34
İhtilaf Ahlakına Dair Bir Çağrı.....	35
7. SANAL EKREN UYGARLIĞINDA HAYÂ İLE HAYAT BULMAK	37
Görsel İdrakin Egemenliği.....	38
Görsel İdrakin Egemenliğinin Yol Açtığı Üç Hastalık.....	38
Görsel İdrakin Egemenliğinin Çaresi: Hayâ ile Hayat Bulmak.....	39
8. BATI İSLAM'A NEDEN HZ. PEYGAMBER ÜZERİNDEN SALDIRIYOR?	43

Bir Ümmete Peygamberi Üzerinden Saldırmak Ne Anlama Geliyor?	43
Batı İslam'a Neden Hz. Peygamber Üzerinden Saldırıyor?	44
Müslümanlar Bu Duruma Nasıl Tepki Vermeli?	46
9. DİN VE MEDENİYET AÇISINDAN KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA	48
Dinin Üç Temel Sabitesi: Mutekadat, Mukaddesat, Şeair	48
İslam'ın Sabitesi Kudüs ve Mescid-i Aksa	49
Kur'an ve Sünnetin İnşa Ettiği Evrensel Kudüs Bilinci	49
10. İSLAM MEDENİYETİNDE MABET HUKUKU VE AYASOFYA	52
Ayasofya'nın Yeniden İbadete Açılışı	52
İslam Medeniyetinde Mabet Hukuku	53
Ayasofya	55
KAYNAKÇA	58
DİZİN	60

ÖZGEÇMİŞ

MEHMET GÖRMEZ

Nizip-Gaziantep'te doğdu (1959). İlk öğrenimini Nizip'te, orta öğrenimini Gaziantep İmam-Hatip Lisesi'nde tamamladı. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yaptı (1983). Kahire Üniversitesi'nde inceleme ve araştırmalarda bulundu (1988). *Musa Carullah Bigiyef, Hayatı, Fikirleri ve Eserleri* adlı tez ile yüksek lisansını tamamladı (1990). *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* adlı teziyle doktorasını bitirdi (1994). Doktora çalışması, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Birincilik Ödülü'nü kazandı (1996). Ahmet Yesevi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dersler verdi (1995-1997). Yardımcı doçent (1998), ardından doçent oldu (1999). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde dersler verdi (2001-2003). Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine getirildi (2003). Aynı göreve devam ederken profesör unvanını aldı (2006).

Diyanet İşleri Başkanlığı'na atandı (2010) ve aynı görevden emekli oldu (2017).

İslâm Düşünce Enstitüsü'nü kurdu (2017) ve hâlen aynı Enstitü'de görev yapmaktadır.

Evli ve üç çocuk babası olup Arapça ve İngilizce bilmektedir. Yazarın yayımlanmış birçok kitap ve makalesi bulunmaktadır. Bazı telif eserleri şunlardır: *Musa Carullah Bigiyef, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, *Hadis İliminin Temel Meseleleri*, *Kalbin Erbaini*, *Gazâlî'de Sünnet*, *Hadis ve Yorum*, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ayrıca, Muhammed Ebû Şehbe'den *Sünnet Müdafaası*, Musa Carullah'tan *Kitâbu's-Sunne ve Hatun* adlı kitapları çevirmiştir.

ÖNSÖZ

Şüphesiz, insanlık için en önemli husus, anlam arayışıdır. İnsanoğlu daima bir anlam arayışı içinde olmuştur. Varlığın ve kâinatın manasını, varoluşunun gayesini, yaratılışının hikmetini, hayatın anlamını, ölümün manasını anlamlandırmak istemiştir. Bu arayışta başarısız olan insanlar, ciddi bir anlam krizi yaşamışlardır.

İnsanlık, tarih boyunca bu anlam krizini aşmak için nice yollara başvurmuş, nice düşünceler üretmiş, nice felsefeler geliştirmiştir. Anlam krizini bazen büyülerle, tılsımlarla bazen hurafelerle, mitolojilerle aşmak istemiştir. Modern zamanlarda ise akıl ve bilim üzerinden bir anlamlandırma cihetine gitmiştir.

Ancak dijitalleşmenin yol açtığı bilgi kaosu ve yorum anarşisi, insanın anlam arayışını daha da zorlaştırmış, daha karmaşık bir hâle getirmiştir. Görsel idrakin egemenliği, bir taraftan aklın idrakini zayıflatırken diğer taraftan kalbin idrakini âdetâ ölümlle karşı karşıya bırakmıştır. Bu yeni durum, insanı bir anlam ve boşluk krizine sürüklemiş, insanı anlamsızlık zindanına mahkûm etmiştir.

Şüphesiz, bu yeni durumdan en çok etkilenen gençler olmuştur. Ancak gençlerin din ile ilişkisindeki bu etkileşimi, bu değişimi bir Deizm veyahut bir Ateizm olarak nitelemek de doğru değildir. Zira bu durum, aslında insanlık tarihinde daha önce yaşanmamış tecrübelerin getirdiği yeni soru ve sorunlardan neşet etmektedir.

Günümüzde artık, yetişkinler, yaşadıkları değerleri sonraki kuşaklara aktarmakta zorlanmakta; aile-okul-mabet üçgenindeki eğitim öğretim sistemleri, gençlerin yeni zamanlardaki anlam arayışına cevap vermekte aciz kalmaktadır. Bilhassa gençlerin benlik, kişilik, kimlik ile ilgili can yakıcı soru ve sorgulamalarına biz yetişkinler, eğitimciler olarak cevap vermekte bir hayli zorlanmaya başladık.

Sonuç olarak bugün artık Müslümanlar; soruların/sorgulamaların çoğaldığı, buna karşın cevapların azaldığı, inancın güçleştiği, dini yaşamının zorlaştığı, bir neslin kendi değerlerini sonrakilere aktarmada sayısız engellerle karşılaştığı, ahlaki krizlerin süreklilik arz ettiği, hız ve hızın arttığı “yeni zamanlar”ı yaşıyor.

İşte bu esbab-ı mucibeden hareketle pandemi sürecinde bir taraftan İslâm Düşünce Enstitümüzdeki derslerimize uzaktan eğitim yöntemiyle devam ederken diğer taraftan da genel olarak insanlığın, özel olarak ise gençliğin anlam arayışına ve hakikat yolculuğuna karınca kararınca bir usûl çerçevesinde cevap vermeye çalıştık. Bu vazifeyi yerine getirmek için dijital platformlar üzerinden de olsa bazı dersler yapmaya karar verdik ve bu süreçte on ders yaptık.

Enstitümüzün temel ihtisas alanının İslam düşüncesinde usûl ve metodoloji olması nedeniyle ele aldığımız konuları, bir vaaz üslubuyla değil, ilmî bir üslupla usûl ve metodoloji çerçevesinde işlemeye çalıştık.

Derslerin sadece ülkemizde değil, İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde de hüsn-ü kabul görmesi, çeşitli yerel-ulusal televizyonlarda yayınlanması nedeniyle yabancı dillere tercümesini de zorunlu kıldı. Bu vesileyle Almancadan Arapçaya, Bengalceneden Farsçaya,

Felemenkçeden Fransızcaya, İngilizceden İspanyolcaya, İtalyancadan Rusçaya kadar yaklaşık 10 dile tercüme edildi. Söz konusu tercüme Enstitümüzün “İslâm Düşünce Enstitüsü [İDE]” isimli YouTube kanalında ilgili videoya altyazı olarak eklendi.

İlk dersten itibaren pek çok çevreden derslerin devam etmesi ve kalıcı metinlere dönüşmesi yönünde ısrarlı geri dönüşler oldu. İşte elinizdeki bu kitap genelde insanlığın, özelde gençliğin anlam arayışı çerçevesinde yaptığımız on dersin yazılı metinlerinden oluşuyor. Konuşma dilini yazı diline çevirmeye yönelik gramer düzeltmeleri ve hitap ifadelerinin ayıklanması gibi manaya taalluk etmeyen düzenlemeler dışında ders içeriklerine herhangi bir müdahalede bulunulmadı.

Öncelikle bu çalışmanın kitaplaşma sürecinde değerli katkılar sunan Enstitümüzün kıymetli araştırmacılarına ve özellikle son okumayı yapan Dr. Hatice Görmez’e en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Birinci derste, genel olarak *İnsanın Anlam Arayışını* ele aldık. İnsanlığın içinden çıkamadığı anlam krizinin en net çözümünün, hayatın da ölümün de insanoğlunu tatmin eden en makul izahını Allah’ın dininde aradık.

İkinci derste, çokça tartışılan, zaman zaman “gençliğin; dinden koptuğu, hatta bir Deizm, Ateizm dalgasıyla karşı karşıya olduğu” yönünde yanlış ve bir o kadar da abartılı söylemlerle gündeme getirilen gençliğin din ile ilişkisini ele aldık; *Gençliğin Anlam Arayışı ve İslam* konusunu işledik.

Üçüncü derste, bütün ilahî dinlerde olduğu gibi İslam’ın bidayetinde de en önemli husus olan ve her kelam ekolünün farklı bir şekilde temellendirdiği insan-Allah ilişkisini ele aldık. Bu ilişkiyi Kur’an merkezli farklı bir bakış açısı içeren *İnsanın Rabbi ile Üç Misakı* üzerine temellendirdik.

Dördüncü derste, İslam medeniyetinde doğru bilinen yanlışlardan biri olan ahsen-i takvim felsefesini, yeni bir bakış açısıyla ele aldık. İslam medeniyetinin insan-ı kâmil nazariyesini, gençlerin hakikat arayışına kılavuzluk edecek mahiyette, beşeriyetten âdemiyyete, âdemiyyetten insaniyete uzanan bir çizgide yeniden yorumladık.

Beşinci derste, hakikat arayışında genel geçer sıralama olan *marifetullah, tezkiyetü’n-nefs, salih amel* şeklindeki sıralamanın tam tersinin daha doğru olup olma imkânını araştırdık. İnsanın sadece akılla, mücerret mantıksal önermelerle uluhiyeti idrak edip edemeyeceğini, marifetullaha erip eremeyeceğini sorguladık.

Altıncı derste, günümüzde İslam dünyasında bitmek tükenmek bilmeyen, medeniyetlerin çöküş ve çözümlüş dönemi diyebileceğimiz beyhude din tartışmalarını mevzu bahis ettik. Dini bir mücadele aracı, tartışma ve çatışma alanı olmaktan hızla çıkarmak için ilmî çevreleri ve din hizmeti yürüten kurum/kuruluşları, ihtilaf ahlakına riayet etme, onarıcı ve birleştirici yeni bir davet dili ve üslubu inşa etme çağrısında bulunduk.

Yedinci derste, son yıllarda bilişim ve iletişim teknolojilerindeki büyük gelişmelerle birlikte *Sanal Ekran Uygarlığı* olarak isimlendirdiğimiz ve bilhassa gençliği kuşatan yeni durum üzerinde durduk. Görsel idrakin egemenliğinden kurtulmanın çaresi olarak İslam’ın hayâ ahlakını nazara verdik.

Sekizinci ders vakti geldiğinde, Batı muhitlerinde İslam ümmetinin canından aziz bildiği Allah Resulü'ne karşı saldırılara üzülen şahit olduk. Hatta bu küresel kötülüğün devlet katmanlarına taşındığını gördük. Bu münasebetle dersimizde, bir ümmete peygamberi üzerinden saldırmanın ne anlama geldiğini anlamaya çalıştık. Batı'nın İslam'a ve Müslümanlara Hz. Peygamber üzerinden saldırma sebeplerini araştırdık. Biz Müslümanlar olarak bu durum karşısında ne yapmamız gerektiği üzerinde durduk.

Dokuzuncu ders zamanı geldiğinde ise maalesef Kudüs'te, Filistin'de durmayan zulme, akmaya devam eden kana bir kez daha şahit olduk. Bu münasebetle Kudüs ve Mescid-i Aksa meselesinin din, inanç, medeniyet boyutunu ele aldık. Ahlaki, ilmî, irfani bir bakış açısını paylaşmak istedik.

Onuncu ders vakti geldiğinde hem insanlık tarihi hem din ve medeniyetler tarihi hem de İslam ve Türk tarihi açısından ihtişamlı bir geçmişe sahip olan Ayasofya, 86 yıllık bir fasıladan sonra yeniden asli mahiyetine kavuştu, müminlerin secdeleriyle buluştu. Bu vesileyle dersimizde Ayasofya özelinde din ve medeniyet açısından mabet hukukunu konu edindik. Ayasofya'nın müminler üzerindeki hukukuna işaret ettik.

Bu gayretlerimizin, insanoğluna dünya hayatında bahşedilen zaman dilimi olan ömrün en önemli çağında bulunan gençlerin, anlam arayışlarına katkıda bulunması, varoluş gayelerini, yaratılış hikmetlerini keşfetmelerine yardımcı olması bizleri bahtiyar kılacaktır.

Mehmet Görmez

Ankara 2021

1. İNSANIN ANLAM ARAYIŞI

İnsanoğlu, varlığın ve kâinatın manasını, varoluşunun gayesini, yaratılışının hikmetini anlamlandırmakla mükellef bir varlıktır: Nereden geliyor, nereye gidiyorum? Niçin var oldum? Yaratılış gayem nedir? Bu hayatta nasıl bir anlam ifade ediyorum? Hayatın manası, yaşamın gayesi nedir? Bu soruların cevabını bulamayan bir insanın, anlam krizine düşmesi, kadim dilimizdeki tabirle mana buhranına girmesi, boşluğa kapılması, anlamsızlık girdabına kapılması kaçınılmazdır. Kendi varlığını anlamlandıramayan, hayata bir mana veremeyen, yaratılışın gayesini, varoluşun hikmetini kavrayamayan bir insanın anlamsızlık krizine girmesi mukadderdir.

İnsanlık, tarih boyunca bu anlam krizini aşmak için nice yollara başvurdu, nice düşünceler üretti, nice felsefeler geliştirdi. Tarihte insanlık, anlam krizini bazen büyülerle, tılsımlarla, bazen hurafelerle, mitolojilerle aşmak istedi. İnsanoğlu, kendi varlığını ve yaratılışını bazen Güneş, ateş veya bir hayvan, ya da cansız bir put üzerinden anlamlandırma cihetine gitti. İnsanlığın bu beyhude çabaları, mükerrem bir varlık olan insan adına üzücü bir durumdur. Ahsen-i takvim üzere yaratılan, Yaratıcının halifesi olarak halk edilen insanın, varoluşun gayesini, yaratılışın hikmetini birtakım mitolojik hikâyelerden, efsunlardan, efsanelerden, büyülerden yahut birtakım canlı cansız varlıklardan çıkarmaya çalışması, acınası bir hâldir.

İnsanı, bu acınası hâllerden yine Rabbi kurtardı; insanı mükerrem bir varlık olarak yaratan Allah Teala, ona büyük bir onur bahsetti.¹ Esmâyı öğreten Cenab-ı Allah, âdemoğlunu, yaratılışın gayesini, varoluşun hikmetini kavrayacak ilimle donattı.² Ahsen-i takvim üzere halk eden Yüce Rabbimiz, insanı onurlu bir hayat yaşayabilecek en güzel değerlerle mücehhez kıldı.³ Ne var ki insan, Rabbinden yüz çevirince, din dahi insanın elinde anlamını yitirince, başka bir arayışa girdi.

İnsan akleden, bilim üreten, medeniyet kuran bir varlıktır. Daha çok düşünce geliştirerek, daha fazla felsefe üreterek yaşadığı anlam krizini ve mana buhranını mücerret akılla ve bilimle çözmeye çalıştı. İnsanın, dinin dışında tarihte en takdire şayan arayışı, bu arayıştır. Zira bu, aslında ilahî bir arayıştır. Tefekkürle, tedebbürle, akılla varoluşun gayesini, yaratılışın hikmetini aramaya çalışmak, bunun için düşünceler geliştirmek, felsefeler üretmek elbette takdire şayandır. Nitekim din de insanı bu yüce gayelere sevk ederken Allah'ın verdiği akıl nimetini doğru kullanarak onu enfüsi ve afaki ayetler üzerinde düşünmeye davet eder. Kur'an'ın "akletmez misiniz, tefekkür etmez misiniz, tezekkür etmez misiniz, tedebbür etmez misiniz"⁴ diye biten ayetlerinde, bu husus açıkça görülür. Ancak insanlık, vahyin rehberliğini reddederek ürettiği düşüncelerle, geliştirdiği felsefelerle üzerinde ittifak edebileceği bir gaye, ardından gidebileceği bir anlam bulamadı.

Bilhassa Aydınlanma ile birlikte Batı felsefesi düşüncesinin dünyaya egemen olmasıyla insanlık, anlam arayışı için kendine yeni bir yol belirledi. Artık bir Tanrıya -haşa- Allah'a

¹ 17/İsrâ, 70.

² 2/Bakara, 31.

³ 95/Tîn, 4.

⁴ أَفَلَا تَعْقِلُونَ: 21/Enbiyâ, 10; 28/Kasas, 60; 37/Sâffât, 138. أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ: 10/Yûnus, 3; 11/Hûd, 24, 30; 16/Nahl, 17; 23/Mü'minûn, 85; 37/Sâffât, 155; 45/Câsiye, 23. أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ: 6/En'âm, 50. أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ: 47/Muhammed, 24.

ihtiyaç olmadığını, ilahî bir kitaba ve bir peygambere de gerek kalmadığını iddia eden düşünceler ortaya çıktı. Bilimle ve akılla yaptığı keşifler, dünyaya hükmetme kabiliyeti veren teknolojiler karşısında kendine hayran kalan bu düşünce, sadece bilimle ve akılla her şeyi anlamlandırılabilceği vehmine kapıldı. Akli ve bilimi kutsal bir dogmaya dönüştüren bu arayış, bizatihi akli ve bilimi, anlam krizinin öznesi hâline getirdi.

Yukarıda ifade edildiği gibi insanın takdire şayan olan bu akli çabası da anlam kaybının önüne geçemedi. Zira insanlık, felsefe ve bilimle pek çok şeyi keşfetmekle birlikte bilimle ancak yaratılışı kısmen açıklayabildi, fakat anlamlandıramadı. Zira açıklamak ayrı bir şeydir, anlamlandırmak bambaşka bir şeydir. Elbette yaratılışı, varoluşu, yeryüzünü, gökyüzünü, geceyi gündüzü bütün bunların açıklamalarını akıl ve bilimle öğrenmemiz büyük bir nimettir. Ne var ki insanlığın sadece akla indirgediği bilim, açıklama noktasında büyük bir ilerleme kaydederken ilahî vahiyden kopuş yaşadığı için varlığı, hayatı, insanı, kâinatı anlama ve anlamlandırma konusunda, gayeyi bulma hususunda daha çok gerilemeye başladı. Bu sebeptir ki insan, sadece akılla ve bilimle bu anlamsızlık girdabından kurtulamamakta; yaşadığı anlam krizini çözememekte. Yaşadığı krizi iliklerine kadar hissetmeye devam etmekte.

İnsanlığı bu denli derinden etkileyen anlam krizinin tezahürlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Anlam krizine giren insan kendisini yalnız hissetmekte, kendine yabancılaşmakta, belirsizlikler dünyasında kaos içerisinde bir hayat sürdürmekte, güvensizlik duygusuna kapılmakta, sahipsizlik ve köksüzlük yaşamakta.

Anlam krizi yaşayan insanlık saadeti bulamamakta, mutluluğa erişemiyor. Bu durumda insan, mutluluğu sadece geçici birtakım arzuların tatminine indirgemekle yetiniyor.

Mana buhranına giren insan, insani birlikteliği oluşturamıyor, toplumsal boyutunu tahkim edemiyor. Bazıları sadece haz ve şehvet peşinde koşarken bazıları da yalnızca fayda ve menfaatin peşinden gidebiliyor. Bazıları ise sadece egoist bir anlayış içerisinde girebiliyor. Bu durum Yaraticının yeryüzünde insanların birlikteliğinden murat ettiği yüce mananın vücut bulamamasına yol açıyor.

Aradığı huzuru bir türlü bulamayan insan, istikametini kaybediyor, anlamsızlık girdabında yolunu şaşıyor, büyük bir boşluk ve hiçlik içine giriyor. Akıl ve bilimle hayatı kolaylaştıran büyük inkılaplar yaptığı hâlde içindeki boşluk daha da artıyor.

Anlam krizinin diğer bir boyutu ise insanın ölümü anlamlandıramamasıdır. Zira hayatı anlamlandırmak ne kadar önemliyse ölümü ve ölüm ötesini anlamlandırmak da bir o kadar önemlidir. Modern insan, nereden geldiğini yani hayatı anlamlandırmayı başarsa dahi bu sefer nereye gideceğini yani ölümü anlamlandırmakta büyük zorluklar yaşıyor. Ne kadar bilimsel devrimler yaparsa yapsın, insanın ölüm ve ötesinin manasını anlaması ve anlamlandırması bilimsel yöntemlerle imkân dahilinde görünmüyor.

Ölümü anlamlandıramayan, kalbinde, ruhunda, vicdanında bir yere oturtamayan insan daima bir korku, kuşku, kaygı hissediyor, ruhunda sürekli bir azap duyuyor. Beden istediği kadar

hazzın peşinden koşsun, ruh azap duymaya devam ediyor. Bu nedenle anlam krizi, anlamsızlık krizi, gayesizlik krizi, insanın dolayısıyla insanoğlunun en büyük krizidir.

Anlam Krizinin Çaresi: İslam

İnsanlığın içinden çıkamadığı anlam krizinin en net çözümünü, hayatın da ölümün de insanoğlunu tatmin eden en makul izahını Allah'ın dini ortaya koymuştur. Zira bilim açıklar, akıl ve felsefe düşündürür, din ise anlamlandırır. Dinin verdiği anlam, bilimin açıklamasını, aklın ve felsefenin düşüncesini göz ardı etmez. Zira bilim Rabbimizin kâinata yerleştirdiği ayetlerin tefsiri; akıl ve düşünce de onun insana en büyük ihsanıdır. Aslında bütün ilahî dinler, ilahî kitaplar, bütün peygamberler insanlığı bu anlam krizinden çıkarmak için gönderilmiştir. O nedenle ilahî dinin, ilahî kitabın, nebilerin, resullerin insanlık için en büyük nimeti bu anlam krizinden onu kurtarmak, varoluşunun gayesini, yaratılışının hikmetini, hayatın manasını ona öğretmek olmuştur. İslam, insanlığın kaybettiği anlamı, yitirdiği gayeyi bütün insanlığa en güzel şekilde takdim eden bir dindir. Kur'an, insanlığın anlam krizinin yegâne çözümünü apaçık bir şekilde bize göstermiştir. İlahî vahiy, hayatın da ölümün de anlamını bize haber vermiş, bu krizden çıkış yolunu tarif etmiştir.

Yüce Kitabımıza göre; hiçbir şey abes yere yaratılmamıştır. Varlıkta ve kâinata gayesiz (sehv), anlamsız (lağv), faydasız (lehv) hiçbir şey yoktur. Allah bizi boş yere yaratmamıştır.⁵

Allah, gökleri, yeri ve arasındakileri oyun olsun diye de yaratmamıştır.⁶

Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki bütün varlıkların uğruna yaratıldığı bir hakikat vardır.⁷ Bu hakikat, hayatın manasıdır, yaratılışın gayesidir, varoluşun hikmetidir. Mutlak hakikat bütün iyiliklerin, tüm güzelliklerin, sonsuz merhametin kaynağıdır.

Hayatın da ölümün de anlamı, iyi işler yapmak, güzel ameller işlemek ve erdemli davranışlar sergilemektir. İnsan bu ilahî gayeyi yakaladığı zaman, varlığa ve kâinata rahmet nazarıyla bakar. Hangimizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan odur.⁸

Kur'an'a göre ölüm de bir yok oluş değildir. Bilakis fani olandan baki olana açılan bir kapıdır. Geldiğimiz yere geri dönüştür. Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz ona döneceğiz.⁹ Ahiret, dünyada yaptıklarımızın karşılığını eksiksiz alacağımız adalet yurdudur. O gün herkes yaptığıının karşılığını bulacak ve hiçbir haksızlık da olmayacaktır.¹⁰

Allah ve Resul'ü bize, bir çağrıda bulunuyor ve bu çağrının icabet edene hayat verdiğini şöyle hatırlatıyor: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ” / Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırıldıklarında Allah ve Resul'ünün çağrısına uyun.”¹¹ Bu ilahî çağrıya icabet ile ortaya çıkan hayat, güzel bir hayattır. Allah'ın rızasına, insanın fitratına, toplumun maslahatına uygun salih amel işleyenler dünyada tertemiz bir hayat yaşayacaklardır. İslam, güzel yaşamı ahirete erteleyen bir din değildir. Dünya hayatını güzel yaşamayanın ahiret

⁵ 23/Mü'minûn, 115.

⁶ 21/Enbiyâ, 16.

⁷ 46/Ahkâf, 3.

⁸ 67/Mülk, 2.

⁹ 2/Bakara, 156.

¹⁰ 40/Mü'min, 17.

¹¹ 8/Enfâl, 24.

hayatı da güzel olamaz. *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّاهُ حَيَاةً طَيِّبَةً* / Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız.”¹² Kur’an’ın hikmetli ifadesiyle dünya, ahiretin tarlasıdır. Cennet, tohumunu bu dünyada ektiğimiz bir bahçedir. Ayetin beyanıla cehennem, ateşini bu dünyadan götürdüğümüz ocaktır.¹³

Bireyin bir yaratılış gayesi olduğu gibi ailenin, toplumsal hayatın, medeniyet inşasının da bir gayesi var. Rabbimiz, birbirimizle huzur ve sükunet bulalım diye bize bizden eşler yaratmış, aramıza sevgi ve merhamet yerleştirmiştir. Buna göre aile hayatının da bir manası vardır. O mana; huzur ve sükunettir, sevgi ve muhabbettir, merhamettir. *وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً* / Isınıp kaynaşalım diye bize kendi türümüzden eşler yaratıp aramıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de onun kanıtlarındandır.”¹⁴

Cenab-ı Allah, insanın toplumsal bir hayat yaşamasını murat etmiştir. İnsanların birbiriyle tanışıp marifet ilişkisi içerisinde olmasını ve bilgisini paylaşarak medeniyetler üretmesini istemiştir. Tanışalım diye bizi kavim ve kabilelere ayırmıştır.¹⁵

İnsanın yaratılış gayesi, yeryüzünü imar etmektir. Biz buna ümran diyoruz. Buna göre yeryüzünde iyiliği egemen kılmak, -ilahî iradeyi yeryüzünde tecelli ettirme anlamında-hilafeti gerçekleştirmek, insana verilmiş en mühim vazifelerdir. O, bizi yerden var etmiş ve bize burayı mamur hâle getirme görevi vermiştir.¹⁶

¹² 16/Nahl, 97.

¹³ 66/Tahrîm, 6.

¹⁴ 30/Rûm, 21.

¹⁵ 49/Hucurât, 13.

¹⁶ 11/Hûd, 61.

2. GENÇLİĞİN ANLAM ARAYIŞI VE İSLAM¹⁷

Gençlerin Din ile İlişkisindeki Değişimin Anlamı

Bugün, çokça tartışılan bir konu üzerinde duracağım: Gençliğin din ile ilişkisi üzerinde. Gençlik dinden kopuyor mu? Dine mesafeli bir gençlik mi geliyor? Sıkça ifade edildiği gibi yeni bir Ateizm, Deizm dalgasıyla mı karşı karşıyayız? Yoksa bu tartışma sadece kuru bir iddiadan, yalnızca bir söylemden mi ibaret? Eğer bu iddia doğruysa bunun sebepleri nelerdir? Bu tartışmaları bir rahmete dönüştürmek mümkün müdür? Bugün, bu sorular ekseninde düşüncelerimi ifade etmeye çalışacağım.

Evet, günümüzde gençlerin din ile ilişkilerinde bir dönüşümün yaşandığı muhakkak. Ancak kendi okumalarımda, incelediğim önemli araştırma ve raporlarda, doğuda ve batıda pek çok ülkeye yaptığım seyahatlerde edindiğim gözlemlerde ve hepsinden önemlisi zaman zaman gençlerle bir araya gelip çay içip dertleştiğimiz sohbetlerimizde, vardığım netice; gençlerin dünyasındaki değişimin Deizm, Agnostisizm ya da yüzyılın başında cereyan eden Felsefi Ateizm olmadığıdır. Bence bugün gençlerimiz yeni bir anlam arayışı içindedir. Tıpkı hayatın anlamını arayan, hakikatin künhüne vâkıf olmaya çalışan her insan gibi. Evet, bugün gençlerin yeni soruları var, yeni sorgulamaları var ve dine dair yeni itirazları var.

Bu sorulara, sorgulamalara ve itirazlara baktığımda, bunların büyük ölçüde dinin sahil kaynaklarının doğru anlaşılmasından ve yanlış uygulamalardan kaynaklandığını görüyorum. Gençleri tereddüde düşüren, sorgulamaya sevk eden asıl sebep, yanlış din tartışmaları, yanlış din söylemleri ve yanlış din uygulamalarıdır.

Dijitalleşmeyle birlikte her türlü bilgi bir metaa dönüştü. Dinî bilginin bütünlüğü bozuldu. Bir bilgi kaosu ve yorum anarşisi ortaya çıktı. Din, online kürsülerden bir çatışma alanına dönüştü. Dijitalleşmeyle birlikte görsel idrak egemen oldu. Akıl ve gönül, görsellik, suret ve imaj ile daha fazla meşgul oldu, hakikatten uzaklaştı. Bütün bunlar manevi buhranın diğer yeni sebepleridir.

Gençliğin Dini Sorgulamasının Yedi Sebebi

Gençlerden, dine yönelik gelen bütün soruları topladım. Bütün sorularınızın ve sorgulamalarınızın yedi konu etrafında düğümlendiğini fark ettim. Bence bu yedi husus doğru temellendirilirse bu düğümler büyük oranda çözülebilecek ve akıllardaki sorular cevap bulabilecektir. Bu yedi konuyu sizlerle kısa kısa müzakere etmek istiyorum.

1. Birincisi **din-insan** ilişkisidir. Bu tartışmalarda dinî olanla insani olan, İslami olanla insani olan karşı karşıya getiriliyor. Sanki dinin, bütün özgürlükleri kısıtlamak için geldiği, insanı 'kul-köle' yaptığı anlatılarak büyük bir yanlışlığa sebep olunuyor. Bu çelişki içinde gençler, insani olanı tercih ediyorlar.

Oysa din, insanı yüceltmek, insana değer vermek, insanı onurlandırmak için gönderilmiş ilahî bir nizamdır. Hayatın amacını, yaratılışın hikmetini öğreten bir hidayet rehberidir.

¹⁷ 2 Temmuz 2020 tarihli YouTube dersi.

Dinî olan insanidir, insani olan İslamidir. Din, fitrattır. “فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ فِطْرًا عَلَيَّهَا لَا تَبْدِيلَ” / O hâlde sen hanif olarak bütün varlığınla dine yönel. Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte değerlerle donatılmış doğru din budur.”¹⁸

Burada *insanilik* ile yaratıcıyı yok sayan *ideolojik Hümanizmi* birbirinden ayırmak gerekir. Biz bazen ideolojik Hümanizmi eleştirelim derken insaniliği ortadan kaldırıyoruz. Fıkhi yorumlarımız, fetvalarımız, kelami anlayışlarımız, İslami olanla insani olanı karşı karşıya getiriyor; ki, bu, doğru değildir.

2. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı ikinci başlık **din-dünya** ilişkisidir. Yanlış din söylemleri, din ile dünyayı karşı karşıya getirerek bir çatışma alanı oluşturuyor. Dünyayı aşağılıyor, yeryüzünü imar etme görevimizi unutturuyor. Bir hadisi yanlış anlayarak dünyanın mümine zindan, kafire cennet olduğunu söylüyor. Bu çatışmada da gençler, tercihini hayattan ve yaşadığı dünyadan yana yapıyor.

Aynı söylem, dinin, insanı özgür bıraktığı alanlara müdahale ediyor. Kültür, sanat, edebiyat adına yapılan pek çok etkinliğe karşı çıkıyor. İnsanların şekline şemaline, kılığına kıyafetine karışıyor. Helal dairesini daraltıyor. Hâlbuki helal dairesini daraltmak, haramları artırmaktan başka bir işe yaramaz. Kur’an bize helal dairesinin genişliğini hatırlatır; hatta bu hususta bizi ikaz eder. “فَلَمَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ” / Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti, temiz ve iyi rızıkları kim haram kılabilir? Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır.”¹⁹ “وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ”²⁰ “Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak ‘Bu helaldir, bu haramdır.’ demeyin.”²⁰

Elbette Kitab ve sünnette dünyaya yönelik eleştiriler yok değil. Ancak kötülünen, dünya değildir; ahireti yok sayan dünyevileşmedir. Dünyevileşmeyi (Sekülerizm) eleştirelim derken dünyayı aşağılamaya kalkıyoruz. Hâlbuki dünyayı sırf dünya olduğu için aşağılayan bir Kur’an ayeti veya bir Peygamber sözü mevcut değildir. Bu dünyada güzellik istemeyi bize dua diye talim buyuran Yüce Rabbimizdir: “رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً”²¹

3. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı üçüncü başlık **din-akıl** ilişkisine dairdir. Yanlış din söylemleri akılla vahyin ilişkisini sürekli bir tartışma alanı olarak takdim ediyor. Akli olanla dinî olanı karşı karşıya getiriyor. Akli kötülleyen din anlayışları yaygınlık kazanıyor. Halbuki akıl, vahyin biricik muhatabıdır. Vahiy, akli yüceltmıştır. Kur’an’ın bizi en çok sarsan sorusu “أَفَلَا تَعْقِلُونَ” / Akletmez misiniz?” sorusudur. Büyük İmam, Gazali de “Akıl, Allah’ın nurundan bir parçadır.” der.²²

Bugün hiç kimse siz genç dostlarımıza aklını bir kenara koy, gel; iman et, diyemez. Cennete girmek için aklını bir tarafa bırakman gerek, diyemez. Zira Kur’an, bunun tam tersini söylüyor: “لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ” / Cehennemden kurtulmak için

¹⁸ 30/Rûm, 30.

¹⁹ 7/A’raf, 32.

²⁰ 16/Nahl, 116.

²¹ 2/Bakara, 201.

²² Gazâlî, *Mişkâtü’l-Envâr*, s. 44.

aklını kullanmayı işaret ediyor.”²³ “وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ / Akıllarını kullanmayanların üzerine kötülük yağacağını hatırlatıyor.”²⁴ Nitekim bugün Müslümanların başına gelen musibetlerin çoğu akıl etmemekten kaynaklanıyor. Bilgi, fikir ve değer üretmemekten neşet ediyor.

Burada Rasyonalizmi eleştirelim derken akılı aşağılıyoruz, hatta inkâr etmeye kalkışıyoruz. Akıl derken biz, kişiden kişiye değişen, arzuların esiri olmuş akıldan bahsetmiyoruz. Allah’ın; dini, varlığı ve kâinatı anlasın diye insana bahşettiği ilahî vahyin muhatabı olan selim ‘akıl’dan bahsediyoruz. Böyle bir aklın soru sorması, sorgulama içerisine girmesi, itiraz etmesi elbette günah değildir. Bilakis ibadet olarak telakki edilen övgüye layık bir davranıştır.

4. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı dördüncü başlık **din-bilim** ilişkisidir. Eğitim sistemi nedeniyle gençler, laboratuvarında öğretilen yaratılış ile din dersinde anlatılan yaratılış ve kâinatın işleyişi arasında kalıyor. Yanlış din söylemleri de din-bilim ilişkisini sürekli bir çatışma alanı olarak takdim ediyor. Halbuki her zaman ifade ettiğimiz gibi bilim açıklar, din anlamlandırır. Tecrübeye dayalı bilimsel tespitleri ister İbn Sina, Farabi yapsın, isterse Newton, Einstein yapsın bu tespitler, Allah’ın kâinata yerleştirdiği kanunlardan başka bir şey değildir.

Bilimsel yaklaşımlardan yalnızca biri olan Pozitivizmi eleştirelim derken bilimi aşağılamaya, inkâr etmeye kalkışıyoruz. Sünnetullah dediğimiz Allah’ın kâinata koyduğu kanunlar ile insana gönderdiği kanunlar olan din arasında bir çelişki yoktur. Zira tekvin de tenzil de Allah’ındır. Varlık ve âlem, bütün evrenleri kusursuz bir ilişkiyle içine alan kâinat (makro kozmos), kâinatın insana yakın tezahürü konumundaki tabiat (kozmos) ve eşsiz bir varlık olarak insanın yaratılışını ifade eden fitrat (mikro kozmos) bir bütündür. Ancak bilimlerin tevhidî bozuldu. Medeniyetimizin intiharı pahasına ilimleri dinî olan, olmayan diye ikiye ayırdık. Tenzil ile tekvini bir bütün olarak ele alamadık. Ve bu sebeple din-bilim ilişkisini çelişkiden kurtaramadık.

5. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı beşinci başlık **din-kültür** ilişkisidir. Yanlış din söylemleriyle dinî olanla kültürel olanı birbirine karıştırıyoruz. Elbette gelenek önemlidir. Geleneği olmayanın geleceği de olmaz. Ancak bazen geleneği takdis ediyor; din hâline getiriyoruz. Geleneğin nice unsurları din adı altında varlığını sürdürüyor. Oysa hiçbir peygamber kendi kavminin kültürünü evrensel bir din kuralına dönüştürmemiştir. Bir dine girebilecek en büyük bidat, peygamberin gönderildiği kavmin örfünü, âdetini, geleneğini, kültürünü din hâline getirmektir. Vahyi, kültürün bir ürünü olarak okumak ne kadar yanlış ise kültürü din hâline getirmek de o kadar yanlıştır. Akaiden olan nice esasları terk ediyor, akaidde olmayan nice unsurları akaidin sabitelerine dönüştürüyoruz. Dinin sabiteleri ile değişkenlerini, âdet ile ibadeti, yerel olanla evrensel olanı birbirine karıştırıyoruz. Dinin yüklediği sorumlulukları insanlara yüklemeye kalkıyoruz. Tüm bu sebeplerle *fitrata* bizden daha yakın olan gençler, *fitrata* aykırı olan bu yükleri, din adına da olsa haklı olarak taşımak istemiyor.

²³ 67/Mülk, 10.

²⁴ 10/Yûnus, 100.

6. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı altıncı başlık **din-ahlak** ilişkisidir. Hem teorik olarak hem de pratik olarak ahlak üretemeyen dindarlık gençliği olumsuz etkiliyor. Bugün din-ahlak ilişkisi, iki açıdan saldırıya maruz kalıyor: biri ahlakın dinî, ilahî kaynağını reddeden anlayış tarafından, diğeri ise dinin ahlak boyutunu ihmal eden yanlış dindarlık anlayışı tarafından.

Üzülerek belirteyim ki, ideolojik Sekülerizmin, ahlakı dinden ayırma çabalarına bizler de dini ahlaktan ayırarak destek veriyoruz. Hâlbuki ahlak dinin özü, ibadetin de gayesidir. Dinin ahlaktan ayrılması dinin kendisinden ayrılması demektir. Ahlaktan kopuk bir fıkıh olmaz. Fıkıhın ahlaktan ayrılması, ibadetlerin ahlaki gayelerden uzaklaştırılarak şekle indirgenmesi, müminler topluluğu için büyük bir musibet olmuştur. Hâlbuki Allah Resulü'nün buyurduğu gibi din güzel ahlaktır.²⁵ Ve Allah'ın Resul'ü bu güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir: “إنما بعثت لأتمم صالح الأخلاق”²⁶

7. Gençlerin, sorularının, sorgulamalarının yoğunlaştığı yedinci başlık **insan-Allah** ilişkisinin temellendirilme biçimidir. Bu temellendirmenin sadece kudret ve irade üzerinden yapılması, sadece hâkim-mahkûm, efendi-köle, mutlak kudret-aciz kul şeklinde temellendirilmesi eksik bir temellendirme dir.

Halbuki, insan-Allah ilişkisi bir misaktır, bir sözleşmedir. Bu sözleşme ikiye ayrılır: biri Şehadet Misakı, diğeri Emanet Misakı. Şehadet Misakı, insan-Allah ilişkisini bir şahid-meşhud ilişkisi hâline getirir. İnsan, ‘Eşhedü’ ikrarıyla Allah'ın esmasına, ayetlerine şehadet eder; Allah da kulunun bütün hâllerine, davranışlarına şahit olur. Emanet Misakı ise insan-Allah ilişkisini emanet boyutuna taşır ve karşılıklı bir güven sözleşmesine dönüştürür. Bu da sahip olunan her şeyi emanet gören bir hayat yaşamayı gerektirir.

Kıscası yanlış din söylemleri; ideolojik Hümanizmi eleştirirken insaniliği kötölemek, Sekülerizmi eleştirirken dünyayı kötölemek, kaba Rasyonalizmi eleştirirken aklı kötölemek, Pozitivizmi eleştirirken bilimi kötölemek gibi bir hataya düşüyor. Dinî olanla kültürel olanı karıştırıyor. Dinin ahlak boyutunu ve ahlakın dinî kaynağını dikkate almıyor. Sonuç olarak insan-Allah ilişkisini yanlış temellendiriyor.

Gençlerin Din Sorgulamalarının Çözüm Yolları

Sevgili Gençler! İnsan dünyaya bir kez gelir. Bu hayatta önemli olan insanın, yaratılışının gayesini, varoluşunun sebebini, hayatın hikmetini unutmamasıdır. Tarih boyunca insanlar nereden geldim, nereye gidiyorum, varlığımın ve varoluşumun gayesi nedir sorularının en doğru ve en tatminkâr cevaplarını ancak Allah'ın dininde bulmuşlardır. Aslında siz genç dostlarımızın sorularının, sorgulamalarının cevabı İslam'ın rahmet mesajlarında mevcuttur. Ne yazık ki yanlış din söylemleri bunu zorlaştırıyor.

Gençler! Din ve inanç gibi önemli bir konuda karar vermekte acele etmeyin. Okumaya, sorgulamaya ve araştırmaya devam edin. Okumalarınızda tekvin ile tenzili birbirinden ayırmayın. Doğu-Batı, kadim-çedit tefrikine gitmeden bir bütünlük çerçevesinde okuyun. İncancınızı şahıslar üzerine bina etmeyin. Zira hakikat hiç kimsenin tekelinde değildir. Baki

²⁵ Gazali, *İhyâ*, III. 50.

²⁶ Mâlik, *Husnü'l Hulk*, 8; İbn Hanbel, *Müsned*, II. 381.

hakikatler fani şahsiyetler üzerine bina edilmez. “اعرف الرجال بالحق لا تعرف الحق بالرجال / Zira kişi, hakka göre tarif edilir. Hak, kişiye göre tarif edilmez.”

Hız. Peygamber’in ifadesiyle “شاب نشأ في عبادة ربه / Neşeyi, Rabbine ibadette arayan Gençler,”²⁷ gönüllerinizden dinin neşesi, rahmeti eksik olmasın. Anlam arayışınız daim olsun.

Gençlerin Hayatını Tahrip Eden Üç Boşluk

Bilhassa genç dostlarıma tekrar seslenmek istiyorum.

Hayatı tahrip eden üç boşluk var: boş vakit, boş zihin, boş kalp. Siz bu üç boşluğu doldurursanız kendinizden sonra çok daha güzel bir dünyayı miras olarak bırakmayı başarabilirsiniz.

Hayatımızda hiç boş vakit olmasın. Siz hakikatin yolunda olan gençlersiniz. Hakikatin yolunda olan gençler, hayatını sanal âleme mahkûm etmezler. Zamanı tüketmek, ömrü çürütmek, bir gencin başına gelebilecek en kötü şeylerden birisidir.

Gençlik için tehlikeli ikinci boşluk, zihin boşluğudur. Bu boşluğu dolduracak en değerli şey, ilim, hikmet ve marifettir. Faydalı her bilginin peşinde koşunuz. Boş bırakmamanız gereken üçüncü yer kalptir. Kalbimizi fani sevgilerle değil; Rabbimizin muhabbetiyle dolduralım ve Allah’ın bütün kullarını sevelim. Varlığa, kâinata rahmet ve muhabbetle bakalım. Pek çok hadisin özeti olarak İslam, şöyle tarif edilmiştir: “التعظيم لأمر الله والشفقة لخلق الله / Allah’ın emirlerine saygı göstermek ve Allah’ın bütün mahlûkatına karşı şefkatli ve merhametli olmaktır.”²⁸ Varlığa, kâinata rahmetle, merhametle bakmaktır. Şunu da unutmayalım ki kalpleri ancak Allah’ın zikri mutmain kılar: “أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ”²⁹

Beled suresinde Kur’an’ın müminlere tavsiyesi her türlü akabeyi yani sarp yokuşları tırmanabilmektir. “فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ” / Onlar akabeyi tırmanamadılar.”³⁰ Sonraki ayetler, o sarp yokuşu nasıl tırmanacağımızı bize anlatır. Bunun birinci yolu; öncelikle bizi teslim alan her türlü boyunduruktan kurtulmaktır: “فَأَنْتَ رَبَّنَا”³¹ Kalpleri ve ruhları işgal eden kibir, kin, nefret gibi her türlü virüsten arınmaktır. Sadece bedenimize sirayet eden virüslerden değil, kalplerimizi işgal eden, ruhlarımıza sirayet eden virüsler var onlardan kurtulmak gerekir. İkincisi “أَوْ اطْعَامٍ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ”³² Zor, kıtlık günlerinde sahip olduklarımızı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaktır. Ve imandan sonra “وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ” / Birbirimize sabrı, merhameti tavsiye etmektir.”³³

Bu zorlukları aşmak için üç şeyden de kurtulmak gerekir: İlk olarak fevkinde kudret tanımayan güç tutkusundan kurtulmak gerekir. “أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يُغَيَّرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ” / İnsan, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?”³⁴ İkinci olarak yığınla servet harcamakla övünen tüketim tutkusundan kurtulmak lazımdır. “يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا” / İnsan, pek çok mal harcadım,

²⁷ Buhârî, Zekât, 16.

²⁸ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV. 174.

²⁹ 13/Ra’d, 28.

³⁰ 90/Beled, 11.

³¹ 90/Beled, 13.

³² 90/Beled, 14.

³³ 90/Beled, 17.

³⁴ 90/Beled, 5.

diyor.”³⁵ Üçüncü olarak ise kendisini hiç kimsenin görmediğini sanan sorumsuzluk tutkusundan kurtulmak gerekir. “أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَ أَحَدٌ” / İnsan, kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor?”³⁶

Son olarak Hadîd suresindeki şu ayeti zikretmek istiyorum: “الْمُ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ” / İman edenlerin kalplerinin yumuşamasının zamanı gelmedi mi?”³⁷

³⁵ 90/Beled, 6.

³⁶ 90/Beled, 7.

³⁷ 57/Hadîd, 16.

3. İNSANIN RABBİ İLE ÜÇ MİSAKI³⁸

Bilindiği üzere bütün ilahî dinlerde olduğu gibi İslam'ın bidayetinde de en önemli husus, insan-Allah ilişkisini temellendirmek olmuştur. Bu temellendirmeyi yapmak için daha sonra usûli'd-din, kelam, akait gibi ilimler ortaya çıkmıştır. Ancak her kelam ekolü, bu temellendirmeyi farklı şekillerde yapmıştır. Nitekim Hasan-ı Basrî insan-Allah ilişkisini merhamet üzerine kurmak istemiştir. Adaleti ihmal eden bir merhamet; sorun olunca Mutezile mektebi, bu ilişkiyi adalet üzerine kurmuştur. Bu adalet, beraberinde ilahî iradeyi yer yer sorgulamayı doğurduğu için Eş'arî kelamı, insan-Allah ilişkisini irade ve kudret üzerine bina etmiştir. İrade ve kudret temellendirmesi akli sorgulamalara yol açtığı için İmam Mâtürîdî, bu ilişkiyi, her insana ve her hâdiseye ayrı ayrı uygulanabilecek şekilde hikmet üzerine kurmuştur. Ehl-i tasavvuf zaman zaman bütün bunların dışına çıkarak bu ilişkiyi sevgi ve muhabbet üzerine kurmak istemiştir. Nihayetinde tüm bunlar, bu mezheplerin kendi zaviyelerinden ortaya koyduğu her biri birbirinden değerli yorum ve yaklaşımlardır.

Bugünkü dersimizde insan-Allah ilişkisiyle ilgili Kur'an'da yer alan başka bir temellendirme üzerinde durmak istiyorum; o da misaktır.³⁹

Misak, iki tarafın karşılıklı güven sözleşmesi demektir. Kur'an'da yirmi üç ayette, yirmi beş defa geçen⁴⁰ misak, karşılıklı güvene dayalı ilahî sözleşmedir.

Ra'd suresinde Rabbimiz şöyle buyurur: “الَّذِينَ يُؤْفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ” / Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler, misaklarını asla bozmazlar.”⁴¹ Sonra da “أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقُوبَةُ الدَّارِ” / Onlara çok güzel bir akıbet vardır, buyurur.”⁴² Aynı surede “وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ” / Allah ile olan misakını sonradan bozanlara ise kötü bir akıbet vardır.”⁴³ Bu iki ayette ifade edilen misak nedir? diye sorduğumuzda Kur'an'da mümin ile Allah arasında üç misaktan söz edildiğini görürüz: şahadet misakı, emanet misakı, risalet misakı.

Şahadet Misakı

Şahadet misakı, imanın temelidir. Biz şahadetimizi ikrar için “Eşhedü” derken aslında bu misakımızı ikrar etmiş oluruz. İnsan ile Allah arasındaki şahadet misakı aslında aracısız, dolaysız bir tanıma ve tanışma misakıdır. Şahadet tek taraflı değildir. İnsan Rabbine şahit olurken Rabbi de kuluna şahit olur. İnsan, Rabbinin yüce esmasına, sıfatlarına, ayetlerine şahitlik ederken Allah da kulunun fiillerine, amellerine, niyetlerine, sırlarına şahit olur.

İman ve ibadet bu misakın gereğidir. Haddizatında ibadet, varlığın dilidir. İnsan, En Yüce Şahit ile ilişkiyi bu dil ile kurar. Varlığın dili olarak ibadetin ruhu, vicdanı sürekli yeniler. Yenilenen vicdan bizi ahlaka, adalete, merhamete sevk eder. Şahadet misakı ile iman ve

³⁸ 12 Nisan 2021 tarihli YouTube dersi.

³⁹ İnancı, fıkhi ve ahlakı bu üçlü misak üzerine bina etme fikri, Faslı âlim ve filozof Taha Abdurrahman'a aittir. Bu bölüm, Taha Abdurrahman'ın bu konuları ihtiva eden *el-Mefâhimu'l-Ahlâkiyye ve Bu'su'd-Dehrâniyye* isimli eserlerinden istifade edilerek derlenen bilgilerin, ilavelerde bulunulmasıyla yazılmıştır.

⁴⁰ 2/Bakara, 27, 63, 83, 84, 93; 3/Âl-i İmrân, 81, 187; 4/Nisâ, 21, 90, 92, 154, 155; 5/Mâide, 7, 12, 13, 14, 70; 7A'râf, 169; 8/Enfâl, 72; 13/Ra'd, 20, 25; 33/Ahzâb, 7; 57/Hadid, 8.

⁴¹ 13/Ra'd, 20.

⁴² 13/Ra'd, 22.

⁴³ 13/Ra'd, 25.

ibadet, ruhun ahlakına dönüşür. Dinî davranışlar ne kadar ruhun ahlakına dönüşürse dindarlık o kadar ahlak üretir. İman, ahlak üreten bir vicdana dönüşür. Kişi her hareketinden manevi bir lezzet alır.

Allah'ın her hâlimize şahit olduğu bilinci ve inancı, kişiyi ahlaklı olmaya sevk eder. Böyle bir bilince sahip kişinin nazarında din, sadece emir ve yasaklardan ibaret olmaz. Allah sadece emreden ve nehyeden bir varlık olmaktan çıkar. Kişi şahadet bilincine sahip olursa her hâline şahadet eden bir varlık olarak Allah'a iman eder. Ahlaki değerlere sadece kemal olarak değil; cemal olarak da bakar ve bu cemal insanda bir bilgiye, bir hikmete, bir marifete, bir muhabbete dönüşür. Bu hikmet ve marifet, gücünü, şahadetten alır. Hakikate hikmetle vasıl olmanın yollarını gösterir.

Şahadet misakı, Kur'an'da, A'râf suresinde şu şekilde anlatılır: “وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ / رَبِّبْتَهُمْ وَأَشْهَدُهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا” / Rabbin âdemoğullarından -onların sırtlarından-zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu misaka şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Şahadet ederiz.” dediler.”⁴⁴

Rabbimiz, Âl-i İmrân suresinde ise bu hususu daha açık bir şekilde şöyle ifade eder: “قَالَ / ءَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ / Allah, “Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?” dediğinde “Kabul ettik.” cevabını vermişler; bunun üzerine “O hâlde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim.” buyurmuştur.”⁴⁵ Buna göre insan-Allah ilişkisi, karşılıklı bir şahadet ilişkisi olarak kurulmuştur.

Kur'an'ın kendine özgü temsilî anlatımıyla dile getirdiği gibi her insanın ezelde yaşadığı bu misakla dünyaya gelişi *fitrat*tır. *Fitrat*, şahadet misakının hafızasıdır. Her insan bu *fitrat* ile doğar. Din *fitrat*tır. Dinin, Kur'an'da *fitrat* olarak tarif edilmesi de bundandır: “فَطَرَتِ اللَّهُ التِّي / فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَٰلِكَ الْبَينُ الْقَيمُ” / Allah insanları hangi *fitrat* üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratışında bir değişiklik yoktur. İşte değerlerle donatılmış doğru din budur.”⁴⁶

Emanet Misakı

İkinci misak, emanet misakıdır. Bu misaka göre her şey, insana emanet edilmiştir. İnsanın varlık ve evrenle ilişkisi bir egemenlik ve mülkiyet ilişkisi değildir; bir emanet ilişkisidir. Birinci misak, insan-Allah ilişkisinin esaslarını belirlerken bu ikinci misak ise insan ile dünya ve âlem arasındaki ilişkiyi tanzim eder. Birincisinde, Allah'ın rububiyetini ikrar ederken ikincisinde, Allah'ın malikiyetini ikrar etmiş oluruz. İnsanlar üzerinde egemenlik kurmayacağımızı, dünya üzerinde hükümlanlık iddiasında bulunmayacağımızı ilan etmiş oluruz. Sahip olduklarımız üzerinde mutlak mülkiyet hakkı iddia etmeyeceğimizi kabul etmiş bulunuruz. Bize verilen her şeyin bir emanet olduğunu ve hiçbir emanete ihanet etmeyeceğimizi ikrar etmiş oluruz.

Emanet misakı Kur'an'da Ahzâb suresinde şu şekilde yer alır: “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ / وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ” / Biz *emaneti* göklere, yere ve dağlara arz ettik. Ancak onlar *emaneti* yüklenmekten kaçındılar. Fakat göklerin, yerkürenin ve dağların

⁴⁴ 7/A'râf, 172-174.

⁴⁵ 3/Âl-i İmrân, 81.

⁴⁶ 30/Rûm, 30.

yüklenmek istemediği *emaneti* insan yüklendi.”⁴⁷ Buradaki *emanet*, müfessirler tarafından iman, tevhit, teklif, irade, akıl, hilafet, velayet, ahde riayet gibi pek çok kelime ile tefsir edilmiştir. Ancak bütün bunların birlikte kastedilmiş olması daha doğrudur. Ayetten de açıkça anlaşılıyor ki, bu misakta teklif sadece insanlara değil; bütün mahlukata yapılmıştır. Burada bu teklifin nasıl yapıldığı; hakiki mi, mecazi mi, itibari mi olduğu sorusundan çok, teklifin, mahlukatın ihtiyarına sunulması, varlıkların tercihlerinin sorulması, isterlerse kabul edebilecekleri, istemezlerse emaneti üstlenmeyecekleri, yalnızca insanın bu *emaneti* üstlendiği gerçeği dikkat çekicidir. Bu da insana verilen irade ve özgürlük demektir.

İnsanın yeryüzündeki hayat serüveninde yapacağı en büyük kötülük, bu *emanete* ihanet etmesidir. Yüce Allah “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ” / Ey iman edenler! Allah ve Resul’üne ihanet etmeyin, size verilen hiçbir emanete de hıyanet etmeyin, buyurur.”⁴⁸ Çevre, tabiat, aile, çocuklar, mal-mülk, makam-mevki, kısacası sahip olduğumuz her şey birer emanettir ve bu emanetlerin her birinden sorulacağız. Emanete riayet, emaneti verenin ölçüleri içinde kullanmayı, ondan istifade etmeyi zorunlu kılar. Bu zorunluluk ahlakın kendisidir. İnsan birinci misak ile elde ettiği imanı ve şahadetini, emanet ahlakı ile pekiştirmiş olur.

Risalet Misakı

Üçüncü misak ise risalet misakıdır. Risalet misakı, Allah’ın peygamberlerle yaptığı misaktır. Şahadet misakı, insan ile Allah arasında, emanet misakı insan ile kâinat, varlık, tabiat arasında iken risalet misakı, Allah ile peygamberler arasındadır. Allah’ın, peygamberlerle yaptığı risalet misakı da aslında, onlar aracılığıyla ve onların şahsında insanlarla yaptığı bir misaktır.

Risalet misakı, şahadet misakının tamamlayıcısı, emanet misakının ise açılımıdır. Zira risalet misakının gayesi, insanlığa şahadet misakında verdiği sözü hatırlatmak ve emanete riayet edecek ahlaklı bir hayatı yaşatmaktır.

Risalet misakı, Ahzâb suresinde şöyle zikredilir: “وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ” / Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh’tan, İbrahim’den, Musa’dan, Meryem oğlu İsa’dan misak sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir misak almıştık.”⁴⁹

Allah Resulü’nün Refik-i Âlâya irtihalinden sonra artık, ümmetin risaleti söz konusudur. Artık, insanlığa karşı bu risalet görevini özelde peygamberlerin varisi olan âlimler, genelde ise tüm Müslümanlar yerine getirecektir.

Dinin kendisi bir misaktır. Kitab bir misak belgesidir. Bu sebeple Tevrat’ın bir adı Ahd-i Kadim’dir (eski misak). İncil’in bir adı Ahd-i Cedit’tir (yeni misak). İnsanlığın son misakı ise Kur’an-ı Kerim’dir. Risalet, bu Kitab’ın, bu misakın yaşanmış bir hayata dönüşmüş hâlidir. Buna göre risalet misakı, şahadet misakı ile temellendirdiğimiz imanı, emanet misakı ile edindiğimiz ahlakı, bir bütün olarak hayata geçirmektir.

⁴⁷ 33/Ahzâb, 72.

⁴⁸ 8/Enfâl, 27.

⁴⁹ 33/Ahzâb, 7.

Risalet misakı sadece peygamberlerin şahsıyla ilgili değildir. Gönderildikleri ümmetleri de içine alır. Zira risalet, peygamberlere sadece tebliğ ve talim görevini içermez; aynı zamanda örneklik (*teessi*) ve arınmış bir toplum inşa etme (*tezkiye*) vazifesini de içerir.

Başka bir ifadeyle risalet misakı aslında, risaletin ve nübüvvetin tabî sonucu olan sünnettir. Zira sünnet, Allah'ın kitabı, Resul'ün beyan ve tatbikiyle bize gösterdiği yoldur. Kur'an'ın yaşanmış bir hayata dönüşmesidir. Sünnet, şahadet misakına sadakattir. Emanet misakına riayettir. Sünnet, bedensel birtakım şekillerden ibaret değildir; ilahî ve nebevi bir ahlaktır. Sadece bedensel sünnetler yoktur; kalbin sünnetleri vardır, aklın sünnetleri vardır, ruhun sünnetleri vardır, dilin sünnetleri vardır.

Kalbin en büyük sünneti, Allah'tan başka masıvayı onun içine sokmamaktır. Kalbin sünneti her işte halis niyettir, ihlas ve samimiyettir. Kalbin sünneti kibre kapılmamaktır. Kardeşine karşı alçak gönüllü ve mütevazı olmaktır, gıllu gışa (hile hurda) bulaşmamak, kimseyi aldatmamaktır. Kalbin sünneti kin, öfke ve nefret taşımamaktır, kalp kırmamaktır, gönül yıkmamaktır. Yüreklere sarıp sarmaktır. Kalbin sünneti gönül Kâbe'sini herkese açmaktır, herkesi Yaratan'dan ötürü hoş görmektir. Kalbin sünneti kalbini her an yaratanın nazar edeceği temizlikte tutmaktır; ameli, halis niyetle yıkamaktır.

Aklın sünnetleri vardır. Aklın sünneti düşünmektir, akletmektir, tefekkür, tezekkür ve tedebbür etmektir. Aklın sünneti fikreden, zikreden, tedbir alan akıl sahibi olmaktır. Aklın sünneti ilimden, hikmetten, marifetten ayrılmamaktır. Aklın en büyük sünneti İslam'ın sabitelerinden şaşmadan içtihat etmektir. Aklın sünneti lüzumsuz, faydasız, gereksiz bütün bilgilerden korunmaktır.

Ruhun sünnetleri vardır. Ruhun en büyük sünneti eşyayı, varlığı ve kâinatı rahmet nazarıyla temaşa etmektir. Ruhun sünneti mahlûkata Allah'ın cemal sıfatı üzerinden bakabilmektir. Ruhun sünneti zevk-i selim, tab-ı selim sahibi olmaktır. Ruhun sünneti nezakettir, nezahettir, zarafettir, edeptir. Ruhun sünneti çocuklara merhamettir, kadınlara karşı nazik ve kibar olmaktır; onları kırmamak, incitmemektir.

Dilin sünnetleri vardır. Dilin en büyük sünneti doğru sözdür, kavlı-i kerimdir, kavlı-i hasendir. Dilin sünneti yalan yere Allah adına yemin etmemektir. Sözün ahlakına riayet etmektir. Sözün ahlakı kötü söz söylememektir. İftiradan, dedikodudan, gıybetten korunmaktır. Sözün ahlakı zandan kaçınmaktır. Münafıklar gibi eğri büğrü konuşmaktan, süslü püslü beyanda bulunmaktan sakınmaktır.

İnsanlığın zor zamanında bir Ramazana daha girmiş bulunuyoruz. İşte her sene gelen Ramazan, unuttuğumuz bu misakları bize hatırlatmaya gelir: şahadet misakının şahadetini, emanet misakının emanetini, risalet misakının risaletini bize yeniden hatırlatmaya ve yaşatmaya gelir. Her sene gelen Ramazan, bize terk ettiğimiz sünnetleri hatırlatmaya ve yeniden ihya etmeye gelir. Ramazan'da kalktığımız sahur, tuttuğumuz oruçlar, yaptığımız iftarlar, kıldığımız teravihler, okuduğumuz Kur'an'lar, verdiğimiz zekâtlar, fitreler, sadakalar aslında bize bu misakları hatırlatmak, bu sünnetleri yeniden ihya etmek içindir. Zira hepimizin bildiği gibi insan unuttur. Unutkan olduğunu da unutan varlıktır, insan.

Ramazan, sadece unuttuklarımızı hatırlatmaya gelmez; bize kaybettiklerimizi kazandırmaya da gelir. Hayatın anlamını, var oluşun gayesini, yaratılışın hikmetini buldurmaya gelir.

Ramazan, aynı zamanda bize yalnızlıklarımızı gidermeye, insanlarla ilişkilerimizi yeniden kurmaya gelir. Dostlarımızla, kardeşlerimizle bizi yeniden buluşturmaya gelir.

En önemlisi de Ramazan, bize özgürlüğümüzü kazandırmaya gelir. Her türlü esaretten, her türlü kölelikten, her türlü bağımlılıktan bizleri kurtarmaya gelir. Mal hırsına, makam tutkusuna, şehvet ve servet düşkünlüğüne esir olmaktan kurtarmaya gelir.

Kur'an'ın bize talim buyurduğu üzere “رَبَّنَا أَمَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ” / İndirdiğine inandık ve Peygamber'e tabi olduk; Rabbim, bizi şahitlerle beraber yazsın.”⁵⁰

⁵⁰ 2/Bakara, 286.

4. BEŞERİYET, ÂDEMİYET, İNSANİYET

Tarihten bugüne insan, kendi varlığı, değeri, gayesi ile ilgili nice düşünceler ve felsefeler geliştirdi. Yaratıcının elçisi olarak Adem'den Hatem'e nice peygamberler geldi ve getirdikleri kutsal kitaplarla insana kılavuzluk etti. Fakat insanın kendisiyle ilgili fikir ve düşünceleri bir türlü istikrar bulmadı.

İnsan bilim ve teknolojiye büyük gelişmeler kaydetti, köklü değişimler gerçekleştirdi. Ancak ürettiği fikirlerle, geliştirdiği bilim ve teknolojilerle kendisi de değişime uğradı. Bugün insan nedir sorusu insanoğlunun en önemli konusu olmaya devam ediyor. Zaman ilerledikçe insanın manası, insanlığın anlamı ve insan tasavvuru hakkındaki sorular daha da önem arz ediyor.

Günümüzde de insan bütün mevzuların mihrinde yer alıyor. Beşerî, siyasi, iktisadi, sosyal sistemlerin tamamı insan anlayışlarına göre belirleniyor. Beşerî bilimlerin her biri insanı kendi zaviyesinden ele alıyor. Felsefe insanı akleden ve düşünen bir varlık olarak tanımladı, psikoloji onun ruhi cihetine yöneldi. Sosyoloji insanı toplumsal bir varlık olarak tahlil etti, antropoloji ise insanın tarihsel boyutunu konu edindi. Hatta İslami ilimler de insanı farklı yönleriyle ele aldı. Kelam insanın mümin boyutu ile ilgilenirken fıkıh onu teklifin muhatabı olarak gördü, tasavvuf ise insanın aşkın manevi boyutuna yöneldi.

İnsanın insanla ilgili bilgisi, düşüncesi, malumatı artsa da meçhul bir varlık olmaya devam ediyor. Alexis Carrel'in "insan denen meçhul"⁵¹ bugün her zamankinden daha çok meçhulümüz. Hayat ne ölçüde aydınlanırsa aydınlanınsın, yeryüzünün güçlükleri ne şekilde kolaylaşırsa kolaylaşsın, insan ne denli dünyaya egemen olursa olsun, sorunlar ne kadar çözümlerse çözülsün, o ölçüde insan sorunu da belirsizleşmekte ve bu mesele giderek girift bir hâl almakta. Bugün bilim aracılığıyla eskisine nazaran daha çok sorunun cevabı verilebilmekte ise de "insan nedir" suali güncelliğini daha çok korumakta ve gitgide daha karmaşık bir hâl almakta.

Merhum Şeriatî'nin 1970'lerde kaleme aldığı *İnsanın Dört Zindanı*⁵² giderek arttı. Tarih, toplum, tabiat ve insanın kendi zindanına nice daha büyük zindanlar ilave edildi. Şeriatî'nin ilk zindandan kurtuluşun çaresi olarak gösterdiği akıl, bilim ve teknolojinin her birisi bizatihi kendisi zindana dönüştürdü. Modernleşme ve küreselleşme de her insan için ayrı bir zindan hüviyeti kazandı. Dijitalleşmeyle birlikte insan sayısız sanal zindanlara hapsedildi. Görsel idrakin egemenliğine mahkûm oldu, aklın idraki zayıfladı, kalbin idraki ise ölümle karşı karşıya kaldı. Modernizmin ürettiği üstün insan tasarımı, İslam'ın öngördüğü kâmil insan tasavvurunu yeryüzünden kovar oldu. Bu durum insanı bir anlam ve boşluk krizine sürükledi, boşluk girdabı insanı anlamsızlık zindanına mahkûm etti.

Zira psikanalistlerin etkisinde şekillenen modern dönem Batı düşüncesinde geliştirilen üstün insan modeli insanı, kâinatı ve varlığı çatışmacı bir yaklaşımla ele alıyor. Özellikle dijitalleşme ve iletişim devrimleri ile birlikte hayatımıza yön veren tüm alanlar bu düşüncenin ortaya koyduğu üstün insan tasarımı üzerinden şekillendi. Bu düşünce, ahlakı ve değeri

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsanın Dört Zindanı*.

insanın sırtında yük olarak görüyor, merkezine fevkinde kudret tanımayan gücü yerleştiriyor, beşeriyetin tüm behimi yönlerini yüceltiyor.

İslam medeniyetindeki insan-ı kâmil nazariyesi ise zannedildiği gibi daha sonra sadece tasavvufla başlayan veyahut Batı'nın üstün insan tasarımına karşılık icat ettiği bir kavram değildir. İslam'ın kâmil insan tasavvuru, Resulullah'ın bizatihi varlığı ile başlayan ve onun şahsında en mükemmel derecesini bulan bir nazariyedir. Kur'an çerçevesinde beşeriyet âdemiyyet ve insaniyyet arasında ilahî dengeyi doğru kurabilen insanı tahkim eden bir tasavvurdur.

Elbette burada insanlığın anlam krizini bütünüyle çözmeye iddiasında değiliz. Ancak insanın anlam krizi, yabana atılmayacak yeni bir bakış açısıyla Kur'an'ın kavramsal çerçevesinde; beşer, âdem, insan; beşeriyet, âdemiyyet, insaniyyet kavramları bağlamında ele alınarak bu konuya ışık tutmaya çalışacağız. Ana konusu insan olan bir kitap olarak okunduğunda, Kur'an'ın, yüksek bir bilinçle her üç kavramı da farklı anlamlarda kullandığı görülür. İlgili ayetler bir bütün olarak anlaşıldığında Kur'an'ın insan tasavvuru da büyük oranda anlaşılabilir olacaktır.

Beşer / Beşeriyet

İnsanı tanımlayan beşer kavramı Kur'an'da 26 ayette vurgulanır.

Arapçada *beşer*, insan vücudunu örten deri demektir. Lügate “İبن جلدتنا / derimizin çocuğu” terkihi beşeri ifade eder. Beşer kelimesinin geçtiği ayetlere baktığımızda beşer kavramının insanın sureti, şekli, şemaii anlamında kullanıldığı görülür. Buna göre beşer sudur, topraktır, çamurdur, ettir, kemiktir, cilttir. Beşer insanın zahiri yani dış görüntüsüdür; insanın bütün fizikî ve dünyevi halleridir.

Kur'an-ı Kerim'e göre;

Beşer sudur: “وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا / İnsanı sudan yaratan odur.”⁵³

Beşer topraktır: insanın topraktan yaratıldığı hakikati de onun beşer tarafını anlatmaktadır. “وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ / Onun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz.”⁵⁴

Beşer çamurdur: İnsanın beşerî yönünü ifade eden bir başka ayette ise çamur ifadesi geçmektedir: Rabbimiz meleklerle; “إِنِّي خَلَقْتُ بَشَرًا مِنْ طِينٍ / Ben çamurdan bir insan yaratacağım.”⁵⁵ buyurur.

Beşer üremedir, mübaşeret: Kur'an-ı Kerim'de beşerin üreme ve çoğalma olduğu mübaşeret kavramı ile dile getirilir. Mübaşeret; beşerin bir beşer üretmesi için bir beşerle birleşmesidir. “فَالَّذِينَ بَاسِطِرُوهُنَّ وَابْتَعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ / Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazdığını isteyin.”⁵⁶

⁵³ 25/Furkân, 54.

⁵⁴ 30/Rûm, 20.

⁵⁵ 38/Sâd, 71.

⁵⁶ 2/Bakara, 187.

Beşer soydur, kan bağıdır: Beşerin insanın zahiri yönünü temsil eden bir başka ifadesini onun soy, kan bağı anlamına gelen şu ayette görürüz: “وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا” / Beşer arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da odur.”⁵⁷

Beşer, surettir: İnsanın sureti güzel bir surettir. Zira bize Allah şekil vermiş, şeklimizi de güzel yapmıştır: “وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ”⁵⁸ Güzel de olsa neticede insanın sureti, dış görünüşüdür, zahiridir.

Kıscası beşer bedendir, cesettir. Bu yönüyle beşer, biyolojinin konusu, anatominin mevzusudur.

Âdem / Âdemiyet

Âdem kavramı beşer kavramında olduğu gibi Kur'an'da 26 ayette geçer. Zannedildiği gibi âdemden söz eden ayetler, birey olarak Hz. Âdem için değildir; Âdem'in şahsında tüm insanlık içindir.

أديم kelimesinden türeyen âdem kavramı insanın zahiri manasını değil, onun batinını yani iç dünyasını ifade eder. Beşer insanın sureti, şekli ve dış görüntüsü anlamına gelirken âdem ise onun asıl manasıdır.

Kur'an-ı Kerim'e göre beşerin âdemiyete yükselişini beş değer ile açıklayabiliriz:

1. *İlahî nefha:* Ayetlerde müteaddit defa zikredilen “فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ” / Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın.”⁵⁹ ifadeleri bize insanın beşeriyetten âdemiyete yükselişini haber verir. Burada meleklerin secdesi beşere değil; beşeri âdem kılan değerlerdir, meleklerin secde ettiği varlık beşer değil; âdemdir. Meleklerin secdesi Âdem'in şahsında, âdemiyetedir. Âdemiyetin şahsında âdemiyeti halk eden Rabbedir. Bu da beşeri âdem kılan büyük manadır.

2. *İlahî değer:* Yüce Rabimiz âdemi değerlerle donattığını şöyle ifade eder: “وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ / وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا / Andolsun biz insanoğlunu mükerrem kıldık, ona değer verdik, onur bahsettik, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”⁶⁰ Bu ayet insanın beşeriyetten âdemiyete yükselmesi için gerekli birtakım değerlerin olduğunu ifade eder. Bunlar beşeri âdem kılan büyük değerlerdir. Bazı müfessirlere göre de insana verilen keramet, değer; akıldır, konuşma kabiliyetidir, ayırt etme özelliğidir. Hem dünya hem de ahiret hayatını tanzim etme kabiliyetine sahip olmaktır.

3. *Temyiz Kabiliyeti:* İnsanın iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, güzel ile çirkini ayırt etme kabiliyetine sahip olmasıdır. “وَجَعَلْ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ” / Sizi kulak, göz ve kalplerle/gönüllerle donatmıştır.”⁶¹ ayeti insanın temyizi ne suretle yapacağını ifade eder. Öyle ki âdem sem' ile yani işitme özelliği ile vahye muhatap olur, basar ile yani görme gücü ile hakikate şahitlik eder, kalp/gönül ile iman eder. Yani beşer sem', basar ve kalp ile âdemleşir. İlahî hakikate muhatap olmak, basiret sahibi olmak; imanı, muhabbeti, merhameti

⁵⁷ 25/Furkân, 54.

⁵⁸ 40/Mü'min, 64; 62/Tegâbün, 3.

⁵⁹ 15/Hicr, 29; 32/Secde, 9; 38/Sâd, 72.

⁶⁰ 17/İsrâ, 70.

⁶¹ 32/Secde, 9; 67/Mülk, 23.

kuşanan bir gönle sahip olmak onu âdem/adam kılan değerlerdir. Bu durum Âdem'i yeryüzünde Allah'ın halifesi olmaya namzet kılmıştır.

4. *İlim, Hikmet, Marifet*: Beşeri âdem kılan dördüncü büyük değer onun ilim ile donatılmış olmasıdır. Yüce Rabbimiz; “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” / Âdem'e bütün isimleri öğretti.”⁶² buyurarak bu durumu açıkça ifade eder. Âdem'e esmânın öğretilmesi ve âdemin bu esmâ ile Allah'ın ayetlerini müşahede etmesi onu âdem kılmıştır.

5. *Hilafet*: Kur'an'a göre beşeri âdem yapan değerlerden birisi de onun Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmasıdır. “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً” / Rabbin meleklere, ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.”⁶³ dediği hilafet, Allah'ın yeryüzünde iradesini tahakkuk ettirmesidir. Bu irade adalettir; iyiliğin yeryüzünde egemen olmasıdır. Bu irade maruftur, ümrandır, merhamettir. Allah'ın esmasını yeryüzünde tecelli ettirecek olan varlıktır.

İnsan / İnsaniyet

Kur'an-ı Kerim'de “insaniyet” ins, insî, enâsî, nâs ve insan gibi farklı formlarda 315 yerde geçer. *Üns* ve *ünsiyet* kökünden gelen insan, bütün varlıklardan farklı olarak Allah ile yakınlık kurabilen bir varlıktır.

İnsaniyet; âdemiyyetin bütün gereklerini yerine getirmektir. İnsaniyet; âdemiyyet ile Allah'ın verdiği tüm nimetleri yeryüzünde emanet olarak görüp onları gerçekleştirebilmektir. İnsanın yüce değerleri yeryüzünde tahakkuk ettirmesidir. Zira insan bu değerleri gerçekleştirdiği oranda insandır.

İnsanın âdemiyyetten insaniyete yükselmesi de beş değer ile gerçekleşir:

1. *Emanet*: İnsan beşeriyyet ile âdemiyyetin dengesini kurarak emaneti üstlenen yegâne varlıktır: “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ” / Göklerin, yerkürenin ve dağların yüklenmek istemediği *emaneti* insan yüklenmiştir.”⁶⁴ İnsan, bu dünyaya *emaneti* taşımaya gelmiştir.

İslam bilginleri tarih boyunca bu *emaneti* farklı farklı yorumlamışlardır. Tefsir kitaplarımıza baktığımızda buradaki emanet imandır, tevhit, hilafettir, tekliftir, adalettir, akıldır, ilimdir, hürriyettir, mesuliyettir. Bütün bunlar tefsirlerimizde emanet olarak tarif edilmiştir. Daha doğrusu insana yeryüzündeki hayatında korumak üzere emanet edilen her değer, korumak için söz verdiği her şey *emanettir*. Ve bu emanete ihanet etmeden riayet etmek, âdemi insan kılar.

2. *Ahsen-i Takvim*: Kur'an-ı Kerim'de *ahsen-i takvim* ifadesi sadece Tîn suresinde geçer. Tîn suresinde insanın *ahsen-i takvim* üzere yaratıldığı şöyle ifade edilir: “لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ” / Gerçekten biz insanı *ahsen-i takvim* üzere yaratmışızdır.”⁶⁵ Buradaki *ahsen-i takvim/en güzel* ifadesi bir suret güzelliği değil; ahlaken en güzel ve mükemmel değerlerdir.

Genel olarak tefsirlerde Tîn suresinin bu ayetindeki *ahsen-i takvim* ifadesinin, insanın sureti, şekli ve dış görünüşü olarak tefsir edilmesi, kadim zamanlardan beri doğru bilinen yanlışlardandır. Tunuslu müfessir Tâhir b. Âşur da *ahsen-i takvim* ifadesini suret, şekil, biçim

⁶² 2/Bakara, 31.

⁶³ 2/Bakara, 30.

⁶⁴ 33/Ahzâb, 72.

⁶⁵ 95/Tîn, 4.

güzelliği olarak değil; insana verilen değer ve onun idrak gücü olarak görür.⁶⁶ *Ahsen-i takvim* insanın en güzel değerlerle donatılmış olması ve bu değerler doğrultusunda iyiyi, güzeli, doğruyu bulabilmesidir. Alet insandan ayet insana, ebter insandan kevser insana yücelmesidir. Belgesel akıldan ayetsel akla terakki etmesidir.

Nitekim ahsen- i takvimi suret, biçim güzelliği olarak tefsir etmek, şu dört sebepten dolayı yanlıştır: Öncelikle burada lafzi bir uyuşmazlık söz konusudur. Zira *takvim* kelimesinin biçim, suretle bir ilişkisi yoktur. *Takvim* (تقويم), kıymet kökünden gelir. Kıymet kelimesi “değer” anlamında kullanılır. Nitekim ayette *ahsen-i takvim* lafzı, *esfel-i safilin* tabirinin zıttı olarak kullanılmıştır. Binaenaleyh *ahsen-i takvim* ifadesinin suret olarak çevrilmesi surenin anlam bütünlüğüne de aykırıdır. Surenin başındaki Hz. Nuh’a işaret ettiği söylenen *tîn*, Hz. İsa ve mesajına işaret eden *zeytun*, Hz. Musa’ya işaret eden *tûr-i sînâ*, Hz. Peygamber’e işaret eden *beled-i emin*’e edilen büyük yeminlerden sonra bir suret güzelliğinden bahsedilmesi, surenin anlam bütünlüğüne de uygun düşmüyor.⁶⁷ Ayrıca böyle bir mana iman edenleri ve salih amel işleyenleri istisna kılan ayete de aykırı düşüyor. Bütün bunları birlikte değerlendirdiğimizde *ahsen-i takvim* ifadesinin, suret güzelliğini değil; en güzel değerleri ifade ettiği açıktır.

Kısaca *ahsen-i takvimi* sure bütünlüğü çerçevesinde düşündüğümüzde onun gerçek anlamının; insanın kendisi hakkında, yaratan kudret, varlık ve kâinat hakkında en doğru değerlendirmeleri yapabilecek kabiliyette ve fitratta yaratılmış ve en güzel değerlerle donatılmış olması demek olduğu anlaşılacaktır. İnsanın şekli güzelliğini *ahsen-i takvim* ayeti yerine insan anatomisinin bir düzen içerisinde olduğunu ifade eden “وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ” / Zira size Allah şekil verdi, şeklinizi de güzel yaptı.”⁶⁸ ayetinde aramak daha doğru olacaktır.

3. *Ünsiyet*: Üns ve ünsiyetin manası ülfettir. Ülfet doğru ilişkiler kurmak, Allah’la ve öteki varlıklarla doğru ilişki kuran demektir. Allah’tan insana vahiy gelmesi, insanın Allah’a ibadet etmesi ülfetin gereğidir. Allah Teala, Kur’an-ı Kerim’de “إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا / Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.”⁶⁹ buyurur. Başka bir ayette ise “وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ / Müminlerin gönüllerini birleştiren de odur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir.”⁷⁰ buyurur.

Allah Resulü, bir hadisinde “Mümin ülfet sahibidir. Başkasına ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet edilmeyen insanda hayır yoktur.”⁷¹ buyurmuştur. Başka bir rivayette ise “Ünsiyet kuramayan ve kendisiyle ünsiyet kurulamayan insanda hayır yoktur.”⁷² buyurur. Allah Resulü münafıkların kusurlarını sayarken de şöyle buyurur: “Kibirlidirlere ne onlar başkalarıyla ne de başkaları onlarla ilişki kurabilir.”⁷³

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz.: Tâhir b. Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenyîr*.

⁶⁷ 95/Tîn Suresi: وَالَّذِينَ وَالَّذِينَ وَالَّذِينَ (١) وَطُورِ سِينِينَ (٢) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (٣) لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (٤) ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (٥) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٦) فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالذِّكْرِ (٧) أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ (٨)

⁶⁸ 40/Mü'min, 64; 62/Tegâbün, 3.

⁶⁹ 3/ Âl-i İmrân, 103.

⁷⁰ 8/Enfâl, 63.

⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, II. 393.

⁷² İbn Hanbel, *Müsned*, I. 106.

⁷³ İbn Hanbel, *Müsned*, II. 400.

Üns hali, yani insanın Rabbi ile ünsiyet kurması üç şekilde ortaya çıkar: *Birincisi*; kulun günahlardan uzaklaşıp Allah'a ibadet etmeye ünsiyet duymasıdır. Bu hal gafletten kurtulanlara aittir. Kul ibadet ve itaatle Allah'la ünsiyet eder ve onunla sükûnete kavuşur. *İkincisi*; kulun Allah ile ünsiyeti sonucu kalbini Hakk'ın dışında meşgul eden her türlü şeyden kurtulmasıdır. *Üçüncüsü*; üns halinin görülmez olmasıdır. Bu, ünsün en üst derecesidir. Bu halle birlikte salikte Hakk'a tazim, kurb (yakınlaşma) ve heybet halleri ortaya çıkar. Bu mertebedeki ünsiyet kul tarafından kazanılmış bir hal değil; Hakk'ın kula bir ihsanıdır.

4. *Ümran*: Allah Teala, Kitab'ında “هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا / O, sizi yeryüzünde ömür geçiresiniz ve orayı imar edesiniz diye sizi yerden yarattı.”⁷⁴ buyurur.

İnsanoğluna dünya hayatında bahşedilen zaman dilimine “ömür” denilmiştir. Ömür, imar ile aynı kökten gelir. İmar, ömür, umre, mimar, mamur; hepsi aynı kökten gelir.

İmar ile geçmeyen ömür, ömür değildir. İmar ile geçmeyen ömür mamur olamaz. Resul-i Ekrem bir hadisinde şöyle buyurur: “ لا تزول قدما ابن آدم يوم القيامة من عند ربه حتى يسأل عن خمس عن / İnsan öldüğünde beş şeyden sorulmadan adımını atamaz: ömrünü nerede tükettin, gençliğini nerede çürüttün, malını nereden kazandın ve nerede harcadın, ilminle ne amel ettin.”⁷⁵

Fârâbî'ye göre; her ferdin yeryüzünü imar etmek, mamur hale getirmek gibi bir sorumluluğu vardır.⁷⁶ Ancak gönüller imar edilmeden, yürekler tamir edilmeden, beldeler, şehirler imar edilmeden de yeryüzü imar edilemez. Bugün yeryüzünü imar etmek için varlığa karşı mütevazı olmak ve üzerinde yaşadığımız tabiatın hukukunu da savunmak gerekir.

5. *Ahlak*: Ahlak kelimesi, Arapçada belki de başka hiçbir dilde rastlayamadığımız biçimde varlık ve varoluşla ilişkilendirilmiştir. Yaratılış ile ahlak arasında yani *halk* ile *hulk* arasında sadece bir hareke farkı vardır. Buna göre *halk* olmadan *hulk* olmaz; *hulk* olmadan da *halk* olmaz. İnsanın dış görünümü *halktır*, iç görünümü *hulk*tür. *Halk* insanın maddi varlığıdır, *hulk* ise insanın manevi varlığıdır.

Yaygın görüşe göre varlık yani ‘halk’ ahlaktan önce gelir. Oysa ahlak varlıktan öncedir. Buna göre ahlak, varlık ve yaratılışa tekaddüm eder. Ruh bedenden önce yaratılmıştır. Manevi varlık, maddi varlıktan öncedir. Bunlardan hareketle şunu söyleyebiliriz: Ahlak zamansal olarak da mantıksal olarak da yaratılıştan öncedir. Hıristiyanlıktaki asli günah telakkisinin aksine İslam'a göre insan, ahlak ve değerle donatılmış bir varlık olarak dünyaya gelir. Çocuk daha anne karnındayken birtakım istidatlara sahip olur. Bu istidatlar ahlaktan ve değerden başka bir şey değildir ve buna *fitrat* adı verilir.

Taha Abdurrahman'a göre insanın Allah'tan aldığı yüce değerlerin hafızası *fitrat*tır ve aynı zamanda bu *fitrat* ahlakın da kaynağıdır.⁷⁷ İnsan bu hafıza ile misakını hatırlar, bu hafıza ile Yaratıcısına yönelir, bu hafıza ile davranışı ahlaki kılan değerlerle donanır. Kişi inançsız olsa bile *fitrat*, bu hafızayı taşımaya devam eder. Kişi bu *fitrat* ile zulümden nefret eder, adalete meyleder, iyiyi, güzeli, doğruyu sever, daima iyiliğe çağıran bir vicdan sahibi olur. İnsan bu

⁷⁴ 11/Hûd, 61.

⁷⁵ Tirmizi, Sıfâtü'l-Kiyâme, 1.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz.: Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz.: Taha Abdurrahman, *el-Mefâhimü'l-Ahlâkiyye*.

fitrat ile evren üzerinde mülkiyet, insan üzerinde egemenlik sevdasından vazgeçer; sultanın gücünü bırakıp vicdanın gücüne sığınır. Kur'an bu hakikati de şu ayetle ifade eder: “فَطَرَتِ اللَّهُ / الْتَبِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَوِيمُ” / Allah insanları hangi *fitrat* üzere yaratmışsa ona yönel! İşte değerlerle donatılmış doğru din budur.”⁷⁸ Bu ayet de aynı manayı ifade eder. Buna göre insan yüksek ahlaki değerlerin hafızası olan *fitrat* üzerine yaratılmış, donatılmış ve her konuda doğru değerlendirmeler yapabilecek bir kabiliyette halk edilmiştir.

Beşeriyetten insaniyete çıkabilmek için insanın hulkunun halkına yani ahlakının yaratılışına uygun olması gerekir. Şüphesiz “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ / Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.”⁷⁹ ayet-i kerimesi, bu “uygunluğu” ifade eder. Allah Resulü'nün “اللَّهُمَّ أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَأَحْسِنْ خَلْقِي / Yarattılışımı güzel kıldığın gibi ahlakımı da güzelleştir.”⁸⁰ duası da aynı hakikati beyan eder.

Allah Resulü başka bir hadisinde “إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ / Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim.”⁸¹ buyurmuştur. Hadisteki “إنما” edatı hasr ve kasr içindir. Yani gönderilişinin asıl gayesi başka bir şey değil, sadece ahlaktır. Hadis aynı zamanda şeriatın, ibadetin gayesinin de ahlak olduğuna işaret eder. Hadiste dikkat çeken diğer bir husus ise şudur: Hadiste “Ben ahlakı icat etmek, inşa etmek için gönderildim.” denilmeyip bilakis “Ben mekârim-i ahlakı tamamlamak için gönderildim.” denilmesidir. Bu, şu demektir: Benden önce de ahlak vardı. Âlemlerle başlayan peygamberlik binasının ortaya koyduğu bir ahlak var. Ve ben insanlığın birikimi olan ahlakı tamamlamak için geldim.

⁷⁸ 30/Rûm, 30.

⁷⁹ 68/Kalem, 4.

⁸⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, I. 403.

⁸¹ İbn Hanbel, *Müsned*, II. 381.

5. HAKİKAT ARAYICISININ YOL HARİTASI ⁸²

Bugünkü dersimizde inşallah, bir süredir Enstitümüzde birlikte yaptığımız derslerin bir özetini yapacağız. Başlığımız: Hakikat Arayıcısının Yol Haritası. Buradaki hakikatten kastımız, bizim kendi hakikatimiz yani İslam'ın hakikati. Bu ifade, “el-bâhîsu anî'l-hakîka / hakikati arayan” ifadesi, sahabeden Selmân-ı Fârisî, âlimlerden de İmam Gazâlî'nin sıfatı olarak kitaplarda geçer.

İslam'ı esas alarak hakikat arayışı içinde olan ilim, fikir ve gönül ehli, dinî hayatı üçe ayırmışlardır: 1. Allah'ı hakkıyla bilmek ve tanımak; ki buna Marifetullah diyoruz. 2. Nefsi her türlü kötülüklerden arındırmak. Başka bir ifadeyle kendimizi bilmek ve tanımak; ki buna tezkiyetü'n-nefs diyoruz. 3. Salih amel sahibi olmak, davranışlarımızı düzeltmek, daima iyilik yolunda olmak. Hem kendimizle hem başkasıyla hem de âlemle ilişkilerimizi Müslümanca yürütmek; ki buna da tashih-i amel diyoruz.

Bu tasnifi kabul edenler, hakikate giden yolda sıralamayı da buna göre belirlemişlerdir. Buna göre insan ne kadar marifetullah ererse o kadar tezkiyetü'n-nefs sahibi olur yani Allah'ı ne kadar tanır ise kötülüklerden de o kadar arınmış olur. Nefsini ne kadar tezkiye ederse o kadar salih amel sahibi olur; kendisiyle, başkasıyla, âlemle ilişkilerini düzeltmiş olur.

Biz, bugünkü dersimizde bunun tersinin mümkün olup olmadığını ele alacağız. Yani “insan ne kadar salih amel sahibi olursa nefsi o kadar kötülüklerden arınır. Nefsi ne kadar arınırsa marifetullah o derece vasil olur” diyemez miyiz? Bu tersine sıralama da doğru olamaz mı? Bu soruların cevabını arayacağız. Bunu yaparken de İslam geleneğinde İmam Gazâlî'nin tecrübesini ve yazdıklarını, modern zamanlardan ise Taha Abdurrahman'ın kavramsallaştırmalarını esas alacağız.

Marifetullah

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bir müminin varacağı en büyük hakikat *marifetullah*tır. Marifetullah, Allah'ı hakkıyla bilmek ve tanımaktır. Tekvinî ve tenzilî ayetlerini / kâinat ayetlerini ve Kitab'ın ayetlerini, esmâ ve sıfatlarını hakkıyla idrak etmektir. Ancak insan sadece mücerret akılla, düşünceyle, bilgiyle, istidlalle marifetullah erer mi? Uluhiyeti sadece düşünsel bir konu olarak değerlendirebilir miyiz? İmanı, sadece bir bilgi nesnesi olarak görebilir miyiz?

Hayır, göremeyiz. Allah, sadece bilgi ve düşüncenin nesnesi değildir. Uluhiyet sadece düşünsel bir konu değildir. İman da sadece bilginin nesnesi değildir. İnsan mücerret mantıksal önermelerle uluhiyeti idrak eder, ancak marifetullah eremez. Sadece istidlali delillerle imanını kemale erdiremez. Şüphesiz akıl ve mantık hakikate ulaşmak için gerek şarttır; ancak yeter şart değildir.

Akıl ve düşünce elbette önemlidir. Nitekim Kur'an “أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ / أَفَلَا تَتَعَلَّمُونَ / أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ / أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ” diyerek bizi

⁸² 11 Eylül 2021 tarihli YouTube dersi.

düşünmeye davet eder. Ancak fikir ve tefekkür aynı kökten gelse de bizim düşünce dediğimiz şey ile Kur'an'ın tefekkür dediği şey aynı değildir.

Düşünme ameliyemizi bir yol ve yürüyüşe benzetecek olursak fikir ve düşünce sathi ve yatay bir yürüyüştür. Tefekkür ise dikey bir yürüyüştür. Tefekkür idraki yüceltir, idrakin ufuklarını genişletir. Bizi Allah'ın ayetlerinden Allah'ın kendisine yani marifetullahıya götürür. Tabir caizse fikir isrâdır, tefekkür miraçtır.

Tefekkürde tezekkür vardır. Tefekkür sadece ayetleri idrak etmemizi sağlamaz; ayetlerin delalet ettiği Allah'ı da hatırlatır. İnsan bir ayet üzerinde tefekkür ederken Allah'ı hatırlar, zikreder. Allah da o ayette rahmeti ile tecelli eder ve insan bu rahmetten nasibini alır. Şuur idrakin önüne geçer. Bu da sadece rahmet değil, aynı zamanda muhabbet doğurur. Akıl, Allah'ın ayetlerini nasıl anlıyorsa kalp de ayetlerle öyle bir muhabbet ilişkisi kurar.

Salt akli istidlal ile düşünmek, bir şeyin sadece zahirini anlamamızı sağlar. Yani mülk ve melekût ayırımında daha çok mülk âlemini anlamamızı sağlar; melekût, metafizik, aşkın boyutlara bizi taşımaz. Bu nedenle herhangi bir şeyayı, bir varlığı anlamak için kullandığımız düşünsel önermeleri Allah'ı tanımak için kullanamayız. Binaenaleyh tefekkür sadece akli istidlal yolu ile bir hakikate varmak değildir. İstibsar dediğimiz vicdani bir basireti de gerektirir. Burhân delili, ancak vicdan delili ve fitrat delili ile birleşince tefekkür olur. Hani “أَفَلَمْ يَسْبِرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَنُّونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا” / Yeryüzünü dolaşmazlar mı? Ta ki akleden kalpleri olsun.”⁸³ Akleden kalbe ihtiyacımız var. Yahut fikheden kalbe; “لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا” / Kalpleri var ama onunla fikhetmezler, onunla idrak etmezler.”⁸⁴ Ancak istibsar için akleden kalbe, fikheden kalbe sahip olmak gerekir. Bunun için de akli melekedden çok, ahlaki meleke sahibi olmak gerekiyor. Yani arınmış bir nefse, mutmain bir kalbe sahip olmak gerekiyor. Zira bazı bilgilere sadece istidlal yoluyla değil; bazı yaşantılar ve deneyimler sonucu ulaşılabilir. Bu da ancak dinî hayatın ikinci aşaması olan tezkiyetü'n-nefs ile olur.

Tezkiyetü'n-Nefs

*Tezkiyetü'n-nefs*te en önemli husus, öncelikle insanın duygu, düşünce ve davranışları üzerinde baskı kuran bütün kötü arzu ve isteklerden vazgeçmesidir. Nefis tezkiyesi insanın, iyilikten yana olup kötülüğe karşı tavır almasıdır. Nefse karşı mücadele vererek kalbine masivayı sokmamasıdır. İradesini; heva ve heveslerin, istek ve arzuların esaretinden kurtarmasıdır. Yürekleri kötü duyguların işgalinden kurtararak gerçek bir ahlaki ve vicdani özgürlüğe kavuşmasıdır.

Nefsi, iki işleme tabi tutmakla arındırabiliriz: *تخليه* (tahliye) ve *تحليه* (tahliye). *تخليه* boşaltmak demektir; şirkten, küfürden, kibirden, kinden, öfkeden, riyadan nefsi arındırmaktır. *تحليه* ise boşalttıklarımızın yerini doldurup süslemektir; imanla, ihlasla, samimiyetle, tevazu ve takva ile doldurmaktır.

Tezkiyetü'n-nefs sadece psikolojik bir durum, bir süreç değildir. Keza sadece dilde kuru bir söylem olan, kerameti kendinden menkul “Benim kalbim temiz.” iddiası da değildir. Hayatın her ânını kapsayan bir tatbikatı gerektirir. Bu da ancak salih amel ile olur. Başka bir ifadeyle

⁸³ 22/Hac, 46.

⁸⁴ 7/A'râf, 179.

tezkiyetü'n-nefs için Allah'ın rızasına, insanın fitratına, toplumun maslahatına uygun olan güzel işler yapmak lazım gelir.

Salih Amel

İnsanoğlunun anlamlı anlamsız bütün hareket ve davranışlarına amel denir. Ameller ikiye ayrılır: biri *taayyüşî amel*, diğeri ise *taabbudî amel*.

Taayyüşî amel insanın yaşamak için yapıp ettikleridir: yemek-içmek, oturmak-kalkmak, çalışmak, yönetmek, siyaset yapmak, maişetini kazanmak vs.

Taabbudî amel ise insanın Allah'a kulluğunun bir gereği olarak yaptığı bazı ibadetler ve amellerdir: namaz, oruç, hac, zekât, hayır hasenat, infak vs.

İslam, her iki ameli de birbirinden tefrik etmez; bizden her taayyüşî ameli, birer taabbudî amele dönüştürmemizi ister. Bize düşen, dersimizde ifade ettiğimiz usûle riayet ederek her taayyüşî amelimizi birer taabbudî amele dönüştürmektir. Bu da ancak nefis tezkiyesi, rıza-ı ilahî, ihlas, samimiyet, ihsan şuuru ve güzel ahlak ile mümkündür. Zira ahlak, salih amelin başka bir adıdır.

Salih amel sahibi olmak için insanın şu dört ilişkisini daima gözden geçirmesi gerekir: *Rabbi* ile ilişkisi, *kendisi* ile ilişkisi, *başkaları* ile ilişkisi ve *âlem* ile ilişkisi.

1. *İnsanın Rabbi ile ilişkisi*: Mücerret imandan öte bir ilişkidir; bir şehadet ilişkisidir, bir rahmet ilişkisidir, bir muhabbet ilişkisidir.

İnsan, Rabbiyle ilişkisini sadece bir iman ilişkisi olmanın ötesinde bir şehadet ilişkisine dönüştürdüğünde dinin buyrukları, Allah'ın Semi' sıfatının bir tezahürü olmaktan çıkar, Basîr sıfatının tezahürüne dönüşür. “سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا / İşittik, iman ettik.”⁸⁵ safhasından “بَلَىٰ شَهِدْنَا” / Evet, şahit olduk.”⁸⁶ safhasına geçer. Yani insan her an Allah'ı görüyormuşçasına hareket eder. Hz. Peygamber'in ifadesiyle insan “ihsan” mertebesine erer. “الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه.”⁸⁷ “فإن لم تكن تراه فإنه يراك”⁸⁷

Böylelikle insan, Allah'ın nazarını celbeder. Bu nazar rahîm bir nazardır; racîm bir nazar değildir. İnsan iki nazara muhataptır: biri, rahîm nazar yani Allah'ın rahmetli ve merhametli nazarına muhataptır. Bir de şeytanın lanetli nazarlarına muhataptır. Ona da racîm nazar denir. Rahmetli olan ilahî nazar beraberinde ahlakın aslı olan hayâyı doğurur. Resulullah'ın sözünü tekrar hatırlayalım: “إن لكل دين خلقا وخلق الإسلام الحياء” / Her dinin temel bir ahlakı var. İslam'ın temel ahlakı hayâdır.”⁸⁸ İnsanı kötü duyguların egemenliğinden kurtarır, insana hayat verir. Hayâ ile hayat bulan insan başkalarına da hayat verir.

2. *İnsanın kendisiyle ilişkisi*: İnsanın kemali; sadece yapıp ettiklerinde ve sahip olduğu bilgisinde değil; ahlakındadır. İmanı ve bilgiyi ahlaki temeller üzerine inşa etmesindedir. Ahlaki değerlere hayatının her ânında özel itina göstermesindedir. İnsanın mahiyeti, ahlakı nispetinde daralır veya genişler. İnsanın ahlakı azaldıkça insani mahiyeti de azalır, ahlaki

⁸⁵ 2/Bakara, 285.

⁸⁶ 7/A'râf, 172.

⁸⁷ Buhârî, Tefsîr, (Lokmân) 2.

⁸⁸ İbn Mâce, Zühd, 17.

meziyetleri arttıkça da insani mahiyeti artar. Batı düşüncesinin sloganlaştırdığı “cogito ergo sum / Düşünüyorum; öyleyse varım.” yerine İslam’ın şiarı olan “Ahlaklıyım; öyleyse varım.” desek sezadır.

3. *İnsanın diğer insanlarla ilişkisi*: Şüphesiz insan, kendisinden ibaret değil. Sosyal bir varlık olan insan, çevresindekilerle bir bütündür. Aslında, insanın diğer insanlarla ilişkisi, insanın nefisini arındırmasının, hayâ ile hayat bulmasının da bir sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle insanın kendisiyle ilişkisindeki başarısı, diğer insanlarla ilişkilerdeki düzgünlüğüne bağlıdır. Zira sadece halis bir kul olmak yetmez; iyi bir arkadaş, vefakâr bir dost olmak da gerekir. Müşfik bir anne, fedakâr bir baba, hayırlı bir evlat da olmak gerekir. Saliha bir eş, sadık bir koca olmak da gerekir. Emniyetli bir komşu, tartının hakkını veren bir tüccar da olmak gerekir. Adaletli bir hâkim, merhametli bir idareci, gücün ahlakına değil; ahlakın gücüne teslim olmuş bir siyasetçi de olmak gerekir.

Kerim Kitabımız Kur’an-ı Kerim, bütün bunları iki kavramla ifade eder, diğer insanlarla ilişkide iki yol ve yöntem öğretir: biri *te’âruf*, diğeri ise *te’âvun*.

Te’âruf diğer insanlarla tanışmaktır, bilişmektir. Irkı, rengi, dili ne olursa olsun diğerrinin varlığını ve haklarını tanımaktır. Marifet alışverişinde bulunmaktır. Nitekim Kur’an bu hakikati şöyle ifade eder: “وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا” / Birbirinizle bilgi alışverişinde bulunasınız diye sizi farklı kavim ve kabilelere ayırdık.”⁸⁹

Diğer insanlarla ilişkimizi belirleyen ikinci husus ise *te’âvundur*. *Te’âvun*, kim olduğunu sormaksızın insanın sahip olduğu iyilikleri, başkalarıyla paylaşmasıdır, fikrine zikrine bakmaksızın başkalarıyla yardımlaşmasıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ” / İyilik ve takva hususunda yardımlaşın.” buyrulur.⁹⁰

4. *İnsanın âlem ile ilişkisi*: Bütün bunlar insanın âlem ile ilişkisini de belirler. Zira insan, varlık, kâinat, tabiat bir bütündür. Nasıl ki varlığın mertebeleri (merâtibü’l-vücûd) vardır. Varlığa ve kâinata bakışımızı belirleyen imanın da üç merhalesi vardır: *alamet* merhalesi, *ayet* merhalesi, *emanet* merhalesi.

Âlemi *alamet* olarak okumak, imanın ilk merhalesidir. *Alamet*, gözle görülen bir şeyin görülmeyene şahadet etmesidir. Bu bakışla bütün varlık En Yüce Var Eden’in *alamet*lerinden oluşur. *Alamet* merhalesi insanı imana götürür.

Âlemi *ayet* olarak okumak, imanın ikinci merhalesidir. *Ayet*, sadece En Yüce Var Eden’in varlığına değil; aynı zamanda tekliğine ve birliğine de delalet eder. *Ayet* merhalesi insanı *tevhide* götürür.

Âlemi *emanet* olarak telakki etmek, imanın üçüncü merhalesidir. Bu merhale varlıkta ve kâinatta her şeyin insana *emanet* edildiğini ortaya koyar. Buna göre insanın eşya ile ilişkisi bir mülkiyet ilişkisi değil; bir *emanet* ilişkisidir. *Emanet*, kişiyi *eman* içinde yaşayan emin bir insan kılar. *Emanet* merhalesi ise insanı ahlaka götürür.

⁸⁹ 49/Hucurât, 13.

⁹⁰ 5/Mâide, 2.

Bütün bunlar birlikte insanı gerçek bir marifetullaha ulaştırır. Yani istidlâlî akıl yetmez; tam bilgiye ulaşmak için tüm bu ilave boyutlar da gerekir. Bu da bizleri, dünyada hakikate vasıl olmuş bir mümin yapar. Ahirette ise bizi ebedî saadet yurdu cennete götürür, cennette cemaliyle müşerref kılar.

Dersimizde önerdiğimiz bu sıralama, birinci sıralamanın yanlış olduğu manasına gelmez. Aslında marifetullaha ulaşmada bir devr-i daim söz konusudur: Salih amelin tezkiye-i nefsi netice vereceği, arınmış nefsin de marifetullaha ereceği gibi; marifetullaha eren bir insanın da nefsinin daha çok arınacağı ve arınmış bir nefsin salih ameli intaç edeceği muhakkaktır. Ancak İslam'ın ve Müslümanların içinden geçtiği süreçleri dikkate aldığımızda, özellikle ahlak üretmeyen bir dindarlıkla karşı karşıya kaldığımız için ikinci yönteme vurgu yapmak gerekiyor. Yani biz önce İslamiyet'i kendi salih amellerimiz ile gösterelim ki arınmış nefislere ve oradan da gerçek marifetullaha ulaşabilelim.

Cenab-ı Hak, bizleri daima hakikati arama çabası içerisinde olan ve gerçek manada kendisini tanıyan kullarından eylesin.

6. DİN TARTIŞMALARI VE İHTİLAF AHLAKI⁹¹

Beyhude Din Tartışmaları

Bugün istisnasız tüm İslam dünyasında bitmek tükenmek bilmeyen din tartışmaları yaşanıyor. Bizi daha iyiye götüren, kaybettiğimiz hikmeti bulduran, hakikate ulaştıran tartışmalardan söz etmiyorum. Pek çok açıdan anlamsız, faydasız, gayesiz, beyhude tartışmalardan söz ediyorum. Bilhassa ilim ve davet insanların Müslümanlara bir arpa boyu yol aldırmayan, hatta ümmeti bölen, parçalayan tartışmalardan bahsediyorum.

Medeniyetlerin çöküş ve çözülüş dönemi tartışmaları diyebileceğimiz bu tartışmalar; dinin rahmetine gölge düşürüyor. Rahmete susamış kalpleri karartıyor. Gönülleri tarumar ediyor. Dinin berrak hakikatlerine aç zihinleri işgal ediyor. Bilhassa genç nesilleri dinden soğutuyor, hatta koparıyor. Bu tartışmalar ne imanımızı ne ilmimizi ne de hikmetimizi artırıyor. Bizi daha ahlaklı, daha adaletli, daha merhametli kılmıyor. İslam ümmetinin karşı karşıya kaldığı hiçbir meydan okumaya karşılık vermiyor.

Dijitalleşmeyle birlikte bu tartışmalar, ümmetin, toplumun her kesimini kuşattı. Dinî bilgi yaygınlaştı, fakat bütünlüğünü kaybetti, parçalandı. Dahası dijitalleşme, bir bilgi kaosu, bir yorum anarşisi ve bir fetva kargaşası doğurdu. Pek çok kimseyi İslam'ın birçok hakikatinden şüpheye düşürdü. Dinin sade ve berrak hakikatlerinden insanları uzaklaştırdı.

Her şeyden önemlisi bu tartışmalar; dinin kutsiyetini ve masumiyetini aşındırıyor. Dinin giderek birleştirici olma özelliğini ortadan kaldırıyor. Bir ayrıştırma ve ötekileştirme aracı olmasına yol açıyor. Dini bir çekişme ve bir didişme konusuna dönüştürüyor. Dini yoruyor, dindarı yıpratıyor. Bu ilimsiz ve hikmetsiz din tartışmalarında, her halükârda zarar gören din oluyor. Bunun dine, topluma ve ümmete verdiği zarar tahayyül edilenin çok ötesindedir. Bunun idrakinde olmak gerekiyor.

Ümmetin ümidi olmaya devam eden ülkemizde de durum, maalesef İslam dünyasından farklı değil. Yavaş yavaş bizi de kuşatan bu tartışmalar, medeniyet ufkumuzu daraltıyor. Kamuoyu önünde yapılan din tartışmaları, toplumsal birlik ve beraberliğimizi kırılan bir zemine kaydırıyor.

Yakın tarihten bir örnek vermek isterim. 17. yüzyılda cihan imparatorluğu Osmanlı üç cephede ilk defa büyük kayıplar veriyor. Ancak İstanbul'da iki vaiz, anlamsız din tartışmaları üzerinden toplumu karşı karşıya getiriyor. İki vaizden biri, dönemin Ayasofya kürsüsünde oturan Kadızâde Mehmed Efendi, diğeri ise Sultanahmet kürsüsünde oturan Abdülmecit Sivâsî Efendi'dir. Bu iki zat, beş on mesele üzerinden her cuma birbirlerine saldırır. Zamanla her ikisinin de müfrit taraftarları oluşur. Nihayet 1651 yılında bir cuma namazı sonrası iki taraf birbirine girer ve pek çok insan hayatını kaybeder.

Peki, neydi, bu iki vaizi karşı karşıya getiren, iki cemaati birbirine kırdıran meseleler? Tartışma konularının hiçbirisi, bugün olduğu gibi İslam'ın ve Müslümanların temel meseleleri

⁹¹ 19 Şubat 2021 tarihli YouTube dersi.

değildi. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk* adlı kitabında bu iki vaizi, iki cemaati birbirine düşüren konuları şöyle sıralar:⁹²

- Kabir azabı var mı, yok mu?
- Kabir ziyareti caiz mi, değil mi?
- Şefaahat hak mı, değil mi?
- Namazdan sonra musafaha caiz mi, değil mi?
- Hz. Peygamber'in anne babası cennetlik mi, cehennemlik mi?
- Kandil kutlamak, mevlit okumak veya okutmak caiz mi, değil mi?
- Tütün veya kahve içmek, helal mi haram mı?
- Hz. Hızır hayatta mı, değil mi?
- Sema ve devran, zikir ve musiki caiz mi, değil mi?
- Matematik ve felsefe gibi ilimleri tahsil etmek dinen sakıncalı mı, değil mi?

Aradan üç asır geçtiği hâlde aynı tartışmalar sadece ülkemizde değil, İslam dünyasının tamamında hâlâ devam ediyor. O gün büyük cihan imparatorluğu Osmanlı, üç cephede kan kaybederken, Batı dünyası bilgi ve sanayi devrimlerine hazırlanırken bunları tartışmak nasıl anlamsız, beyhude ise İslam başkentlerine ateşlerin düştüğü bugün de yapılan pek çok din tartışması da o kadar abes, o kadar beyhudedir.

Bugün; sıcak çatışma alanlarının neredeyse tamamı İslam dünyasında olduğu hâlde ümmeti ateş dolu çukurların kenarına getiren benzeri din tartışmaları hâlâ devam ediyor.

İslam dünyasında asgari barış ve güvenlik ortamı oluşturulamadığı hâlde, dinin en temel asılları (sabiteleri) sürekli tartışılıyor. Hem de müsamahasız, çatışmacı, hatta tedhişçi bir dille.

Kur'an, dinlerini bölüp gruplara ayrılanlardan olmayın, buyurduğu hâlde⁹³ dinin en teferruat meseleleri üzerinden hâlâ derin ayrışmalar yaşanıyor.

Hatta ahlakın, adaletin tesis edilemediği pek çok yerde, İslam'ı ve Müslümanları sürekli varoluşsal krizlerle karşı karşıya bırakan tartışmalar hâlâ sürüyor.

İslam dünyasında biriken yığınla sorun çözüm beklediği hâlde, ümmetin enerjisini tüketen tartışmaların ardı arkası kesilmek bilmiyor, hatta sorunlarımızı daha da içinden çıkılmaz bir hâle getiriyor.

Elbette dinî yorum ve görüşler, tarihte olduğu gibi günümüzde de farklılıklar arz edecektir. İhtilaf tabii bir şeydir, Allah'ın ayetidir. Zira dinin tabiatı, nassın tabiatı, insanın tabiatı farklılık arz eder. Farklılıklar olacak ki, toplum durağan bir yapıya mahkûm olmasın. Çeşitlilik olacak ki, insanlar tanışsın, düşünsün, üretsinsin ve insanlık gelişsin. Dolayısıyla ihtilafı rahmet kılan, her şeyden önce farklı düşüncelerin ortaya çıkaracağı yeni hakikatlerdir.

⁹² Geniş bilgi için bkz., Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*.

⁹³ 6/En'am, 159.

Unutmamak gerekir ki, İslam medeniyetinde, tartışmanın da ihtilafı rahmete dönüştüren bir usûlü, bir ahlakı vardır. İhtilaf ahlakı bireyleri aşan bir doğrunun, herkesi kuşatan bir hakikatin olduğuna inanmayı ve o hakikatin peşine düşmeyi gerektirir. Bu usûle, bu ahlaka mutlak riayet, her mümin için şarttır. Bundan hiçbir fırka, hiçbir âlim istisna olmadığı gibi herhangi bir ferd-i mümin de müstağni olamaz, değildir.

Sorarım size; dine dair indî bir düşüncemizi savunalım derken dinin öngördüğü ahlak-ı hamidenin temel ilkelerini çiğnemek ne yaman bir çelişkidir. Hak bildiğimiz bir iddiayı müdafaa edelim derken kul hakkına tecavüz etmek, kardeşlik ahlakını, kardeşlik hukukunu çiğnemek ne kötü bir yoldur. Kur'an ahlakını çiğneyerek Kur'an'ı müdafaa edebilir miyiz? Sünnet nizamını yok sayarak sünneti himaye edebilir miyiz? Eleştirdiği görüş sahibine duayla başlayan sahabe-i kiramin nezih üslubunu terk ederek bir yere varabilir miyiz? Kadim ilmî mirasımızı ceffe'l-kalem yok sayarak din savunulabilir mi? En ferî bir meseleyi ispat için usûlün bütün asılları feda edilebilir mi, hiç?

Sıradan bir mümine dahi asgari söz ahlakını terk etmek; kavli leyyini, kelime-i tayyibeyi, kavli sedidi, kavli haseni bırakmak yaraşmazken ilim ve davet insanlarına hiç yaraşır mı? Emr-i bi'l-ma'rûf, ancak maruf söz ile yapılır. Nehy-i ani'l-münker, münker söz ile gerçekleştirilebilir mi? Gıybet, dedikodu, hakaret, teccüs, iftira gibi günlük hayatta dahi haram olan şeyler, din tartışmalarında taraftar kazanmak için mubah sayılabilir mi? Hak ve hakikat, batıl ve fesat ile karıştırılarak anlatılabilir mi? Bir düşüncüyü iddia ve zan ile ifade etmek, sonu gelmez tartışmalara yol açmıyor mu? Bu tartışmalar kini, öfkeyi, adaveti, fitneyi doğurmuyor mu?

Rabbimiz Yüce Kitab'ında bu tür tartışmaların nizaa, şikaka, fitneye, tefrikaya dönüşmemesi gerektiği konusunda bizi açıkça uyarmış ve şöyle buyurmuştur: “مِنَ الَّذِينَ قَرَّفُوا بَيْنَهُمْ وَكَانُوا شِبَعًا كُلُّ / Dinlerini parçalayıp -sadece kendi görüşünü beğenen- fırkalara ayrılanlardan olmayın.”⁹⁴ Başka bir ayette ise şöyle buyurur, Rabbimiz: “وَلَا تَنَارَ غَوًّا فَنَقُشُوا وَتَذَهَبَ / Birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve gücünüz gider.”⁹⁵

Allah Resulü (sas.) ise hadislerinde, anlamsız, faydasız, beyhude din tartışmalarına “mirâ” (المراء) adını vermiştir. Mirâ, dini bir husumet aracına dönüştürmektir. Bir kişiyi küçük düşürebilmek için dinî bir hatasını bulmaya çalışmaktır. İbn Mâce'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: “اولتماروا به / Âlimlerle üstünlük yarışı için ilim öğrenmeyin. لا تعلموا العلم لتباهوا به العلماء / Sefihlerle didişmek için de öğrenmeyin. أو لتصرفوا وجوه الناس / Kim bunları yaparsa ateş vardır, ateş.”⁹⁶ Başka bir hadisinde ise şöyle buyurur: “لا يستكمل عبد حقيقة الايمان حتى يدع المراء وان كان محقا” / İnsan, haklı olduğu hâlde kuru tartışmaları terk etmedikçe imanın hakikatini tamamlayamaz.”⁹⁷

İhtilaf Ahlakı

Kadim geleneğimizin bir usûl çerçevesinde belirlediği ihtilaf ahlakına dair birkaç hususu ifade edip bir çağrı ile dersimizi bitirmek istiyorum.

⁹⁴ 30/Rûm, 32.

⁹⁵ 8/Enfâl, 46.

⁹⁶ İbn Mâce, Sünnet, 23.

⁹⁷ Zeynüddin Irâkî, *el-Muğnî*, III. 144.

İslam; şahısların, cemaatlerin, tarikatların, siyasetlerin, diyanetlerin, ilahiyatların temsil edeceği bir din değildir. Dinin baki hakikatleri, fani şahsiyetler/kurumlar/gruplar üzerine bina edilemez. İslam, ancak güzel ahlakla temsil edilir. Her ne surette olursa olsun, herhangi bir isim/sıfat altında, kişi veya kişiler mutlaklaştırılmaz. Peygamberler hariç hiç kimseye ismet veya masumiyet atfedilemez. Bin dört yüz yıllık kadim geleneğimizi bir kenara bırakıp din sadece bir kişiden ibaret sanılamaz. Sadece bir müellif ve onun eserlerine indirgenemez.

Aynı zamanda her zaman, hatalı olabileceğimizi, kardeşimizin isabet etmiş olabileceğini hesaba katmak gerekir. Herhangi bir ilim ve davet insanı, kurum veya topluluk; benimsediği görüşlerini yegâne hakikatmiş gibi göremez ve takdim edemez. Görüşlerini, başkalarının kaybı ve hataları üzerine şekillendiremez. Farklılaşmaları ortadan kaldıracak şekilde dinin, sadece kendi yorumuyla anlaşılmasını, icra edilmesini isteyemez. Farklı görüş ve yorumlara hayat hakkı tanımamazlık edemez. Hiç kimse “din elden gidiyor” sloganıyla dinin hamiliğine soyunamaz. Kendi fikrini “indirilmiş din”, diğer düşünceleri “uydurulmuş din” ilan edemez. Hele hele kendi kavgasını “İslam’ın kavgası” olarak lanse etmesi, şahsi tartışmalarımızı ilmî tartışmaların önüne geçirmek, ne büyük bir musibettir. Kendi din anlayışımızı mutlak doğru kabul edip, kendi dışındakileri “hidayete ulaştırılması gerekenler” olarak görmek, ne büyük bir yanlıştır. Başkasının farklı düşündüğünü söylemek yerine hatalı olduğunda ısrar etmek ne büyük bir bütündür. Üstelik bütün bunları ehl-i sünnet adına yaptığını iddia etmek ne büyük bir kötülüktür.

Son olarak bu tartışmalarda yapılan en büyük kötülük Müslümanın Müslüman kardeşini tekfir etmesidir. Tekfir, İslam’ın mahkûm ettiği bir nefret suçudur. Hiç kimse kendini dinin yegâne sahibi sanarak, bir kimseyi düşüncesinden, tevilinden dolayı İslam dairesi dışına itme hak ve salahiyetine sahip değildir. Aynı şekilde hiç kimse, kardeşinin niyetini sorgulama veya “muhalif” görüş sahiplerini hedef gösterme hakkına da sahip değildir. Oysa Ehl-i Sünnetin “Ehl-i kible tekfir edilemez.” prensibi⁹⁸ ortadadır. Ebu Hanife’nin “من آمن بتنزيل لا يكفر بتأويل / Tenzile inanan, tevilinden dolayı tekfir edilmez.” ilkesi önümüzdedir. Ehl-i Sünnetin, bu evrensel misyonunu muhafaza etmek şarttır. Tekfirci söylemlerin beslendiği din tartışmalarının, İslam dünyasının kırılğan coğrafyalarında iç çatışmaların hazırlayıcısı, tetikleyicisi olduğunu unutmamak gerekir.

İhtilaf Ahlakına Dair Bir Çağrı

Her söz bir emanettir. Bugün biz Müslümanların en çok dikkat etmesi gereken husus; ihtilaf ahlakına riayet etmek, dini anlamada ve yorumlamada belirli bir usûl ile hareket etmek. Zira ihtilafı tefrikaya ve fitneye dönüştürmeyen bir özen, her bir Müslümanın vazgeçilmez görevidir. Hepimizi bu elim felaketten koruyacak yegâne rehber Kur’an ve sünnetin aydınlığıdır.

Topyekûn içine düştüğümüz bu girdaptan çıkabilmek için bir an önce harekete geçmek gerekiyor. Artık, dini bir mücadele aracı, tartışma ve çatışma alanı olmaktan hızla çıkarmamız lazım.

⁹⁸ İbn Asâkir, *Tebyinü Kezibi'l-Müfteri*, s. 408-409; Ali el-Kârî, *Şerh-i Fıkhi'l-Ekber*, s. 162; Keşmirî, *İkfârü'l-Mülhidin*, s. 16-17.

Özellikle istirham ediyorum; uygulama imkânı bulunmayan konuları tartışmayalım. Yoruma açık konularda tek hakikatçilik yapmayalım. Fayda yerine zarar getirecek polemiklere girmeyelim. Dinin kutsiyetine, ilmin izzetine uymayacak dil ve üsluptan kaçınalım. Hiç kimseyi asla tekfir, tadel, tefrik etmeyelim. Delilsiz, mesnetsiz itham ve ifadelerden kesinlikle kaçınalım. İndî görüşlerimizi sanal mecralarda reyting uğruna paylaşmayalım. Asılsız, şaz görüşleri dinî hakikatler olarak sunmayalım.

Bu konuda ilk adım olarak yazılı-görsel-sosyal medyada ihtilaf ahlakına aykırı söylemleri ihtiva eden içerikleri, sahiplerince silmeye davet ediyorum. İlmî akademik çevreleri, din hizmeti yürüten resmî kurum ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya gelerek onarıcı, birleştirici yeni bir davet dili ve üslubunu inşa etmeye çağırıyorum.

“اللهم لا تجعل مصيبتنا في ديننا” / Rabbim, musibetimizi dinimiz yapmasın. Dinimizi musibetimiz kılmasın. Bizi dinimiz konusunda musibetlerle karşı karşıya bırakmasın.”⁹⁹

⁹⁹ Tirmizî, De’avat, 132.

7. SANAL EKLAN UYGARLIĞINDA HAYÂ İLE HAYAT BULMAK¹⁰⁰

Son yıllarda bilişim ve iletişim teknolojilerindeki büyük gelişmelerle birlikte insanlık olarak yepyeni bir durumla karşı karşıyayız. Zihnimiz, aklımız, kalbimiz, ruhumuz bu süreçten derinden etkileniyor. Maddi manevi bütün ilişkilerimiz, dinî manevi hayatımız büyük bir değişim ve dönüşüm geçiriyor. Birey, aile, toplum, hatta bütün insanlık yepyeni bir süreç yaşıyor. Âdeta bütün hayatımız dijitalleşti. Sanal bir dünyaya mahkûm oldu. Koronavirüs süreciyle birlikte bu mahkûmiyet daha da arttı. Çocuklarımızın, gençlerimizin eğitimi, artık bu dijital mecra üzerinden yürüyor. İş hayatımızın olmazsa olmazları arasına girdi, dijitalleşme. Sanatsal etkinliklerimizi, kültürel faaliyetlerimizi, hatta dinî faaliyetlerimizi dahi artık dijital mecralarda icra ediyoruz. Bütün bunları birlikte değerlendirdiğimizde insanlığı kuşatan âdeta yeni bir *Sanal Ekran Uygarlığı*'nın kurulduğunu görüyoruz.

Şüphesiz, bu uygarlığın bilgiye kolay erişim ve iletişim imkânlarını artırmak gibi insanlığa getirdiği faydaları inkâr edemeyiz. Ancak bu uygarlığın “getirdikleri” kadar “götürdükleri” de var. Bugün bunun üzerinde durmak istiyorum. Zira bu uygarlık, bütün mensuplarını pasif birer seyirciye dönüştürüyor. Bu uygarlığın en büyük hareket noktası akıl değil; gözdür. En büyük eylemi, düşünmek değil; bakmaktır. Müşahede etmek değil; seyretmektir. Göz, bu uygarlıkta nazar ve müşahede aracı olmaktan çıkıyor; bir arzu, istek ve şehvet aracına dönüşüyor. Ve maalesef bu da beraberinde, bencilliği, doyumsuzluğu, duyarsızlığı ve şiddeti doğuruyor. Bu uygarlıkta insan hem kendisiyle hem ötekiyle hem de âlemle ilişkisini hakikat üzerinden değil; suret ve görüntü üzerinden kuruyor. Bu uygarlık, insan hayatında görsel idraki egemen kılıyor. Görsel idrakin egemenliği, aklın idrakini zayıflatıyor, kalbin idrakini bir çeşit ölümle karşı karşıya bırakıyor.

İnsan, idrak sahibi bir varlıktır. Arapça “درك” kökünden gelen idrak hem mantık ilminin hem felsefenin hem de psikolojinin bir kavramıdır. İnsan kendisi de dahil dışındaki bütün varlık âlemini aklıyla, kalbiyle, duyularıyla idrak eder.

İnsandan istenen külli bir idrakle hareket etmektir. Sadece duyularıyla hatta sadece gözüyle değil; aklıyla, kalbiyle de idrak etmesidir. İnsan, ancak böyle bir külli idrakle iman eder ve ancak böyle bir külli idrakle madde ve manayı, fizik ve metafiziği, mülk ve melekût âlemini kavrayabilir. Kur'an, varlığı, eşyayı ve kâinatı bir bütün olarak kavrayan külli idraki “nazar” diye isimlendirir. “فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ / Allah'ın rahmetinin eserlerine nazar et.”¹⁰¹, “قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا / Yeryüzünde gezip dolaşın ve nazar edin.”¹⁰² gibi ayetlerde bizden istenen şey, külli idraktır.

İdrak üçe ayrılır: akli idrak, kalbi idrak, hissi idrak. *Akli idrak*, tefekkürle, tezekkürle, tedebbürle bir düşünceye ulaşmaktır. *Kalbi idrak*, akli idraki de yanına alarak basiretle, ferasetle, ibretle bir şeyi kavramaktır. *Hissi idrak*se “medârik-i hamse” dediğimiz beş duyu organımızla, göstergeler marifetiyle kavradığımız her şeydir.

¹⁰⁰ 3 Aralık 2020 tarihli YouTube dersi.

¹⁰¹ 30/Rûm, 50.

¹⁰² 29/Ankebût, 20.

Görsel İdrakin Egemenliği

Görsel idrak dediğimiz şey ise aslında hissî idraklerin yani beş duyumuzun sadece bir çeşididir. Ve sadece surete, şekle, imaja takılıp kalınan bir idrak seviyesidir. Bu nedenle eksik bir idraktır.

Görsel idrak egemen olunca insan her hakikati suret üzerinden idrak etmeye başlıyor. Seyircinin idrakinde belirleyici olan suret oluyor. İşittiğimiz bir kelime, bir söz, bir konuşma dahi ona eşlik eden suret üzerinden sınırlanıyor. İnsan, gözünün gördüğünden başka bir şey işitmiyor. Kulak, işittiğine değil, gözün gördüğüne tabi oluyor. Görsel idrak bütün bu duyu ve idrakleri âdetâ yönetiyor.

Bu eksik idrakle insanın Rabbini bilmesi, ona inanması, onunla ilişkisini temellendirmesi neredeyse imkânsızlaşıyor. Kur'an'ın ifadesiyle “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ”¹⁰³ sadece gözle insan, Allah'ın varlığını idrak edemez. Bu eksik idrakle insan, Allah ve ahiret inancını temellendiremez. Zira böyle bir idrakte hakikatin yerini vehimler alıyor. İmaj, suret ve görüntü, hakikatin yerine geçiyor. Dünya; sireti olmayan bir surete, bir sahneye, insanlar da bu sahnenin seyircisine dönüşüyor. Hakikati olmayan bir imaja evriliyor. Görsel idrak, insanın, kendisiyle, varlıkla ve âlemle ilişkisini sadece görüneneye indiriyor. Aslında bu eksik idrakın temelinde şirk vardır. Şirk dediğimiz şey –haşa– taptığımızı sadece görsele ve görüneneye indirgemektir. Kiliseye giren ikon böyle doğdu. Pek çok dindeki put ve heykel bu şekilde ortaya çıktı.

Görsel idrak ahlakı da dönüştürüyor. Görsel idrakın egemenliği insanın tahayyül edemeyeceği gayri ahlakilikleri görselleştiriyor. Mahremiyeti yok ediyor. Cinsiyeti metalaştıran bir sektör doğuruyor. Ekran Uygarlığındaki görsellerin kahir ekseriyeti gayri ahlaki, gayri insani unsurlardan oluşuyor. Görsel idrakın egemenliği; bakma ameliyesini şehvete, görme ameliyesini hazza dönüştürüyor. Hayallere ve rüyalara bile hükmeder hâle geliyor: ya insanın hayalini yok ediyor yahut seyrettiği görsellerle hayalini de inşa ediyor. Hayal ölünce şiir de ölüyor. Görsel idrakın egemenliği, hakikatin beyanı olan edebiyatı yok ediyor. Varlığın aynası olan sanatı ortadan kaldırıyor.

Dahası görsel idrakın egemenliği, insanı, bir idrak ölümüne maruz bırakıyor. Bugün insanın karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike, en büyük ölüm, idrak ölümüdür. İdrak ölünce; insan konuşur, ama konuşması hikmet olmaz. Düşünür, ama düşüncesi ibret olmaz. İşitir, ama işitmesi hakikat olmaz. Bakar, ama bakışı basiret olmaz. Kur'an'ın ifadesiyle “لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ” / Kalpleri vardır ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler, kulakları vardır ama işitmezler.”¹⁰⁴, “حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ” / Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde vardır.”¹⁰⁵

Görsel İdrakin Egemenliğinin Yol Açtığı Üç Hastalık

Görsel idrakın egemenliği, bütün bunların dışında insanlığı, bağımlılık derecesinde üç hastalıkla karşı karşıya bırakıyor. Asrın Gazâlî'si olarak adlandırılan Faslı büyük âlim ve

¹⁰³ 6/En'âm, 103.

¹⁰⁴ 7/A'râf, 179.

¹⁰⁵ 2/Bakara, 7.

filozof Taha Abdurrahman'ın kavramlarını kullanacak olursak, bu üç hastalık; *teferrüç*, *tecessüs* ve *tekeşşüf* hastalığıdır.

Teferrüç; bakma, izleme ve seyretme bağımlılığıdır. Her şeyi bir surete indirgeme, bir imaj olarak görme çarpıklığıdır. Müşahede ayrı bir şeydir; teferrüç başka bir şeydir. Teferrüç, varlığın, âlemin, hakikatin şahidi olan insanı, suretin, şeklin, görselin bakıcısına çeviriyor. Teferrüçte sadece faydalanmak vardır, yararlanmak vardır, haz almak için seyretmek vardır, hedonizme götüren bir seyircilik vardır. Görsel idrakin egemenliğiyle insan, ekran karşısında âdeta âlimin dizinin dibindeki talebe oluyor. Mihrabın önündeki abide dönüşüyor. Öyle bir seyircilik doğdu ki, akli göze indiriyor, gözü dokunan ele dönüştürüyor. Helal-haram ayırt etmeksizin her şeye göz dikiliyor. Ancak Rabbimiz “لَا تُدْنَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ” / Sakın ola ki, iki gözünüzü dünyalıklara dikmeyin.”¹⁰⁶ buyurarak bu hususta bizi uyarıyor.

Görsel idrakin egemenliğiyle insanlığı kuşatan ikinci hastalık *tecessüstür*. Tecessüs, başkasının mahremini araştırma hastalığıdır. Başkasının özeline sahip olma arzudur. Başkasının özel hâllerini takip etme tutkusudur. Ekran Uygarlığının her ferdi tecessüs hastalığına yakalanıyor. “وَلَا تَجَسَّسُوا” / Gizlilikleri araştırmayın.”¹⁰⁷ ayetine rağmen bunu yapıyor, insanlar. Herkes herkesi gözetliyor. Başkasının özel hayatına nüfuz edip tüm mahremiyeti ele geçirmeye çalışıyor; mahremiyet âdeta ortadan kaldırılıyor. İnsan; bireyde, toplumda ve âlemde ne varsa her şeyi bilmek istiyor. Bu yolla her şeye tahakküm etmeye çalışıyor. Ekran Uygarlığında insan, âdeta Allah'ın rakîb (her şeyi gözeten), habîr (her şeyden haberdar olan), alîm (her şeyi bilen) sıfatlarıyla yarışarcasına bütün âlemin bilgisini ele geçirmeye çalışıyor.

Üçüncü hastalık *tekeşşüftür*. Yani görülme ve seyredilme hastalığıdır. Tekeşşüf, teferrücün aksidir. Yani seyretme değil seyredilme arzudur. Sürekli kendisini takdim etme, arz-ı endam etme ihtiyacıdır. Ekrandaki görüntüsüne âşık olma durumudur. İyi kötü ayırt etmeden bütün yaptıklarını cümle âlemlerle paylaşmaktır. Bu şekilde toplumun genelinde kötü, çirkin, uygunsuz görülen şeyler sıradanlaşıyor. Bütün kötülükler genelin kanıksadığı, alelaide uygulamalar hâline geliyor. Allah Resulü bir hadisinde şöyle buyuruyor: “كل أمتي معايا إلا” / Ümmetim yaptığı hatalardan dolayı affedilecektir; mücahirler müstesna.”¹⁰⁸ Mücahir, yaptığı kötülük ve çirkinlikleri cehriyleştirip, alenileştirip herkesle paylaşan, demektir.

Görsel İdrakin Egemenliğinin Çaresi: Hayâ ile Hayat Bulmak

Peki, bütün bu kötülüklerle karşı çare nedir? Din-i Mübin-i İslam neyi öneriyor? Görsel idrakin egemenliğinden nasıl kurtuluruz? İdrak ölümüne maruz kalmamak için ne yapmamız gerekir?

Öncelikle ifade etmek isterim ki, görsel idrakin egemenliğine sadece sevap-günah, sadece emir-nehiy, sadece helal-haram üzerine bina edilen bir din diliyle karşı koyamayız. Mücerret emirlerle ve yasaklarla bu egemenliğe son veremeyiz. Ahlakı, ahkâmın akli olarak görmeyen bir anlayışla da görsel idrakin egemenliğine karşı duramayız. Değerler felsefesini kaybetmiş,

¹⁰⁶ 15/Hicr, 88.

¹⁰⁷ 49/Hucurât, 12.

¹⁰⁸ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52.

değerler hiyerarşisi bozulmuş, gaye değerler ile vesile değerleri birbirine karıştırmış bir ahlak sistemiyle de bunun üstesinden gelemeyiz. Görsel idrake mahkûm olmuş bir din diliyle de görsel idrakin egemenliğine karşı koyamayız. Bu sektörün ürettiği dijital vaizlerle ve sanal cemaatlerle de bu işin altından kalkamayız.

Şüphesiz, Din-i Mübin-i İslam'ın bu konuda insanlığa sunduğu sayısız kurtuluş reçeteleri var. Ben bu dersimizde sadece birisi üzerinde durmak istiyorum. O da şudur: İslam'ın insanlığı davet ettiği *hayâ ahlakı*. Ancak hayâ pek çoğumuzun bildiği manada basit utanma duygusundan ibaret değildir. Hayâ ile hayat aynı kökten gelir. Hayâ hayattır. Bizi kötülüğe götürecek her türlü şeyden uzaklaştıran ve Rabbimizin daima bizimle beraber hazır ve nazır olduğu şuurudur. Hayâsızlık gerçek bir idrak ölümüdür. İdrak ölümüne maruz kalan insanı yeniden ihya etmenin yolu hayâdan geçiyor. Görsel idrake esir olmamanın yolu, İslam'ın bu büyük ahlakını yeniden keşfederek evrenselleştirmekten geçiyor.

Bugün Rabbimizin Yüce Kitab'ında buyurduğu “*قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ* / İman eden erkek kullarıma söyle, gözlerini sakınsınlar.”¹⁰⁹, “*وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ*” / İnanmış kadın kullarıma söyle, onlar da gözlerini sakınsınlar.”¹¹⁰ ayetlerini daha iyi anlıyoruz.

Bugün, Allah Resulü'nün hayâ ile imanın birbirinden ayrılmayacağını ifade eden hadislerini çok daha iyi anlıyoruz: “*الحياء من الإيمان* / Hayâ imandan bir şubedir.”¹¹¹, “*الحياء من الإيمان* / Hayâ imandandır.”¹¹² buyurur. Başka bir hadisinde “*الحياء والإيمان قرناء جميعا فإذا رفع أحدهما رفع الآخر* / İman ve hayâ kardeştir. Biri kalktığı zaman diğeri de ortadan kalkar.”¹¹³ buyurur.

Allah Resulü, bir hadisindeyse hayâyı, İslam'ın en temel ahlakı olarak tarif eder: “*إن لكل دين حياء* / Her dinin temel bir ahlakı vardır. İslam'ın temel ahlakı hayâdır.”¹¹⁴ buyurur. Buna göre hayâ, sadece bir değer değil; değerler üreten külli bir ahlaktır.

Allah Resulü, başka bir hadisinde hayâyı bütün peygamberlerin getirdiği ortak değer olarak ifade eder: “*إن مما أدرك الناس من كلام النبوة الأولى: إذا لم تستح فاصنع ما شئت*” / İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet hayâ etmiyorsan, dilediğini yap!”¹¹⁵ buyurur.

Allah Resulü bir gün hutbede iken “*استحيوا من الله حق الحياء* / Allah'tan gerçek manada hayâ ediniz.” buyurunca Abdullah b. Mes'ûd ayağa kalkar ve “*Elhamdülillah, biz Allah'tan hayâ ediyoruz.*” der. Bunun üzerine Allah Resulü “*ليس ذلك، ولكن من استحيى من الله حق الحياء؛ فليحفظ الرأس*” / Öyle değil. Gerçek manada Allah'tan hayâ edenler başını ve başının ihtiva ettiği bütün organları; aklını, dilini, gözünü ve kulağını her türlü kötülükten koruyacak. *وليحفظ البطن* / Gerçek manada Allah'tan hayâ edenler karnını ve karnının ihtiva ettiği bütün organları her türlü kötülükten koruyacak. *وليزكر الموت والبلى* / Ve bunun bir göstergesi olarak da imtihan içerisinde olduğu ölümlü bir dünyada yaşadığını unutmayacak.”¹¹⁶ buyurarak hayâyı külli bir ahlak çerçevesinde tarif eder. Buna göre hayâ, tıpkı takva gibi Allah'a karşı

¹⁰⁹ 24/Nûr, 30.

¹¹⁰ 24/Nûr, 31.

¹¹¹ Müslim, İmân, 58; Nesâî, İmân, 16.

¹¹² Müslim, İmân, 59.

¹¹³ Hâkim, *Müstedrek*, s. 58.

¹¹⁴ İbn Mâce, Zühd, 17.

¹¹⁵ Buhârî, Edeb, 78.

¹¹⁶ Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 24.

sorumluluk bilincidir. Allah Resulü'nün ifadesiyle “الحياء كله خير / Hayânın tamamı hayırdır.”¹¹⁷ Hayâ, mahza iyiliktir.

İslam âlimleri hayâyı dörde ayırırlar. Allah'tan hayâ (*el-hayâ'u minellah*), meleklerden hayâ (*el-hayâ'u mine'l-melâik*), insanlardan hayâ (*el-hayâ'u mine'n-nâs*), insanın kendisinden hayâsı (*el-hayâ'u mine'n-nefs*). Sonuncu sırada bahsetmemize rağmen aslında insanın kendisinden hayâ etmeye başlaması, aynı zamanda Allah'tan, meleklerden ve insanlardan da hayâ etmeye başlaması demektir. İnsanın kendisinden hayâ etmesi; kendisine olan saygının bir eseridir. İnsan olmanın izzet ve onuruna sahip olduğunu gösterir.

Kısaca görsel idrakin egemen olduğu *Sanal Ekran Uygarlığında* hayâ ile yeniden hayat bulmak için hayâ ile ihyaya, hayâli bir dirilişe ihtiyaç var.

Ekran Uygarlığında hayâ ile yeniden hayat bulabilmek için din anlayışlarımızı, dinî bilgilerimizi, hatta dinî bilgi sistemlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor. İdrak ölümüne maruz kalmamak için insan ile Allah arasındaki ilişkiyi tanzim eden bilgilerimizi, insanın insan ve tabiatla olan ilişkisini düzenleyen anlayışlarımızı yeniden ele almamız gerekiyor.

Bunun için öncelikle Rabbimizle olan ilişkimizi *şehadet misakı* üzerine bina etmeliyiz. Allah'la şehadet ilişkisi içinde olmak; her an o bana şahit, ben de ona, onun ayetlerine şahidim, demektir. Onun esmasına, onun nimetlerine, onun rahmetine şahidim demektir. Ve bunu daima birlikte müşahede etmektir. “وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ”¹¹⁸ Rabbinin kendisine şah damarından daha yakın olduğunun bilincinde olmaktır. “وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ”¹¹⁹ Rabbinin nefsiyle kalbi arasında varlığını daima hissetmektir. Allah'ı her daim görüyormuşçasına ihsan üzere yaşamaktır. İhsan sahibi muhsindir. Muhsin, şahittir. Şahit olabilmek için müşahit olmak, yani varlığa ve kâinata müşahede etmek gerekir. Müşahit olan, meşhut olduğunun da farkındadır. Yani Allah'ın da kendisini, her sözünü, her hâlini, her davranışını müşahede ettiğinin farkındadır. O yüzden “Amentü” demek ayrı bir şeydir, “Eşhedü” demek başka bir şeydir.

Hayâ ile hayat bulabilmek için ahlakı merkeze alan gerçek bir dindarlık anlayışına dönmeliyiz.

Gerçek dindarlıkta Allah'a iman, kuru bir tasdik ve öğrenimle elde edilen bir malumat değildir; büyük bir hâldir, tertemiz bir hayattır ve o hayatın tezahürü, her davranışa dönüşen ahlaktır.

Gerçek dindarlık, külli bir idrakte hareket eden akıl, kalp ve ruhla barışık bir dindarlıktır. Beden böyle bir barışla gerçek saadete erer, kalp huzur bulur, mutmain olur, sekinete kavuşur. “آلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ”¹²⁰ / Kalpler ancak Allah'ı zikrederek mutmain olur.”

¹¹⁷ Müslim, Kitâbu'l-Îmân, 37.

¹¹⁸ 50/Kâf, 16.

¹¹⁹ 8/Enfâl, 24.

¹²⁰ 13/Ra'd, 28.

Gerçek dindarlıkta dinin buyruklarıyla bütünleşmiş akıl ve hikmet esastır. Akıl ve vicdan ilahî iradeye teslim olur. Dindar insan, bütün eşyaya, varlığa ve kâinata rahmet nazarıyla bakar.

Gerçek dindarlık, insanı bütün köleliklerden, ekran da dâhil bütün bağımlılıklardan, bütün esaret çeşitlerinden azade eder, özgür kılar. Ruhu köleleştiren, kalbi işgal eden, akli ve vicdanı körelten her şeyi reddeder.

İşte böyle bir dindarlık, insanın dört duvar arasında kendisiyle baş başa kaldığında dahi hayâ etmesini zorunlu kılar. İnsana böyle bir yüksek ruh terbiyesi kazandıran bir dindarlık, insanı hayatının her anında hayâya sevk eder. Hayâ ile ona hayat verir.

Rabbimin bize talim buyurduğu gibi; رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ / Gönderdiğine iman ettik, peygambere de tabi olduk. Rabbim, bizi şahitlerle beraber yazsın.”¹²¹

¹²¹ 3/Âl-i İmrân, 53.

8. BATI İSLAM'A NEDEN HZ. PEYGAMBER ÜZERİNDEN SALDIRIYOR?¹²²

Bildiğiniz gibi son on yıllarda Batı muhitlerinde Allah Resulü'ne karşı hakaret içeren çirkin karikatürlerle saldırmak yeni bir yöntem olarak ortaya çıktı. Müslümanlar, haklı olarak buna tepki gösterdikçe onlar da bunun ifade özgürlüğü olduğunu söyleyerek saldırılarını artırdılar.

Bazı Müslüman çevreler, Hz. Peygamber'i peygamberce savunmak yerine şiddetle karşılık verince konu medeniyetler arası bir çatışmaya dönüştü. En son Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'la bu küresel kötülük devlet katmanlarına taşındı. İslam ümmeti bir kez daha canından aziz bildiği Sevgili Peygamberimiz üzerinden saldırıya maruz kaldı.

Bu münasebetle bugünkü dersimizin başında şu üç sorunun cevabını aramaya çalışacağım: Birinci soru: Bir ümmete peygamberi üzerinden saldırmak ne anlama geliyor? İkincisi: Batı neden İslam'a, Müslümanlara Hz. Peygamber üzerinden saldırıyor? Üçüncüsü ise: Peki, biz Müslümanlar olarak bu durum karşısında ne yapmalıyız, nasıl tepki vermeliyiz?

Bir Ümmete Peygamberi Üzerinden Saldırmak Ne Anlama Geliyor?

Öncelikle bir inanç grubunun tamamını, bir ümmeti aşağılamak için başvurulabilecek en kötü, en zalimane, en bayağı yöntem, iman ettikleri muazzez peygamber üzerinden hakaret edip aşağılamaya kalkışmaktır. Bu öfke ve nefreti bütün âlemlere rahmet olarak gönderildiğine iman ettiğimiz, insanlığın ufkunda en büyük aydınlanmayı gerçekleştirmiş, insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmış, zulmet ve cehaletle mücadele etmiş, yeryüzünün en bedevi toplumundan insanlığa örnek, medeni bir toplum inşa etmiş, bütün coğrafyalarda medeniyetler kurulmasına öncülük etmiş Hz. Peygamber üzerinden İslam'ı ve Müslümanları aşağılamaya kalkışmak, tarihte eşi menendi görülmemiş bir kötülüktür.

Zira Hz. Peygamber her Müslüman için anadan yârdan azizdir. Rabbimizin buyurduğu gibi “الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ نَفْسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ” / Peygamberler müminler için canlarından azizdir. Eşleri müminlerin anneleridir.”¹²³ Allah'ın Peygamberi üzerinden bir ümmeti aşağılamak, kültürel bir işkencedir ve bu kabul edilemez. Sadece Hz. Peygamber değil; hiçbir peygamber, hiçbir ümmet mukaddes değerleri üzerinden aşağılanamaz. Ve hiç kimse ifade özgürlüğü kavramının arkasına sığınarak bir milletin, bir ümmetin mukaddes değerlerine hakaret edemez, küfredemez.

Kaldı ki Hatemü'l-Enbiya Resul-i Ekrem sadece Müslümanların peygamberi değildir. Bütün âlemlerin son elçisidir ve bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Aslında Hz. Muhammed'e (sas.) hakaret Adem'den Hatem'e tüm peygamberlere hakarettir. Hz. Adem'e, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya hakarettir. Peygamberlerin insanlığa getirdiği tüm kutsal değerlere hakarettir.

O bize “لَا تَفْرَقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِي” / Biz peygamberler arasında ayırım yapmayız.”¹²⁴ ayetini bir miraç hediyesi olarak getirmiştir. Sık sık kendisini “دعوة إبراهيم، وبشارة عيسى، ورؤيا أمي” / Ben

¹²² 7 Kasım 2020 tarihli YouTube dersi.

¹²³ 33/Ahzâb, 6.

¹²⁴ 2/Bakara, 285.

atam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi, annem Amine'nin rüyasıyım."¹²⁵ diye ifade etmiştir. Bir hadisinde “ أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم فى الدنيا والآخرة، والأنبياء إخوة لعلات، أمهاتهم شتى، ” / Ben Meryem oğlu İsa'ya dünyada da ahirette de en yakın insanım. Biz peygamberler aynı ailenin çocuklarıyız. Annelerimiz farklı, dinimiz birdir."¹²⁶ buyurmuştur. Bir Yahudi topluluğa yazdığı mektubuna: “ من محمد رسول الله اخي موسى و صاحبه ” / Musa'nın kardeşi ve arkadaşı Resul Muhammed'den..."¹²⁷ diyerek başlamıştır.

Batı İslam'a Neden Hz. Peygamber Üzerinden Saldırıyor?

Cevabını aradığımız ikinci sorumuz şu: *Batı muhitlerinde bazı kimseler, bazı çevreler neden İslam'a, Müslümanlara Hz. Peygamber üzerinden saldırıyor?* Allah Resulü'ne hakaret bu kadar büyük bir kötülük olduğu hâlde Batı'da neden İslam düşmanlığı asırlardır Hz. Peygamber'in kişiliği ve şahsiyeti üzerinden temerküz ediyor? Bunun sadece dinî, teolojik sebepleri yoktur; tarihî, kültürel, sosyal, hatta ekonomik sebepleri vardır.

Üzülerek belirteyim ki bu kötülük, Batı muhitlerinde yetişen her insanın bilinçaltına yerleştirilen bir kötülüktür. Bu bilincin tarihsel arka planını bilmeden Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* romanından The Van Gogh'un *Teslimiyet* filmine, Danimarka'daki karikatür krizlerinden Papa'nın Hz. Peygamber'le ilgili kullandığı talihsiz beyanlarına, Charlie Hebdo'nun bu karikatürleri tekrarlamasından Macron'un İslam mühendisliğine soyunan had bilmez saldırgan tavırlarına kadar bu süreci anlamakta zorlanırız.

Öncelikle Orta Çağ'da Hz. Peygamber üzerinden bütün Müslümanlar hakkında küfürle bezenmiş bir kötülük bilinci inşa edilmiştir. Batı'nın İslam'a yönelik küfür ve tahkir anlayışı çeşitlenerek; teolojik tartışmalardan, resim, müzik, şiir, tiyatro gibi sanatsal uğraşlara, resmî belgelerden destanlara kadar pek çok kültür alanlarına, hatta folklorik unsurlara sirayet etmiştir.

Orta Çağ'a baktığımızda Kilise babalarından Yuhanna ed-Dımeşki'den Thomas Aquinas'a kadar uzun süre Batı'da, özellikle kiliselerde birer el kitabı olarak şöhret kazanan eserlerde; güzel ahlakı tamamlamak için gönderilen Peygamber'in bir hilekâr olarak gösterildiğini, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber'in bir şiddet peygamberi olarak tasvir edildiğini, insanlığa hayâyî öğreten Peygamber'in bir şehvet düşkünü olarak tarif edildiğini görürüz. Bu eserler, bugün bazı Avrupa ülkelerinde millî dillerinin ilk örnekleri olması bakımından dil ve edebiyat derslerinde örnek metinler olarak okutulmaya devam etmekte.

Aydınlanma denilen çağda nefret üzerine oluşturulan bu karanlık bilinç aydınlanmadı. Bilakis daha da karanlığa gömüldü. Avrupa, aydınlandığını iddia etse de bu dönemde de Dante'nin Hz. Peygamber'i cehennemden en düşük kısmına yerleştiren *İlahi Komedyası*'ndan Herbelot'un Hz. Peygamber'i Muhammedanizmin kurucusu bir düzenbaz olarak gösteren ansiklopedisine kadar pek çok eserde Orta Çağ'ın bu nefret bilinci ileri noktalara taşınmıştır. Herbelot'un ansiklopedisi, temelde tarihi kutsal tarih ve adi tarih olmak üzere ikiye ayırır ve “Kutsal Tarih” olarak Yahudi-Hıristiyan tarihini, “Adi Tarih” olarak da Müslüman tarihini vasıflandırır. Daha vahim bir örnek vereyim: Bu dönemde yazılan pek çok Fransızca sözlükte *imposteur*

¹²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, IV. 127, 128; V. 262; Hâkim, *Müstedrek*, II. 656.

¹²⁶ Buhârî, *Enbiyâ*, 48.

¹²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV. 128.

(sahtekâr/hilekâr) kelimesine örnek olarak maalesef Hz. Peygamber verilir. Aslında bu tür tanımlamalar Batı'nın, bilhassa Fransızca konuşan dünyaların İslam'a karşı olan retorığının daimi bir parçası olmuştur. Daha da ötesi, İslamiyet, Katolik ve Protestanların kendi aralarındaki tartışmalarda birbirlerini itham ederken kullandıkları birer malzeme olmuştur. Martin Luther, Katolik Kilisesi'yle girdiği tartışmalarda Müslümanları (Türkleri) Tanrı'nın Papa'yı cezalandırmak üzere gönderdiği bela ve şeytana tapıcılar diye tanıtmıştır.

Akademik yöntemlerle yola çıkan Oryantalizmin, tam da bu yanlışlıkları izale etmesi beklenirdi. Fakat Oryantalizm, bu yanlış izale etmek yerine Orta Çağ'dan kalma hurafelere dayanan bilgilerle Aydınlanma dönemindeki cehalete akademik bir mahiyet kazandırmaya çalıştı. Bugün Hz. Peygamber'le ilgili kitap yazmayan bir Oryentalist hemen hemen yok gibidir. Ve kahir ekseriyeti Orta Çağ'da icat edilen o mahut bilincin etkisinden kurtulamamıştır. Her biri İslam'ı Muhammedanizm olarak ifade etmiştir. İslam'ın yayılışını ilim, ahlak, merhamet yerine kılıçla, şiddetle ve şehvetle olduğunu ispatlamaya girişmişlerdir.

Bazı Oryentalistler, İncil'in Batı dillerine tercüme edilerek yaygınlaşmasıyla birlikte Hıristiyanlık nasıl farklı dinlere dönüştüyse, hadis çözümlemelerinin de İslam dünyasında benzer bir etki oluşturacağına inandı. Çünkü sünnet ve hadisin, bilhassa sömürgesi olan İslam beldelerinde, farklı coğrafyalarda farklı kültürlere sahip Müslümanlara homojen bir kültür kazandırarak onları birleştirdiği gibi, belirli bir usûl, bütünlük ve metodoloji içerisinde okunmadığı zaman da ayrıştırıcı bir unsura dönüşebildiğini gözlemlediler. Bu nedenle Oryantalizm, sünnet ve hadisi, bir antropoloji malzemesi olarak çözümleyici çalışmalara odaklandı.

Bu arada gerek edebiyatçılar gerekse Oryentalistler içerisinde vicdanının sesine kulak verenler de yok değil. Kur'an'ın "لَيْسُوا سَوَاءً / Hepsi bir değildir."¹²⁸ adalet ilkesini unutmamak lazım. Alman Şair Goethe, *Şark Divanı*'nda Peygamberimize özel bir ilahi kaleme aldı ve onu Şarkın Ruhu olarak tavsif etti. Onu her kalbe akan bir ırmak olarak tasvir etti. Alman Edebiyatının ünlü şairlerinden Rilke, ona hayranlığını bir şiirle taçlandırdı ve Hz. Muhammed'in Elçiliği adlı bir şiir yazdı. İrlandalı denemeci ve tarihçi, Thomas Carlyle, onu kalplere hükmeden bir kahraman olarak tasvir etti. Fakat bütün bunlar, Batı'nın Hz. Peygamber bilincini değiştirecek boyutlara ulaşamadı.

İslam'a ve Müslümanlara Hz. Peygamber üzerinden saldırının az önce zikrettiğim tarihsel sebeplerinin yanı sıra bir diğer sebebi de Avrupa'nın demografik endişelerle yaşadığı medeniyet aczidir. Büyük iddialarla ortaya çıkıp çok kültürlülüğü yönetememekten kaynaklanan bir acziyet. Avrupa'daki otuz milyon göçmen Müslüman varlığını taşıyamamaktan, Fransa'nın altı milyon Müslüman varlığını kabul edememekten kaynaklanan bir şaşkınlık ve acziyettir bu. İslamofobinin bir nefrete, nefretin düşmanlığa, düşmanlığın ırkçılık ve ayrımcılığa, ayrımcılığın kültürel aşağılamaya, kültürel aşağılamanın kültürel işkenceye dönüşmesinin en önemli sebebi budur.

Peki, bunda bizim hiç mi dahlimiz yok? Bu meselenin bizden kaynaklanan hiç mi sebebi yok? Bütün bunlar Resul'ün örneğini yaşayamadığımız için başımıza geliyor olamaz mı, diye kendimizi de burada hesaba çekmemiz lazım. Yalan yanlış bilgilerle karikatür krizlerine

¹²⁸ 3/Âl-i İmrân, 113.

malzeme taşıyan yanlış peygamber tasavvurlarımızın, hatalı dindarlıklarımızın bu konuda hiç mi dahli yok? Âlem-i İslam'ın içine düştüğü durumun bu hususta hiç mi rolü olmadı? İlk karikatürün yayınlandığı 2005'ten bugüne on beş yıllık mücadelede milyonluk gösteriler oldu. Onlarca insan hayatını kaybetti. Bütün insanlık kaybetti; kimse bir şey kazanmadı. Aynı kısır döngü etrafında kötülükler devam etti. Kaybeden taraf Müslümanlar oldu. Bunların yerine ona olan muhabbetimizi yenileyebilirdik. Onun ahlakını daha iyi yaşayabilirdik. Bizim onu doğru tanıtabildiğimizi söyleyebilir miyiz? En önemlisi de bizim onu temsil ettiğimizi iddia edebilir miyiz? Bu husus bahs-i diğer olduğu için buraya girmeyeceğim. Ancak bunu da unutmamak gerekir.

Müslümanlar Bu Duruma Nasıl Tepki Vermeli?

Gelelim üçüncü sorumuza. Meselinin bize bakan yönüne: Peki, *biz Müslümanlar olarak bu duruma nasıl tepki vereceğiz? Bu tür durumlar karşısında tavrımız ne olmalıdır?*

Bu konuda birinci vazifemiz bu tür çirkinliklere karşı aynı çirkinlikte cevap vermekten kaçınmak olmalıdır. Zira -az önce de ifade ettiğim gibi- biz Müslümanlar, peygamberler arasında ayırım yapmayız. Kur'an, bize, puta tapanların taştan, ağaçtan putlarına dahi küfretmeyi yasaklamıştır. “وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ / Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin.”¹²⁹ Biz başkalarının putlarına bile küfretmemekle emrolunmuşuz. Hâl böyleyken şiddete başvurmak, bu kötülüğü yapanların gayelerine hizmet etmek, demek olur. Bilhassa Avrupa'da yaşayan kardeşlerimizin bu konuda daha dikkatli olması gerekir.

Bu tavırlara nasıl karşılık vereceğimizi yine Hz. Peygamber'den öğrenmeliyiz. O, kendisine yapılan, hakaretlere, saldırılara, düşmanlıklara karşı nasıl karşılık verdi? Kine kinle, öfkeye küfürle asla karşılık vermedi. Kendisine hakaret edenler, zehirleyenler, taşlayanlar oldu -dahası bütün peygamberlere oldu-. Bütün bunlar karşısında Allah Resulü'nün genel tavrı “اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ / Allah'ım! Kavmimi bağışla. Onlar bilmiyorlar.”¹³⁰ oldu. Mekke Fethi'nde kendisine o kadar haksızlık yapan, yerinden yurdundan çıkaran, savaşlarla ortadan kaldırmak isteyen Kureyş'e dahi “أقول كما قال يوسف (لَا تُثْرِبْ عَلَيْكُمُ النَّيْمَ) / Bugün Yusuf'un kardeşlerine söylediğini söylüyorum: Bugün size kınama bile yoktur.”¹³¹ dedi ve hiçbirisine dokunmadı.

İkinci vazifemiz ise Batı muhitlerinde yerleşen bu bilincin izalesi için ilimle, hikmetle büyük bir çaba içerisinde girmek olmalıdır.

Yeri gelmişken bu meseleyle yakından alakalı 2011 yılında yaşadığım bir hâdiseyi anlatmak istiyorum: Hayatını bir Katolik kilisesinde rahibe olarak geçirmiş ve sonra İslam'la tanışmış ve Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili kitap yazmış Karen Armstrong isimli bir hanımefendi; önce bana mektup yazdı, sonra randevu talep ederek benimle görüştü. İslam'la tanışma serüvenini şöyle anlattı: “Ben hayatımı Kiliseye adadım. Fakat sonunda bir sorgulama dönemine girdim. Hayatım boyunca İsa'yla birlikte en çok duyduğum kelime sevgi ve merhamet oldu. Ancak İsa'yla özdeşleşen bu kelimelerin Kilise duvarlarında nasıl bir taş ve kasvete dönüştüğünü gördüm. Sonra bir arayışa çıktım. Önce Budizm'i araştırdım. Fakat

¹²⁹ 6/En'âm, 108.

¹³⁰ Buhârî, Enbiyâ, 54.

¹³¹ Beyhakî, *Sünenu'l-Kubrâ*, IX. 195; 12/Yûsuf, 92.

aklımı ve ruhumu tatmin etmedi. Sonra Hinduizm, Brahmanizm gibi dinlere yöneldim. Bu süreçte İslam'a araştırmayı hiç düşünmedim. Çünkü Batılı her araştırmacı gibi benim de önümdeki en büyük engel, zihnimde var olan Hz. Muhammed hakkındaki yanlış bilinçti. Sonunda bu engeli aşmak için Hz. Muhammed'in hayatını araştırmaya karar verdim. Hayatının her aşamasını okudukça zihnimdeki engelleri bir bir aştım. Biz Müslümanların bugün Hz. Peygamber'e karşı en büyük vazifesi, Batılı her insanın zihninde oluşturulan bu yanlış Peygamber imajını ortadan kaldırmak olmalıdır. Yoksa onunla özdeşleşen merhamete insanlık ulaşamayacaktır.”

Şunu bilmeliyiz ki İslam'a düşman olanlar olabilir; ama İslam'ın düşman bildikleri, düşman ilan ettikleri yoktur. Peygamber'e düşman olanlar olabilir; ama Hz. Peygamber'in düşmanları yoktur. Bize düşen bu düşmanlarla Müslümanca, Peygamberce hikmetli bir şekilde mücadele etmektir. Biz yüreklerimizde onun ümmeti olarak kin, öfke, nefret ve intikam değil; merhamet taşımak zorundayız. Çünkü o, sadece bize değil, bütün âlemlere rahmet olarak gönderildi. Ona ümmet olanlar da bu rahmeti yayarak ona yardımcı olabilirler. “إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ” / Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil, onun yardımcısı Allah'tır.”¹³²

Rabbimiz Kur'an'da şöyle buyurur: “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ فَتَعْلَمُونَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ / Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlardan düşmanlar kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi bunu yapamazlardı. Onları uydurduklarıyla, yalan ve iftiralalarıyla baş başa bırak.”¹³³ Bugün o yaldızlı sözler, çirkin karikatürler olarak karşımıza çıkıyor. Şairin ifadesiyle “Diller, sayfalar, satırlar “Ebu Leheb öldü” diyorlar: Ebu Leheb ölmedi, ya Muhammed; Ebu Cehil, kıtalar dolaşıyor!”¹³⁴ Biz Muhammed (sas.) ümmeti olarak Hz. Peygamber'e düşmanlık eden ister Ebu Leheb ister Ebu Cehil isterse E. Macron olsun; mücadele ederken onun sünnetinden, onun yolundan ayrılamayız.

¹³² 9/Tevbe, 40.

¹³³ 6/En'âm, 112.

¹³⁴ Arif Nihat Asya, *Duâlar ve Âminler*, “Naat”.

9. DİN VE MEDENİYET AÇISINDAN KUDÜS VE MESCİD-İ AKSA¹³⁵

Her sene olduğu gibi bu sene de Mübarek Ramazanın son demleri, Kutlu bayramımızın sevinç günleri yine hüznle geçti. Bir taraftan insanlık, salgın hastalıkla pençeleşirken Kudüs'te, Filistin'de zulüm durmadı. Kan akmaya devam etti. Çocukların feryadı, Müslümanların imdat çağlıkları hepimizin yüreklerini burktu. Kudüs'te yaşananlar, Mescid-i Akşa'da olup bitenler, hepimizi derinden etkiledi.

Yaklaşık bir asırdır bütün insanlığın gözü önünde bir trajedi yaşanıyor. Bütün İslam coğrafyasını rehin alan, Müslümanların bütün enerjisini tüketen bir trajedi. İnsanlığın gözü önünde kadim bir milletin evleri, yurtları, vatanları ellerinden alınıyor. Yüzbinlerce insan hunharca katlediliyor. Halkın üçte ikisi sürgün ediliyor. Geride kalanlara ise kendi öz vatanları bir hapisaneye dönüştürülüyor. Kültürel ve manevi işkenceye maruz bırakılıyor. Mukaddes Kudüs, işgal ediliyor. Bu da yetmiyor, bütün peygamberlerin secdegâhı olan Mescid-i Akşa'da mabet masuniyeti/dokunulmazlığı çiğneniyor. İbadet hâlindeki müminler, her türlü baskı ve zorbalığa maruz bırakılıyor.

Bugünkü dersimizde meselenin Filistin boyutundan çok, Kudüs ve Mescid-i Akşa boyutu üzerinde durmak istiyorum. Meselenin din, inanç, medeniyet boyutunu ele almak istiyorum. Ahlaki, ilmî, irfani bir bakış açısını paylaşmak istiyorum.

Kudüs bizim neyimiz olur? Mescid-i Akşa bizim için ne ifade eder? Kudüs, sadece ilk kiblemiz olduğu için mi değerlidir? İsrâ ve miraç hâdisesi yaşandığı için mi kutsaldır? Kudüs davası, niçin Müslümanların ortak davasıdır? Hatta, neden bütün insanlığın ortak meselesidir? Bu konular/sorular üzerinde durmak istiyorum.

Dinin Üç Temel Sabitesi: Mutekadat, Mukaddesat, Şeair

Cenab-ı Hakk'ın insanlığa gönderdiği dinin bekası, sürekliliği, üç hayatî esasa/sabiteye bağlıdır. Bunlar; *mutekadat*/itikatlar, *mukaddesat*/kutsallar, *şeair*/simgeler. Bu esaslar, dinin olmazsa olmazı ve değişmez sabiteleridir. Fıkıh ve şeriat değişken olduğu için zaman içerisinde içtihatlar farklılaşabilirken bu üç önemli sabite asla değişmez. Tabir caizse 'dokunulmaz'dır. Bunları eksiltmek de artırmak da dinin bekası ile ilgili kritik bir meseledir.

Birincisi yani mutekadat/itikatlar. İtikat kitaplarımız inançla ilgili meseleleri üç temel esas üzerinden ele almıştır: tevhit, mead, nübüvvet. Tevhit, Allah'ın bir olduğuna iman etmektir. Mead, ahirete inanmaktır. Nübüvvet ise peygamberlere ve kitaplara iman etmektir.

İkincisi yani mukaddesat/kutsallar ise aşkın, metafizik, manevi değeri yüce olan, dokunulmaz olan, her türlü kötülükten berî ve nezih olan yüce değerlerdir. Ve o yüce değerlerin ışığında bazı mekânlara, bazı zamanlara, bazı eylemlere kutsiyet atfedilmiştir. İslam'da kutsiyetin aslı, sadece el-Kuddûs olan Allah'tır.

Üçüncüsü ise şeairdir/simgeler, sembollerdir. Şuur kökünden gelen şeair, Müslüman olma ve Müslüman kalma bilincini diri tutan simgeler ve semboller demektir. Bazı mekânlar, bazı zamanlar, bazı ibadetler dinimiz İslam'ın şeairidir, simgeleridir.

¹³⁵ 22 Mayıs 2021 tarihli YouTube dersi.

Bu üçlü tasnif açısından bakıldığında, Kudüs ve Mescid-i Aksa meselesi, Müslüman için; bir açıdan itikat meselesidir. Bir açıdan mukaddesat meselesidir. Bir açıdan da şair meselesidir. Kudüs meselesi bir toprak ve mülkiyet kavgası, bir egemenlik meselesi değildir; bir ilahî emanet davasıdır. İslam'ın Kudüs davası, bütün peygamberlerin davasıdır. Hz. İbrahim'den Hz. Davud'a, Hz. Süleyman'dan Hz. Zekeriya'ya, Hz. Yahya'dan Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya kadar bütün peygamberlerin emanetidir. Hatemu'l-Enbiya Resul-i Kibriya, isrâ ve miraç ile, Mescid-i Haram'ı ve Mescid-i Aksa'yı birleştirerek bütün bu emanetleri üstüne almış ve ümmetine emanet etmiştir. O nedenledir ki, Müslümanlar, tarih boyunca bu kutsal topraklarda sadece Müslümanların değil, herkesin hakkını/hukukunu en büyük emanet bilmişlerdir.

İslam'ın Sabitesi Kudüs ve Mescid-i Aksa

Kur'an, bir şeyin kutsiyetini ifade etmek için üç kavramı kullanır: mübarek, mukaddes, haram.

Kur'an-ı Kerim'de beş ayette Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın mübarek olduğu açıkça zikredilmiştir. Rabbimiz, “بَارَكْنَا فِيهَا / Kudüs'ü mübarek kıldık.”¹³⁶ buyurur. Rabbimiz, “بَارَكْنَا حَوْلَهُ / çevresini de mübarek kıldık.”¹³⁷ buyurur. Bir ayette ise “بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ / Kudüs'ü tüm insanlık için mübarek kıldığını bildirir.”¹³⁸

Yûnus suresinde Kudüs'ün “مُبَوَّأً صِدْقٍ / sadakat yurdu”¹³⁹ olduğu ifade edilmiştir. Bu da sıdkı ve sadakati koruma mesuliyeti yükler, bütün müminlere.

Hatta Kudüs, adını doğrudan kutsaldan alan mukaddes bir yerdir. Nitekim, Rabbimiz, Mâide suresinde Kudüs'ü “الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ / kutsal topraklar”¹⁴⁰ olarak tarif etmiştir.

Ayetlerden anlaşılıyor ki, bu kutsiyetin ve mübarekliğin gerekçesi, tarih boyunca insanlığın bu mekânlarda vahiyle buluşması nedeniyledir. Neredeyse bütün peygamberlerin yurdu olması itibarıyladır. Yer ile göğün, fizik âlemi ile metafizik âleminin buluştuğu yer olması hasebiyledir. İslam'ın Kudüs davası, bu mekânların bütün âlemler için mübarek kalması davasıdır. İslam'ın Kudüs davası, buranın bir mübevve-e sıdk/sadakat yurdu olmasını temin etmektir. Bir mübevve-e kizb/yalan yuvası olmasını engellemektir. İslam'ın Kudüs davası, bir kavmin mevhum arz-ı mevudu değil; bütün insanlığın arz-ı mukaddesi olmasını temin etmektir.

Kur'an ve Sünnetin İnşa Ettiği Evrensel Kudüs Bilinci

İsrâ suresinin ilk ayetinde ise Yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur: “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ / Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi göstereyim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”¹⁴¹ Ayette, zımnen Hz. Peygamber'e hitaben Rabbimiz şöyle buyurur: Sen Allah'ın peygamberi de olsan, Beytullah'ın, Mescid-i Haram'ın sakini de olsan, hikmetli gece yolculuklarına çıkman gerekir. Ve bu yolculuğun dünya üzerindeki nihai noktası, Allah'ın,

¹³⁶ 7/A'râf, 137; 21/Enbiyâ, 71, 81; 34/Sebe', 18.

¹³⁷ 17/İsrâ, 1.

¹³⁸ 21/Enbiyâ, 71.

¹³⁹ 10/Yûnus 93.

¹⁴⁰ 4/Mâide, 21.

¹⁴¹ 17/İsrâ, 1.

çevresini mübarek kıldığı Mescid-i Aksa'dır. İnşa edilmiş herhangi bir bina olmadığı hâlde "المَسْجِدِ" denilmesi, bütün peygamberlerin secdegâhı olmasındandır. "الأَقْصَا" ifadesi ise yaygın bir şekilde yanlış telakki edilenin aksine uzaklığı değil; yüceliği ifade eder. لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا / Ayetlerimizi göstermek için" ifadesi hem Necm suresindeki ayetlerle hem de teyit edilen sünnet ve hadislerle miraca işaretler. İsrâ olmadan miraç olmaz. Mescid-i Aksa'ya yapılması gereken hikmetli gece yolculukları yapılmadan miraç olmaz. Ümmetin miraca giden yolu, Mescid-i Aksa'dan geçer. لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ / Biz peygamberleri birbirinden ayırmayız."¹⁴² ayeti ne mana ifade ediyorsa Mescid-i Haram ile Mescid-i Aksa'yı birlikte zikreden bu ayet de onu ifade ediyor. Aslında bu ayet, Hz. Peygamber'in hatemiyeti ile ilgilidir. Aynı zamanda ümmete medeniyet ufku kazandıran bir ayettir. Adem ile başlayan, İbrahim ile devam eden İslam'ın, Hz. Muhammed (sas.) ile süreklilik/evrensellik kazandığının ifadesidir/remzidir.

Kur'an'ın nazarında, Mescid-i Aksa'nın kutsiyeti Hz. Peygamber ile başlamış değildir. Bilindiği üzere bütün peygamberlere iman, Müslümanlığın ön şartıdır. Kudüs'ün ilk fatihi, Hz. Davud, bir İslam peygamberidir. Mabedi inşa eden Hz. Süleyman, bir İslam peygamberidir. Mabede hizmet eden Hz. Zekeriya, Hz. Yahya, bir İslam peygamberidir. Mabede adanan Hz. Meryem, Kur'an'ın nazarında yüce bir kadındır. Kavmini bu topraklara hicret ettiren Hz. Musa, bir İslam peygamberidir. Bu topraklarda dünyaya gelen ve davetini buradan insanlığa yayan Hz. İsa, bir İslam peygamberidir. Ve bütün peygamberlerin atası olan Hz. İbrahim, bir İslam peygamberidir. "مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ / İbrahim ne Yahudi ne Hıristiyan idi; bilakis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi."¹⁴³

Bu ayetlerin nüzulünden on dört asır sonra bazılarının, Kur'an'daki Mescid-i Aksa Kudüs'teki mescit değil; Cirane'deki bir mescittir iddiasının, iler tutar bir tarafı yoktur. Bazılarının ise tarihçi Yâkubî'nin yalan yanlış bir rivayetine dayanarak Oryantalist Goldziher'in Mescid-i Aksa'nın tarihini Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervân ile başlatma teşebbüsleri, ümmetin Kudüs bilincini yaralayan mesnetsiz bir iddiadan ibarettir.

Allah Resulü'nün de tıpkı Kur'an gibi kutsalların birliği üzerinden bir Kudüs bilinci inşa ettiğini görürüz. Allah Resulü hadislerinde Mescid-i Aksa için bilhassa "Beytü'l-Makdis" ifadesini kullanmış;¹⁴⁴ Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksa'yı birbirinden ayırmamıştır: Yeryüzünde ibadet gayesiyle sadece üç mescitten başkası için yola çıkılmaz: "اتشد الرحال إلا إلى / Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa ve benim mescidim (Mescid-i Nebevi)."¹⁴⁵ buyurmuştur.

Müminlerin annesi Meymûne, bir gün Allah Resulü'ne "Ya Resulallah! Beyt-i Makdis hakkında ne buyurursun, diye sorar. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz (sas.) 'Mahşer ve menşer yeridir. Orayı ziyaret edin ve orada namaz kılın. Çünkü orada kılınan namaz, başka bir yerde kılınmış bin rekât namaz gibidir.' buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Meymûne, 'Orayı ziyaret etme imkânı bulamazsam ne yapayım?' deyince Allah Resulü 'Kandillerinde yakılsın

¹⁴² 2/Bakara, 285.

¹⁴³ 3/Âl-i İmrân, 67.

¹⁴⁴ Nesâî, Mesâcid, 6.

¹⁴⁵ Buhârî, Fadlu's-Salât, 1.

10. İSLAM MEDENİYETİNDE MABET HUKUKU VE AYASOFYA¹⁴⁸

Ayasofya'nın Yeniden İbadete Açılışı

Ayasofya hem insanlık tarihi hem din ve medeniyetler tarihi hem de İslam ve Türk tarihi açısından ihtişamlı bir geçmişe sahiptir. Bu sebeple 86 yıllık bir fasıldan sonra yeniden asli mahiyetine kavuşması, müminlerin secdeleriyle buluşması, beklendiği gibi doğusuyla batısıyla bütün dünyada büyük bir yankı uyandırdı.

Bilhassa dinî müesseseler hem Ortodoks dünyası hem Katolik dünyası kendi zaviyelerinden konuyu şöyle ele aldılar: Ortodoks dünyasının öncülerinden bazıları bunu Orta Çağ'a dönüş olarak nitelendirirken bazıları ise Doğu ile Batı arasında yeni bir kavganın başlangıcı olarak tarif etti. Bazıları da bunun din özgürlüğüne aykırı olduğunu ifade etti. Katoliklerin ruhani lideri Papa Francis ise 12 Temmuz'daki Pazar Ayininde "Deniz aklımı uzaklara götürüyor, İstanbul'a. Ayasofya'yı düşünüyorum ve büyük acı duyuyorum." dedi. Bunların yanı sıra az da olsa sağduyulu açıklamalar olmadı değil.

Bu tepkiler karşısında sormadan edemiyoruz.

Orta Çağ'ın kapanıp yeni bir çağın açılışına vesile olan Ayasofya'nın beş yüz yıllık bir İslam mabedi olarak asli mahiyetine kavuşması neden Orta Çağ'a dönüş olarak algılanıyor?

İçinde Allah'a ibadet edilmesi neden Doğu ile Batı arasında yeni bir kavganın sebebi kabul edilmek isteniyor?

Müzedden tekrar ibadethaneye dönüştürülmesi neden din özgürlüğüne zarar versin?

Muhteşem Ayasofya'nın ayaklarla çiğnenen bir turizm nesnesi olmaktan çıkarılıp müminlerin pak alınlarını zemininde secdeye koydukları bir ibadethaneye yeniden dönüşmesi Papa Francis'e neden acı veriyor?

Kaldı ki bugün gerçekleşen, beş asırdır cami olan bir mabedin müzeye çevrilmesi kararından sarf-ı nazar etmekten başka bir şey değildir. Bu açıdan bakıldığında Batı'dan gelen açıklamaların, itirazların aslında izahı yoktur. Fakat beyanat sahiplerinin durdukları zaviye dikkate alındığında meseleyi bir dereceye kadar anlamak mümkündür.

Ancak anlamakta zorluk çektiğimiz, her ne surette olursa olsun aklımızın almadığı bir husus var; o da şu: Batı'dan daha vahim tepkilerin İslam dünyasından sudûr etmesi. İşte bunu anlamak mümkün değil. Daha garibi ise söz konusu açıklamaların siyaset kurumlarından değil, din adamlarından, ilim müesseselerinden yapılmış olmasıdır. Hatta asıl içler acısı olan ise siyasilerin kendi siyasi ve tarihî endişelerini ve önyargılı görüşlerini birtakım ilim adamlarına söylemiş olmalarıdır. Bilhassa tarih boyunca ilmin minberi olan Ezher Ulemasının açıklamaları, beyanları, İslam dünyasında bilgi, güç ve iktidar arasındaki yaman ilişkiye ilmin izzeti ve haysiyeti noktasında vardığımız yeri göstermesi bakımından çok vahimdir. Hele bazı Ezher hocalarının Ayasofya'yı gasp edilmiş bir mabet olarak telakki edip "Gasp edilen mabette namaz kılmak caiz değildir." gibi asgari tarihî, dinî, kültürel bilgidен yoksun cahilane cümleler sarf etmesi vahametinin boyutunu gözler önüne sermiştir.

¹⁴⁸ 23 Temmuz 2020 tarihli YouTube dersi.

İşte tüm bu sebeplerden dolayı bu tartışmalarla ilgili Doğu'dan Batı'dan gelen bazı sorulara cevap için bugünkü dersimizde İslam medeniyetinde *mabet hukuku*¹⁴⁹ ve bu hukukun ilke, prensip ve kuralları üzerinde durmaya çalışacağım.

İslam Medeniyetinde Mabet Hukuku

Mabet hukuku, İslam'a mahsus, dinimizin yüz akı hakikatlerinden biridir. Bu hukukun en temel prensibi, medeniyetimizde mabet masuniyeti olarak ifadesini bulan mabet dokunulmazlığıdır.

Zaman zaman yöneticilerden kaynaklanan farklı tasarruflar olsa da İslam medeniyeti diğer pek çok medeniyetin aksine zorunlu hâller dışında başka dinlerin mabetlerine asla dokunmamıştır. Müslümanlar ister barış isterse savaş durumu olsun varılan antlaşmalar gereği, bir hukuk çerçevesinde mabet dokunulmazlığını güvence altına almış, onlara süreklilik kazandırmış ve her inanç mensubunun kendi ibadetini özgürce yerine getirmesini sağlamıştır.

Şüphesiz bazen halkların İslamlaşmasıyla birlikte, kimi zaman toplu yer değiştirmelere bağlı olarak bazen de istisnai yanlış uygulamalar neticesinde yıkılan, harabeye dönen yahut zorunlu olarak camiye, mescide çevrilen mabetler de olmuştur. Ancak aradan on dört asır geçtiği hâlde bugün İslam şehirlerinde varlıklarını devam ettiren binlerce kilise, manastır, sinagog, havra vb. mabetler İslam medeniyetinin mabet dokunulmazlığıyla temayüz etmiş hukukunun canlı şahitleri olarak karşımızda duruyor. Sekiz asırlık Endülüs medeniyetinin kayıplarını düşündüğümüzde bu hakikat daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu açıdan İslam fetihlerini Haçlı İşgalleri ve Moğol İstilaları ile mukayese etmek büyük bir insafsızlık olur.

Kur'an-ı Kerim, herhangi bir mabedin yıkılmasının murad-ı ilahîye aykırı olduğunu açıkça bildirmiştir. Bir ayette diğer dinlerin mabetlerinin isimlerini de zikrederek bu hakikati şöyle ifade eder: “وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْجَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا” / Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemeseydi, manastırlar, havralar, kiliseler, mabetler ve içinde Allah'ın adının çokça anıldığı mescitler yıkılır giderdi.”¹⁵⁰

Resul-i Ekrem de Kur'an'ın ışığında mabet hukukunu bizzat uygulamış, sahabesine tatbik ettirmiştir. Allah Resulü'nün, Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı antlaşma, mabet hukukunun ilk tatbikatındandır. Resulullah, yaptığı antlaşmada Necranlılara kiliselerinin, manastırlarının ve ruhbanlık merkezlerinin korunması teminatını vermiş, ibadet usûl ve esaslarında tam bir özgürlük tanımıştır.¹⁵¹ Hayber'i savaş marifetiyle fethetmesine rağmen Yahudilerin ibadet yerlerine dokunmamıştır. Savaşa çıkan ordusuna başka din mensuplarının mabetlerini yakmayacak, tahrip etmeyeceksiniz, mabetlerde ibadete çekilen rahiplere dokunmayacaksınız emrini vermiştir.

Mabet hukukunun Resulullah'tan sonra en güzel tatbikatını, büyük fetihlerin yaşandığı Hz. Ömer döneminde görmekteyiz.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bkz.: Yılmaz Can, Metin Yılmaz, “Müslümanların Fethedilen Topraklarda Mevcut Gayri İslam Mabetlerine Yaklaşımı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), sayı: 2, s. 27-52.

¹⁵⁰ 22/Hac, 40.

¹⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 619; Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 194-199.

Hız. Ömer, Kudüs'ü barış yoluyla fethettiği için Kıyame Kilisesini, bırakın camiye dönüştürmeyi "Burada namaz kılırsam benden sonra Müslümanlar burayı camiye çevirirler." diyerek içerisinde namaz dahi kılmamıştır. Aynı Ömer, savaşla fethedilen Şam, Irak, İran gibi diğer bölgelerde ise şehrin en büyük sembolik mabedini camiye çevirmekten çekinmemiştir. Mabet dokunulmazlığını en hassas biçimde uygulamış; Şam'ın doğu cephesi savaşla, batı cephesi ise barış yoluyla fethedildiği için Hız. Yahya adına inşa edilen Aziz Yuhanna Kilisesinin doğu yarısını cami, batı yarısını ise kilise olarak müşterek kullanıma açmıştır.

Muaviye halife olunca Yuhanna Kilisesini camiye çevirmek istemiş, Hıristiyanların itirazı üzerine vazgeçmiştir. Abdülmelik b. Mervan bunun için Hıristiyanlara çok para teklif etmiş, ancak 14 kiliseleri olmasına rağmen yine de bu teklifi kabul edilmemiştir. Daha sonra Halife Velid, kiliseyi zorla yıktırıp camiye katmıştır. Ömer b. Abdülaziz halife olunca Hıristiyanların talebi üzerine İslam medeniyetinin mabet hukukunu işletmiş ve camiye katılan kiliselerini tekrar Hıristiyanlara iade etmiştir.

İslam düşüncesinde farklı ekoller, çeşitli yorumlar bulunsa da İslam fıkıh mektepleri, Kur'an ve sünnetin belirlediği hukuk çerçevesinde mabetlerin dokunulmazlığında ittifak etmiş; onların korunması ve yeniden imarı konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır.

Abbasi Halifesi Harun Reşit, kadısı Ebû Yûsuf'a zimmilere ait kilise ve havraların durumunu sorduğunda Ebû Yûsuf, Hulefa-yi Raşidin Döneminden verdiği örneklerle mabet dokunulmazlığının esas olduğuna dair görüş bildirmiştir.¹⁵²

Mabet hukukumuzda barış yoluyla fethedilen yerlerdeki ibadethaneler dokunulmazdır. Bunun hiçbir istisnası yoktur. Bu nedenle Müslümanlar barış yoluyla fethettikleri yerlerdeki mabetlerin hiçbirisine dokunmamıştır. Savaş marifetiyle fethedilen yerlerdeki ibadet mekânları da dokunulmaz olmakla birlikte bunlarla ilgili uygulamalarda bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Buna göre savaşla fethedilen şehrin sembolü niteliğindeki en büyük mabedin gerek dinî ve idari ihtiyaçlar gözetilerek gerekse de egemenlik sembolü olarak camiye dönüştürülmesi, bir kural olarak benimsenmiştir. Şam Ümeyye Cami, Kurtuba Ulu Cami ve Ayasofya Cami bunun en önemli örnekleridir. Müslümanlar savaş marifetiyle fethettikleri yerlerde bu kurala uymaya azami dikkat göstermiştir. Mesela az önce de ifade edildiği gibi Şam'ı savaşarak fethettiklerinde var olan 14 kiliseden sadece sembolik olarak Yuhanna Kilisesini camiye çevirmişler, diğerlerine dokunmamışlardır.

Burada altı çizilmesi gereken önemli olan husus şudur: Camiye dönüştürme işlemi, zannedildiği gibi 'kılıç' ile değil, 'hukuk' ve karşılıklı antlaşma ile yapılmıştır. Medyada konuşulup tartışıldığı gibi İslam fıkıhında 'kılıç hakkı' diye bir şey yoktur. Müslümanlar fethettikleri yerlerde mabetlerin camiye dönüştürülme işlemini mutlak surette yapılan antlaşmalara kaydederek, bu işlemi zorbalıkla değil, hukuk yoluyla gerçekleştirmişlerdir.

Müslümanlar, idaresi altındaki mabetlere sadece dokunulmazlık tanımamıştır. Aynı zamanda bu mekânların muhafazasına büyük bir önem vermiştir. Mimarisine zorunlu olmadıkça müdahale etmemiş, tezyinatını korumaya büyük bir özen göstermiş, onarımı için devlet hazinesinden yardımlar yapmıştır. Mesela camiye dönüştürülen mabetlerin kibleye tahvili gibi mühim mevzuda bile zaruret miktarınca mimari müdahalede bulunulmuştur. Sa'd b. Ebi

¹⁵² Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 139.

Vakkas, Hicret'in ilk yıllarında Medain'i fethettiğinde Kisra'nın Sarayını camiye çevirmiş, fakat içindeki alçıdan yapılma figürlere dokunmamıştır. Hatta bunlar iki asır sonra bile sapasağlam durabilmiştir. İran'da İstahr'da bir ateş tapınağı camiye çevrilmiş, fakat sütunlardaki figürlere müdahale edilmemiştir. Tıpkı Ayasofya'nın kible cihetindeki bir iki figür hariç hiçbirine bugüne kadar dokunulmadığı gibi. Ayrıca Müslümanların kurduğu Fustat, Basra, Bağdat gibi şehirlerde gayrimüslim tebaa için ibadethaneler yapılmıştır.

Urfa Kilisesi Hıristiyanların talebi üzerine Emevi yönetimi tarafından onarılmıştır. Abbasi halifeleri Harun Reşit ve Emin zamanında birçok kilisenin inşası desteklenmiş ve birçoğu da tamir edilmiştir.

Ayasofya

Kadim tarihine rağmen ilk günkü gibi ayakta duran Ayasofya, Hz. Peygamber'den İstanbul'un fethine kadar İslam medeniyetinin, İslam fikhının mabet hukukuna dair inşa ettiği ilke ve prensiplerinin en iyi tatbik edildiği benzersiz örneğidir. Bir medeniyetin başka bir medeniyetten miras aldığı bir mabedin nasıl korunacağına en güzel misalidir.

Eldeki tarihî bilgiler, bu kadim mabedin, ilk banileri tarafından, içinde kâinatı yoktan var eden ve tek olan Allah'a ibadet gayesiyle bir tevhit mabedi olarak inşa edildiğini ittifakla kaydetmektedir. Esasen bu ulvi gaye, Feth-i Mübin'i, Peygamber müjdesine nail olma şerefiyle gerçekleştirme bahtiyarlığına erişen Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethiyle birlikte hiçbir aksamaya meydan vermeksizin geçtiğimiz yüz yılın başlarına kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un Fethinden hemen sonra yayınladığı Emanname/Ahitname ile İstanbul'da yaşayan bütün gayrimüslimleri inançlarında, ibadetlerinde ve yaşantılarında hür bırakmış; "kendimizi korur gibi sizleri de koruyacağız" diyerek ibadethaneleri başta olmak üzere her türlü can ve mal emniyetlerini koruma altına almıştır. Ancak bir istisna olarak yukarıda zikredilen ulvi gayeye istinaden Ayasofya'yı camiye çevirerek onun kıyamete kadar bir İslam mabedi sıfatıyla varlığını sürdürmesi kayd u şartıyla vakfedip İslam ümmetine emanet etmiştir. Vakıf hukuku evrenseldir; eskisi yenisi, Osmanlı'sı Cumhuriyet'i yoktur.

Fetih öncesi zamanlarda yer yer bizzat kendi inananları tarafından ağır tahrip ve yıkımlara maruz bırakılmasının aksine bu eşsiz mabet daima milletimiz tarafından yüksek bir itina ile korumaya alınmış; isminin bile değiştirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Mimar Sinan tarafından tevhidin simgesi olarak ilave edilen minareleri ve yüz yıllar boyunca müminlerin Rahmân ve Rahim olan Allah'a yaptıkları secdelerle ilk banilerinin ulvi gayelerini berhayat kılan mabet özelliğinin devamlılığı sağlanmıştır.

Eşsiz mimarisine yüksek ihtimam gösterilmiş; kible cihetindeki bir iki figür hariç içindeki fresklere, kabartmalara, mozaiklere, portrelere modern zamanlara kadar hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Kadızadeliler Hareketine kadar tartışma konusu dahi olmamıştır. Evliya Çelebi, asırlar sonra *Seyahatnâme*'sinde Ayasofya'daki her figürü ve resmi bizzat müşahade ederek detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Tamiratında sanat ve tarihî özelliklerine uygun nitelikte malzemeler kullanılmış, bu tamiratları devrin en önemli mimarları yönetmiştir.

Ayasofya, içinde ibadet edilen bir mabet olmanın ötesinde, fıkihtan kelama, matematikten astronomiye kadar pek çok alanda etrafında ilim müesseseleri inşa edilmiştir. Öyle ki devrinin

en önemli kütüphanesiyle isminin (Hagia Sophia) hakkını verircesine ilahî bilgeliğin tahsil edildiği bir ilim ve hikmet külliyesi olarak 1934'e kadar beş asır boyunca varlığını devam ettirmiştir. Çevresindeki imarethane, aşhane, han, hamam, sebil gibi kendi çağının gerektirdiği önemli müstemilatıyla da asırlarca insanlığa hizmet vermiştir.

Cumhuriyet döneminde ise Ayasofya, 1934'te, önce tamirat gerekçesiyle ibadete kapatılmış, daha sonra ise alınan bir kararla müzeye dönüştürülmüştür. O günden bugüne hem mabet masuniyetine hem tarihsel müktesebata hem de vakıf geleneğimize aykırı bir şekilde işleyen bu durum İslam ümmeti nezdinde büyük bir burukluğa yol açmış, yaşanan hayal kırıklığı ümmette giderek genişleyen bir huzursuzluğun kaynağı olmuştur. Ayasofya'nın ibadete açılıp açılmaması hususunun, çeşitli mahfillerde zaman zaman Ülkemiz adına bir bağımsızlık ve özgürlük, hatta bir vesayet konusu olarak takdim edilmesi ise daima bir ukdeye dönüşmüş ve başta milletimiz olmak üzere ümmetin her ferdini derinden yaralamıştır.

Nihayet; Ayasofya, açılma kararı alındığı andan itibaren batı muhitlerinde yazılıp çizildiği gibi, kiliseden camiye değil, beş asırlık bir cami iken çevrildiği müzeden asli hüviyeti olan camiye yeniden dönüştürülmüştür. Özellikle bu hususa dikkat etmek gerekir. Zira Ayasofya, oluşturulmak istenen algının aksine, içinde ibadet edilen bir kiliseden camiye dönüştürülmemiştir. Binaenaleyh Ayasofya'nın bir İslam mabedi sıfatıyla yeniden ibadete açılmasını küresel ölçekte sınır tanımaz bir gerilim edebiyatının parçası olarak ele almak ve bu masum ve haklı talepleri muhtemel bir dinler ve medeniyetler arası çatışmanın işareti olarak kodlamak son derece yanlıştır. Bu husus tarih boyunca tüm dinlere her zaman özgürleştirici alanlar açmakta zorlanmamış bir medeniyetin müntesipleri tarafından ibretle karşılanmaktadır.

Seksen altı yıl milletten mahrum edilmiş bir mabedin kesintiye uğramış tatsız bir süreçten sonra bugün kapılarını tekrar müminlere açması karşısında bütün ümmetin duyduğu sevinç ve coşku, başlı başına heyecan vericidir. Farklı siyasi eğilim, meşrep ve ekollerin Ayasofya söz konusu olduğunda ortaya koydukları bütünlük bu tarihsel gecikmenin giderilmesi konusunda atılan adımların ne kadar isabetli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Tarih boyunca diğer mabetlerimizde olduğu gibi Ayasofya'nın da sadece engin gönüllü müminler için değil, Ayasofya'dan Allah'a bir yol bulmayı murat eden herkesin ziyareti için kapılarını sonuna kadar açık tutacağı muhakkaktır. Ayasofya'ya yüksek bir maneviyata geçit bulmak için ziyaret edenlere ev sahipliği yapanlar, uzun ve kadim bir medeniyetin evlatları olarak buna her daim hazır olduklarını her fırsatta ispat etmişlerdir.

Bütün bu sebeplerle nihayet Ayasofya'nın yeniden ibadete açılmış olması her türlü takdirin üzerindedir. Bu vesileyle ifade etmek gerekir ki hem milletimizin hem tüm İslam dünyasının birikmiş duygularına tercümanlık eden bu adım her şeyden önce derin bir saygıyı hak etmektedir.

Son olarak şunu ifade etmek isterim ki;

Ayasofya'nın müminler üzerindeki hukuku asıl yeni başlıyor. Ayasofya'nın asıl büyük hukuku, açılışla başlayan hukuktur. Bugün Ayasofya özelinde mabet hukuku sadece resmî bir açılış yapmakla yerine gelmiş olmaz. Bununla yetinmek, camilerimize bir yenisini eklemekten öte bir şey değildir. Bu hukukun gereği, sabah akşam, gece gündüz ihlas ve

samimiyet içinde genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle içinde Yüce Divana durmak ve bizi her türlü kötülükten uzaklaştıracak namazlar kılmaktır. Ayasofya'yı sadece bir ibadet mekânı olmanın ötesinde bir bilgi mekânına, bir birlik mekânına, parçalanmış gönülleri inşa mekânına dönüştürebildiğimiz zaman bu hukukun asıl gereğini yerine getirmiş oluruz. Bu hukuku ancak mihrabından ihlas ve samimiyet, minberinden ilim ve hikmet, kürsüsünden ahlak ve adalet yaymakla, minarelerinden hakka, hakikate ve merhamete çağrıda bulunmakla yerine getirebiliriz. İşte o zaman Ayasofya bizlere kavuştuğuna daha çok sevinecektir. Aslolan sadece açmak değil, ebediyete kadar ihya ve imar etmektir. Biz onu ihya ve imar ettikçe onun da bize diriliş ruhu kazandıracığı muhakkaktır.

Bütün İslam âlemine hayırlı olsun.

Mabetlerimiz gibi gönüllerimiz de mamur olsun.

Rabbim, Ayasofya gibi bizleri de asli hüviyetimize kavuştursun.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân, Tâhâ, *el-Mefâhimu'l-Ahlâkiyye*, İbdâ' Yayınları, Beyrut 2017.
- Ali el-Kârî, *Minehu'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fikhi'l-Ekber*, Kahire 1375.
- Asya, Arif Nihat, *Duâlar ve Âminler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Âşur, Tahir b., *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tunus 1984.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenu'l-Kubrâ*, thk. Ebû Abdillâh Abdusselâm, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâ'îl, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dârus-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.
- Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Ömer Durmaz, Hayat Yay., İstanbul 2016.
- Çelebi, Kâtip, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Süleyman Uludağ, Kabalcı yayınları, 2008.
- Ebû Dâvûd, Suleymân ibn el-Eş'as-es-Sicistânî, *Sünen* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dârus-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.
- Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire ty.
- Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydınli, Litera Yay., İstanbul 2018.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmiddin*, çev. Ahmet Serdaroglu, Bedir Yay., İstanbul 1985.
- _____, *Mişkâtu'l-Envâr*, ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâa ve'n-Neşr, Kahire 2010.
- _____, *Mişkâtu'l-Envâr*, çev. Süleyman Ateş (Nurlar Feneri), Bedir Yay., İstanbul 1994.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., Ankara 2003.
- _____, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1985.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Hamdi ed-Demirdaş Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Mekke 2000.
- Hanbel, Ahmed ibn, *Müsned*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut ty.
- Irâkî, Zeynüddin, *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fi Tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-Ahbâr*, Kahire 1933.
- İbn Asâkir, Ali b. Hasan, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî fi mâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. M. Zâhid Kevserî, Dımaşk 1347.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed ibn Yezid, *Sünen* (Mevsûatu'l-Hadîsi's-Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dârus-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî, *İkfârü'l-Mülhidîn fi Zarûriyyâti'd-Dîn*, Gücerât 1988.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Asbahî el-Himyârî, *Muvatta-ı Mâlik*, (Muhammed b. Hasan nüshası), Vizâretu'l-Evkâf, Kahire 1994.

_____, *Muvatta-ı Mâlik* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sit te içinde), Dâru's-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.

Müslim, Ebû Huseyn ibn Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dâru's-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed ibn Şuayb, *Sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.

_____, *Sünen* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dâru's-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.

Râzî, Fahreddin, Ebû Abdillâh Fahrudîn Muhammed ibn Ömer ibn Huseyn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

Şeriati, Ali, *Kendisi Olmayan İnsan İnsanın Dört Zindanı*, Fecr Yay., Ankara 2012.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed ibn İsa, *Sünen* (Mevsûatu'l-Hadîsi's Şerîf: el-Kutubu's-Sitte içinde), Dârus-Selâm li'n-Neşr vet-Tevzî', Riyad 1421/2000.

Yılmaz, Metin-Can, Yılmaz, "Müslümanların Fethedilen Topraklarda Mevcut Gayri İslam Mabetlerine Yaklaşımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008).

DİZİN

ARKA KAPAK YAZISI

Elinizdeki kitap, dijitalleşmenin beraberinde getirdiği bilgi kaosu ve yorum anarşisinin, genelde insanlığın, özelde gençliğin anlam arayışını bir krize dönüştürdüğü gerçeğinden hareketle, din ile ilişkilerdeki zorlukları aşacak, insanı beşeriyetten âdemiye, âdemiye insaniyete yüceltecek bir yol haritası sunmaktadır. Bilhassa gençlerimize sanal ekran uygarlığında hayâ ile nasıl hayat bulanacağına dair bir usûl önermektedir.

Ayrıca bu kitap, “Batı, İslam’a neden Peygamberimiz üzerinden saldırıyor? Din ve medeniyet açısından Kudüs ve Mescid-i Aksa bizim için ne ifade ediyor? Ayasofya’nın, İslam’ın mabet hukukunda nasıl bir yeri vardır?” gibi güncel meselelere derinlikli dinî bakış açıları getirmektedir.